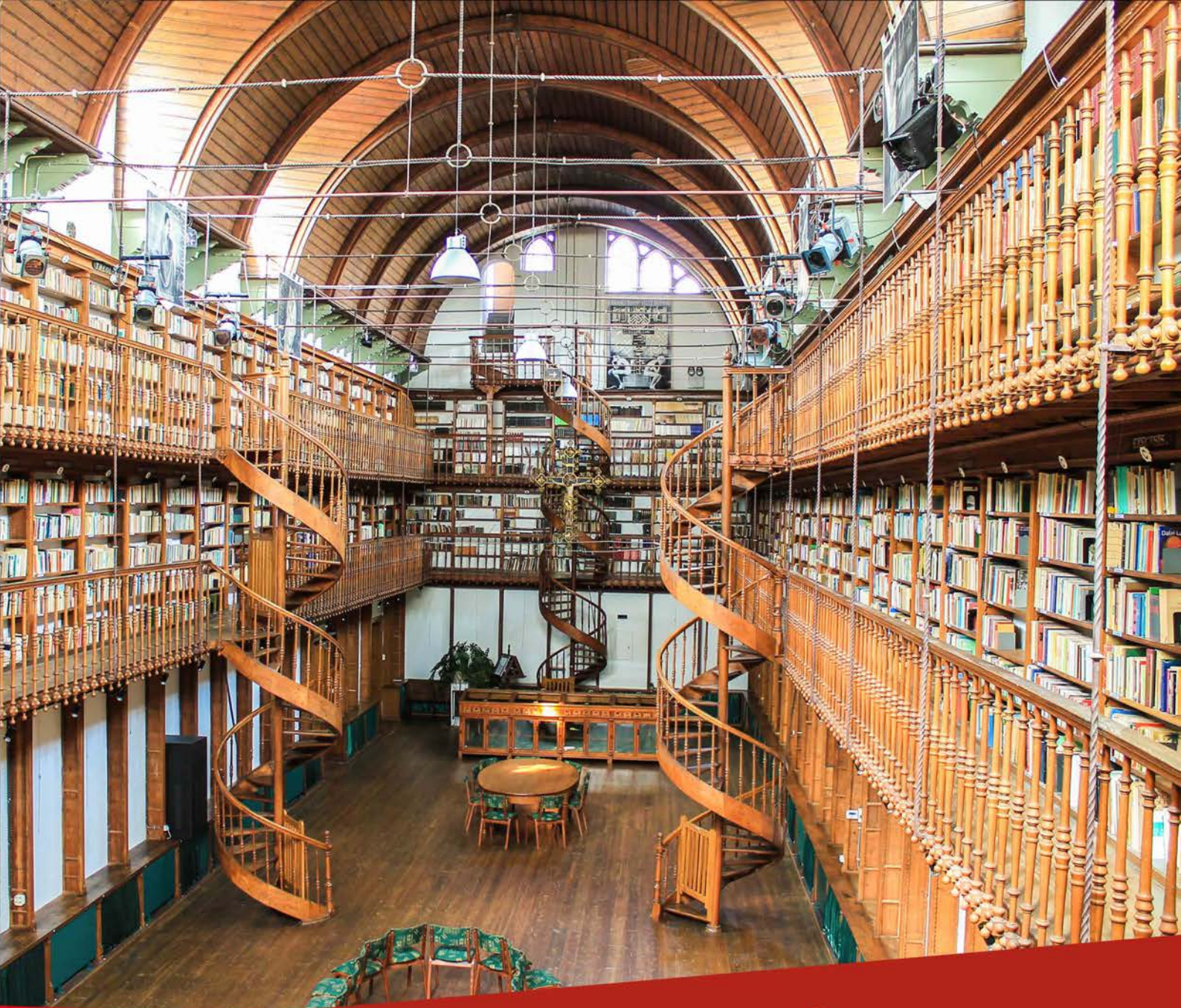




KDC Impressie

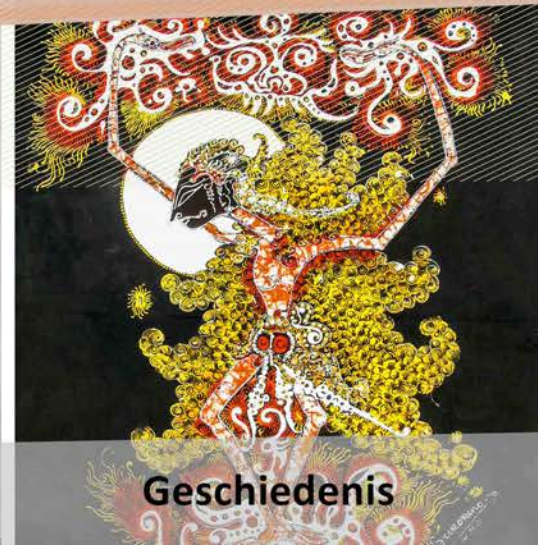
Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed
2020 | 27



Erfgoed



Katholicisme



Geschiedenis

3 | VOORWOORD

Hans Krabbendam

4 | DE KERK ALS STEUN EN TOEVERLAAT? |

Resocialiseringshulp van de Nederlandse katholieke kerk aan politieke delinquenten, 1945-1955

Joep van Gennip

8 | TE ROBUUST OM HEILIG TE ZIJN | *Vrouwelijke*

congregatiestichteressen in 19^e eeuw België

Kristien Suenens

11 | ERFGOEDSCHAT | *Javaanse Jezus*

Bert Donks

12 | GEZOCHT: NIJMEEGSE KATHOLICITEIT | *Lopend*

onderzoek naar de katholieke identiteit van de Radboud Universiteit

Jurijn Timon de Vos

15 | GOKLUST & DE METAMORFOSE VAN DE KATHOLIEKE CARITAS

Cees Willemsen

18 | DE TRAGE OPMARS VAN DE KATHOLIEKE

AUTOBIOGRAFIE | Interview met Paul Luykx

Hans Krabbendam

20 | DE KEUZES VAN ANTON VAN DUINKERKEN |

Hoe deze katholieke intellectueel balanceerde tussen loyaliteit en kritiek

Michiel Besters

23 | COLUMN | *Wijwaterdispenser*

Wiek

24 | ONZE-LIEVE-VROUW VAN BRABANT, BID

VOOR ONS EMIGRANTEN | Devotie en emigratie

Renate Stapelbroek

27 | VERHALEN UIT HET KDC | *Ernesto Rivas Arévalo*

Ramses Peters

28 | PATER M.J. BRASPENNING C.M. | *'Missiewerk is*

levenswerk'

Ernesto Rivas Arévalo

30 | VINCENTIUS KRAMAT | *Een plaats van meervoudige herinnering*

Siebe Brockötter, Rick Klein Gunnewiek, Ollie Peijnenburg

32 | VAN STUDIEHUIS NAAR PELGRIMSOORD | *Klooster*

Wittem in transitie

Jeroen de Wit

37 | ERFGOEDSCHAT | *De kruisweg van Gerard Mathot*

Marieke Smulders

38 | HEMELSE BOEKEN | *De Collectie Redemptoristen en de Universiteitsbibliotheek Nijmegen*

Chris Dols, Johan Oosterman, Eefje Roodenburg

41 | DE MUZIEKBIBLIOTHEEK VAN ONZE-LIEVE-VROUW |

Een bijzondere collectie van het Historisch Centrum Limburg

Rolf Hackeng

44 | DE WIJZEN UIT HET OOSTEN (?) | *De zwarte koning in kunst en folklore vroeger en nu*

Tim Graas

46 | HERONTDEKKING VAN HET HOOGALTAAR | *Bijzondere archiefvondsten over de Petrus Canisiuskerk in Nijmegen*

Lillian Waanders

49 | KDC DRAAGT BIJ AAN GESCHIEDENIS 40 JAAR CDA

Hans Krabbendam

50 | VRIENDEN VAN HET KDC

Rogier Moulen Janssen

50 | COLOFON

51 | VERDER LEZEN

Inhoudsopgave



Voorwoord

Het is weer gelukt om met een groot aantal auteurs een goed gevuld nummer van *Impressie* te maken. Daarin richten we de aandacht op thema's die nu spelen en laten we zien hoe brandende kwesties met behulp van onze en naburige collecties door onderzoekers van een inzichtbiedende, historische context worden voorzien.

Joep van Gennip doet dat in zijn onderzoek naar de betrokkenheid van de Kerk bij de mensen die aan de verkeerde kant stonden in de oorlog. Daders werden slachtoffers en vooral hun familieleden betaalden een hoge prijs. Van Gennip laat zien hoe en waarom de Kerk zich om hen bekommerde. Een tweede voorbeeld is het onderzoek van onze Vlaamse collega Kristien Suenens. Zij keek nauwkeurig naar de speelruimte die vrouwen binnen de Kerk kregen om charitatieve initiatieven te lanceren. Zij verwierven binnen bepaalde grenzen behoorlijk veel autonomie. Haar analyse van de mogelijkheden in België roept de vraag op of de omstandigheden in Nederland de rol voor vrouwelijke religieuzen in vergelijking smaller of juist breder waren.

Het derde voorbeeld van een belangwekkend thema is de invulling van de katholieke identiteit. Voor de Radboud-gemeenschap hebben de recente ontwikkelingen deze vraag nieuwe urgentie gegeven. Promovendus Jurijn de Vos toont aan hoe deze discussie over de formulering en verankering van de identiteit van de katholieke universiteit zich periodiek aandienende. Deze bezinningsmomenten waren er niet alleen voor instellingen, maar net zozeer voor katholieke personen. De bekende schrijver Anton van Duinkerken kwam op cruciale momenten voor soortgelijke loyaliteitsvragen te staan, die hij overigens creatief oploste, zoals Michiel Besters uit de doeken doet in zijn bijdrage. En in breder cultureel verband begonnen Nederlandse katholieken in autobiografische bespiegelingen deze vragen te stellen. Paul Luykx legt uit waarom dit proces pas in de jaren 1960 op gang kwam.

Ook de geschiedenis van de katholieke caritas toont hoe maatschappelijke ontwikkelingen steeds nieuwe katholieke initiatieven uitlokten omdat de hulpvragen verschoven. Cees Willemssen laat zien hoe uit persoonlijke bewogenheid in katholieke kringen een uiterst professionele organisatie ontstond, die de grondslag legde voor de modern filantropie. Dat doet hij aan hand van de archieven van het Kansfonds en zijn voorlopers.

Het katholiek erfgoed laat zich makkelijk verbinden met brede overkoepelende thema's. Een daarvan is de relatie tussen Oost en West, dat het onderwerp was van de Maand van de Geschiedenis in oktober. Vanuit dit thema komen verschillende onderwerpen aan bod, zoals in de bijdrage van KDC-medewerker Ernesto Rivas Arévalo, die in het leven dook van de Brabantse pater Braspenning en zijn missie naar El Salvador. In dezelfde westelijke richting verbindt Renate Stapelbroek de sterke Maria-devotie in Brabant als exportartikel voor emigranten naar Brazilië. Wie overigens iets van de ontredde van een emigrant wil meevoelen, kan terecht bij het prachtige lied Alleman dat Roos Rebergen schreef als 'artist in residence' in het KDC deze zomer en dat ze ten gehore bracht op het Erfgoedfestival van Erfgoed Gelderland (zie op de website van deze coöperatie)! Het lied is gebaseerd op de ervaring van de lazarist-missionaris Jan van Engelen, wiens archief in het KDC is opgenomen.

Als tijdschrift voor katholieke erfgoed etaleert de *Impressie* niet alleen de collecties die zich bij het KDC bevinden. In veel partnerinstellingen vinden wij allerlei onderlinge dwarsverbanden. De rijke verzameling die de redemptoristen in hun klooster te Wittem aanlegden, bestond zelf ook uit collecties van elders. Door de functieverandering van het klooster, schonken ze in 1975 hun boekenbezit aan de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek. Onlangs kwam het restant van kunstwerken van Gerard Mathot naar het KDC. U leest in de artikelen hoe deze gebruiksvoorwerpen (studiemateriaal en devotiemiddelen) transformeerden tot erfgoedschatten en onderzoeksobjecten.

Het KDC is hierin een verbindende schakel en *Impressie* bericht graag over wat er elders in Nederland, België en daarbuiten plaatsvindt op het gebied van onderzoek naar katholiek erfgoed: in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, het Historisch Centrum Limburg, het KADOC in Leuven en in Indonesische instellingen. Dit kan een mooie aanzet zijn om erfgoed en onderzoek over landsgrenzen heen met elkaar delen. Zo worden we allemaal wijzer door katholiek erfgoed. Veel leesplezier.

Hans Krabbendam
directeur Katholiek Documentatie Centrum

De Kerk als steun en toeverlaat?

Resocialiseringshulp van de Nederlandse



Kardinaal de Jong bij het verlaten van de St. Catherinakerk in Utrecht na het opdragen van de hoogmis. 1945 | Bron: Persbureau 't Sticht

Deze zomer haalde historicus Joep van Gennip, onderzoeker aan de Universiteit van Tilburg, het nieuws met een belangrijke historische vondst: nieuw bewijsmateriaal uit het Nationaal Archief spreekt kardinaal Jan de Jong (1885-1955) vrij van het bepleiten van gratie voor oud-SS'ers. Van Gennip stuitte op dit bewijs tijdens zijn onderzoek naar de resocialisering van politieke delinquenten in de naoorlogse jaren en de rol van de Kerk hierin. In deze *Impressie* vertelt hij meer over zijn onderzoek en zijn bijzondere ontdekking.

Tekst: Joep van Gennip | Foto's: collectie KDC, collectie ENK

***Maar liefst 83 brieven
van oorlogsdelinquenten
en hun naasten
kwamen onder de ogen
van bisschop De Jong,
vaak ging het over
schrijnende gevallen.***

katholieke kerk aan politieke delinquenten, 1945-1955

In de geschiedenis koos de Kerk vaak de kant van de gevestigde orde, waarmee zij de bestaande sociale verhoudingen veelal legitimeerde. Echter, in het verleden zijn ook tal van voorbeelden te vinden waarbij kerkgenootschappen zich juist ontfurmden over mensen die buiten de boot vielen, die het niet gemaakt hadden in de maatschappij of het verkeerde pad op waren gegaan. Indachtig de woorden die Christus over deze laatste groep sprak ('Ik was in de gevangenis en gij hebt mij bezocht', Mt. 25, 36) hebben de kerken zich voor veroordeelde criminelen vaak extra ingespannen in de hoop dat zij zich in een moreel-christelijk opzicht bekeerden en de maatschappij hen uiteindelijk ook weer als volwaardige burgers op zou nemen. Dit gold ook voor de grote groep politieke delinquenten die na de Tweede Wereldoorlog in het hele land geïnterneerd werden. Maar juist de herintegratie van deze mensen in de maatschappij zorgde voor veel weerstand. Zij, en in het bijzonder NSB'ers, werden door de bevrijde natie meer gehaat dan wie ook. Voor hen was geen plaats in de nieuw op te bouwen Nederlandse samenleving. Het zijn vooral de verschillende kerkgenootschappen geweest die op meerdere manieren en veelal achter de schermen geprobeerd hebben om deze groep, nadat zij hun straf hadden uitgezeten, weer een plek te geven in de samenleving. De meervoudige motieven die hieraan voor de kerken ten grondslag lagen zijn nog nauwelijks – in samenhang – onderzocht en verdienen derhalve nadere bestudering.

In mijn huidige meerjarige postdoc-onderzoek, dat wordt uitgevoerd aan Tilburg University, bestudeer ik de rol die in het bijzonder de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland heeft gespeeld bij deze resocialiseringsinitiatieven in de periode 1945-1955.

Deze activiteiten waren zeer talrijk, werden ontplooid door diverse katholieke organisaties, religieuzen en priesters (waarbij men elkaar nogal eens beconcurrerde!), en hadden vaak meervoudige doelstellingen. Daarnaast bemoeiden ook diverse protestantse kerkgenootschappen, het – in de oorlog ontstane - gezamenlijke Interkerkelijke Overleg (IKO), de semi-publieke Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD), en de politiek zich met deze groep van gevangenen die varieerde van verdachte passieve meelopers tot oorlogsmisdadigers.

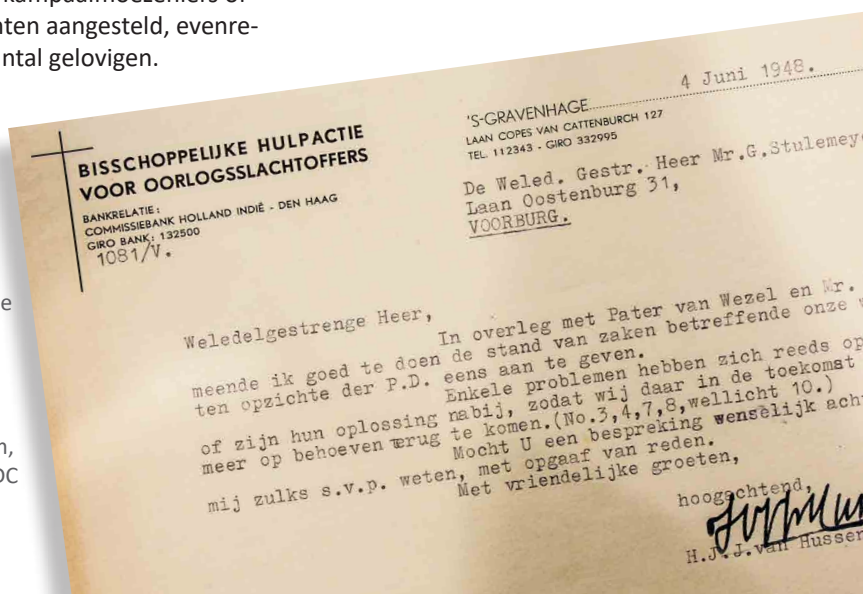
Het ging om 150.000 gevangenen, verspreid over 120 interneringskampen

Het ging om een aanzienlijke groep: rond oktober 1945 zaten er ongeveer 150.000 mensen gevangen, verspreid over 120 gevangnissen en interneringskampen over heel Nederland. De aanklachten moesten worden onderzocht en mensen dienden te worden berecht. Tijdens hun detentie hadden de gevangenen recht op geestelijke en sociale bijstand. Dit gold niet alleen voor de Nederlandse politieke delinquenten maar ook voor Duitse krijsgeslagenen, die apart zaten opgesloten in ons land. Voor hun geestelijke en sociale zorg werden door de overheid gefinancierde kampaalmoezeniers of kamppredikanten aangesteld, evenredig aan het aantal gelovigen.

Kattebelletje → van hoofd-aalmoezenier Van Hussen, voorzitter van de Bisschoppelijke Hulpactie voor Oorlogsslachtoffers in het bisdom Haarlem, 1948 | Bron: KDC

Eind 1945 waren er maar liefst 108 aalmoezeniers in dienst bij een speciale afdeling van het Militair Gezag, later overgenomen door het Directoraat Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging. Deze aalmoezeniers hadden volledige toegang tot de geïnterneerden en waren veelal begaan met hun lot, maar zij hadden zich te houden aan richtlijnen van zowel de overheid als de bisschoppen.

Zo had de aartsbisschop van Utrecht Jan de Jong zijn geestelijken expliciet verboden om zowel à charge als à décharge te getuigen voor delinquenten en stond de wereldlijke overheid het kampaalmoezeniers niet toe om contacten tot stand te brengen tussen gedetineerden onderling of te functioneren als doorgeefluik voor informatie van buiten het kamp. Met dit laatste namen de geestelijke verzorgers het niet altijd even nauw. Voor de kampcommandant maar ook voor de politiek waren de aalmoezeniers veelal een luis in de pels. Zij stelden, zeker in de beginfase, misstanden in de kampen (publiekelijk) aan de kaak, hamerden geregeld op een snellere afhandeling van rechtszaken – want de gerechtelijke macht was weldra overbelast –, trachtten politieke gevangenen overgeplaatst te krijgen naar een kamp dicht bij de woonplaats van hun familie, of wezen op de deplorabele toestand van de achtergebleven gezinnen, nu de vader als kostwinnaar was geïnterneerd. Daarnaast hielden de priesters in de kampen zich bezig met de gebruikelijke zielzorgelijke taken. →





Om hun dankbaarheid te tonen maakten politieke delinquenten vaak albums voor de kampaalmoezenier als deze vertrok. Dit album is vervaardigd door de gevangenen van kamp Weezep en werd in juni 1946 aangeboden aan kampaalmoezenier Deenen o.p.
Bron: Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, collectie Dominicanen.

Denk hierbij aan biechthoren, het celebreren van de mis, preken (uiteraard veelvuldig over schuld en boete), of het geven van conferenties over uiteenlopende onderwerpen als de gevaren van het communisme, satanisme of defaitisme. Dit paste in hun moreel-christelijk heropvoedingsbeleid.

Het is opmerkelijk dat veelal leden van orden en congregaties en dan in het bijzonder jezuïeten, Priesters van het H. Hart, franciscanen, Missionarissen van het H. Hart en Salesianen bij dit werk betrokken waren. In tegenstelling tot de seculiere clerus waren zijn niet parochieel gebonden en kenden deze religieuze instituten tevens een traditie van actief charitatief apostolaat. Van één van hun latere collega's, pater Van Vugt s.c.j., die vanaf 1981 als hoofdaalmoezenier van justitie verantwoordelijk was voor het pastorale beleid van de Twee van Breda (Franz Fischer en Ferdinand aus der Fünfen) wordt het persoonsarchief op het KDC bewaard.

Buiten deze vanuit de overheid gereuleerde kampzielzorg, hadden de vijf bisdommen ook nog tal van eigen charitatieve organisaties die de ex-politieke gevangenen opvingen. Deze hulp was veelal van financiële en materiële aard en was gericht op hun re-integratie in de maatschappij. Sommige van deze – vaak diocesaan ingerichte instellingen – bestonden al langer, zoals het R.K.

Huisvestingscomité, de St. Vincentius-vereniging of de confessionele reclaseringsverenigingen, die zich pas later met deze groep gingen bezig houden. Andere werden speciaal opgericht om het oorlogsleed – in de breedste zin van het woord – te verzachten, inclusief dus bijstand aan politiek geïnterneerden. In deze laatste categorie vielen de Nederlandse Vaticaan Missie (NVM), vanaf 1947 Nederlandse Caritas Missie), de interdiocesane Bisschoppelijke Commissie inzake Politieke Delinquenten (BCPD), de verschillende Bisschoppelijke Hulpacties voor Oorlogsslachtoffers (BHO), of het eenmansbureau van de bekende Haarlemse geestelijke Henri de Greeve, wiens archief op het KDC geraadpleegd kan worden. Dit laatste geldt ook voor de nalatenschap van hoofdaalmoezenier Van Hussen, die direct na de oorlog de leiding nam van de Haarlemse BHO en later secretaris zou worden van de BCPD. Omdat er tal van katholieke organisaties en personen bij dit werk betrokken waren, is het materiaal over dit onderwerp over meerdere archieven en archiefinstellingen verspreid. Ook de omvang van deze collecties varieert, zowel in omvang als importantie.

Wat opvalt is dat er nogal wat concurrentie heerste tussen de verschillende Roomse instanties op het vlak van de opvang van politieke gevangenen. Zo liet de NVM, die door een Nijmeegse

kapelaan was opgericht, en poogde overkoepelend te werk te gaan, zich weinig gelegen aan diocesane richtlijnen of andere katholieke hulporganisaties. Ook bleef er, zeker vanuit de protestantse kerkgenootschappen, angst bestaan voor zieltjeswinnerij onder de gevangenen door katholieke geestelijken. Dit wordt aannemelijker als men bedenkt dat de geestelijke verzorgers deel uitmaakten van de kampleiding en daardoor een adviserende rol hadden bij de vrijlating van gevangenen. Zo ging er op een gegeven moment het gerucht dat als je maar katholiek was of werd je sneller vrijkwam! In dit verband viel de naam van de NVM op een weinig flatteuze manier. Vanuit het IKO, waarin de verschillende kerkgenootschappen waren verenigd, werd geprobeerd om dit probleem, dat door kamppredikanten was gesignaleerd, glad te strijken.

Vooral angst voor het communisme, geloofsafval, echtscheidingen, schrijnende omstandigheden en het lot van achtergebleven kinderen waren vaak de directe drijfveren van de Nederlandse katholieke kerk om zich na de oorlog zo massaal op dit resocialiseringsvraagstuk te storten. De bisschoppen vernamen deze problemen niet alleen van de kampaalmoezeniers, maar ook uit de talloze smeekbedes om hulp die zij rechtstreeks ontvingen van de geïnterneerden of van hun familieleden, veelal echtgenotes. Bijzonder is het dat er ook brieven tussen zaten van gewone (onschuldige) gelovigen die de bisschop opriepen om iets te doen aan het scheiden van NSB-moeders van hun kinderen in de kampen. 'Wij mogen niet doen als die lelijke Duitsers. Wij mogen niet haten. De NSB [ouders] hebben groote fouten gemaakt [...] toch blijven zij ons evennaasten als mensch', schreef een moeder in juli 1945 aan de Haarlemse bisschop.

***Vooral angst voor het
communisme, geloofsafval,
echtscheidingen en het lot
van achtergebleven kinderen
waren vaak de directe
drijfveren van de Kerk***

Een eerste verkenning laat zien dat tussen 1945 en 1950 52 politieke delinquenten of hun familieleden een verzoek voor hulp richtte aan de Utrechtse aartsbischop De Jong.

In het Bossche bisdom, onder leiding van Willem Mutsaerts, kwamen tussen 1944 en 1955 maar liefst 83 brieven van oorlogsdelinquenten en hun naasten onder de ogen van de bisschop. Het zijn vaak zeer schrijnende gevallen, waarbij het rechtstreekse verzoek aan de bisschop, in die tijd een ongebruikelijke stap, door velen werd gezien als een laatste redmiddel. Zo schreef een broer van een NSB'er eind mei 1945 aan Mutsaerts op onderdanige toon:

‘Monseigneur als herder der katholieken en Christenen smee ik uwe hoogwaardigheid, als ‘t kan iets voor dit ongelukkige huishouden te doen, [...] want lang kan het niet meer duren of zijn gansche gezin is ten gronde’. Soms werden deze hulpvragen doorgestuurd naar bepaalde aalmoezeniers, werden nadere inlichtingen ingewonnen bij hun (oud-)pastoor of speelde de bisschop het betreffende gezin wat geld toe. Getuigen voor de oprechtheid van de geïnterneerden of instaan voor hun ‘juist’ gedrag in de oorlog deden de bisschoppen evenwel niet.

Een ander probleem waar de Nederlandse bisschoppen veelvuldig mee te maken kregen, was de kwestie van het opnieuw toelaten tot de sacramenten van ex-NSB'ers. Vanwege dit lidmaatschap waren zij vanaf 1941 geëxcommuniceerd en hadden hier dus geen toegang meer toe. Ook de daarvóór afgesloten burgerlijke huwelijken dienden nog kerkelijk ingezegend te worden. De overheid had het op een gegeven moment voor vrouwen mogelijk gemaakt dat zij konden scheiden van hun geïnterneerde man als hij tot een lange gevangenisstraf was veroordeeld. De kerk probeerde een dergelijke scheiding te allen tijde te voorkomen en oefenden daarvoor geregeld druk uit op de echtgenotes. Ook probeerde de kerk de uitzetting van Rijksduitsers, die weinig op hun kerfstok hadden, en getrouwd waren met Nederlandse onderdanen, te voorkomen, omdat hierdoor veel gezinnen ontwricht dreigden te worden. Sommigen van hen dreigden zelfs naar de Russische zone in Duitsland gestuurd te worden. Meerdere malen brachten de bisschoppen, vaak in samenwerking met het IKO, deze problemen onder de aandacht van de politiek in de hoop dat het beleid gewijzigd kon worden.

Alhoewel de bisschoppen insisterden op het correct gebruik van de kerkelijke sacramenten in de kampen, zagen zij ook wel eens wat door de vingers, zoals in het schrijnende geval van een



Een potloodtekening vervaardigd door een van de geïnterneerden in kamp Weezep, 1946 | Bron: ENK

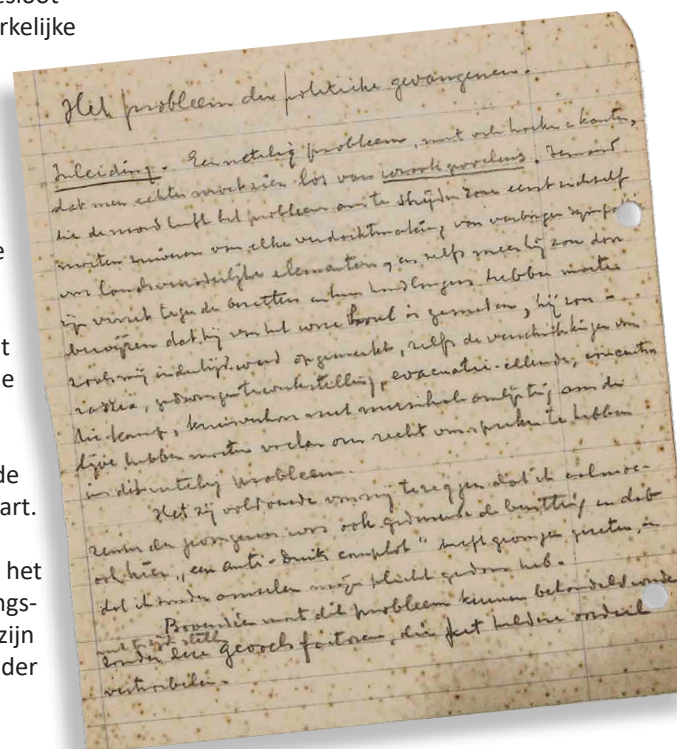
voormalige opperwachtmeester in Horn die niet opgewassen bleek tegen het kampklimaat, zijn vrouw verloor en daardoor in een depressie terechtkwam. Het opgestarte verzoek tot overplaatsing mocht niet meer baten, want de man had zich inmiddels verhangen. Hierdoor was een kerkelijke uitvaart uitgesloten, maar na een hernieuwd verzoek van de plaatselijke kampaalmoezenier hiervoor, besloot de bisschop hem alsnog een kerkelijke uitgeleide te gunnen omdat de man vanwege zijn geestesziekte in feite niet volledig bij zijn verstand was en aldus de zelfmoord niet ‘aangerekend’ kon worden. Een ander geval was een wapendrager (de zwaardere categorie gevangenen) die bij een ontsnappingspoging was doodgeschoten. Het was onbekend of de betreffende persoon katholiek was, maar wel dat hij de kerk ‘welgezend’ was. Aldus gunde de bisschop de overledene een kerkelijke uitvaart. Elke bisschop handelde bij dit soort zaken autonoom en waar het ene bisdom juist veel interneringskampen en dus gevangenen in zijn dioceses had, was dat bij een ander bisdom weer minder.

Maar los van de bovengenoemde ‘externe’ drijfveren om deze groep van paria's te helpen, waren de kerkelijke gezagsdragers, veelal aangespoord door de overheid, doordrongen van het feit dat deze mensen vroeg of laat

weer terug dienden te keren in de maatschappij.

Christelijke grondwaarden als barmhartigheid, vergevingsgezindheid, maar ook boetedoening hielden de bisschoppen hun gelovigen dan ook veelvuldig voor in hun kanseltoespraken en herderlijke brieven. Vergelijkbaar beleid werd ook vanuit het IKO en de protestantse kerkgenootschappen gestimuleerd. Hierdoor kweekten zij een klimaat dat in zekere zin dempend heeft gewerkt voor allerlei wraakgevoelens, uitwassen of dreigende isolatie van families.

Het zou interessant zijn om te kijken in hoeverre heden ten dage religieuze gemeenschappen eveneens dit dempend effect kunnen activeren in de samenleving, bijvoorbeeld bij de terugkeer van (ex-)IS'ers in onze maatschappij, die daar bepaald niet op zit te wachten. Zowel toen als nu dienen wij ons op de één of andere manier tot dit probleem te verhouden. In augustus 1946 stelden de bisschoppen in hun gezamenlijke herderlijke brief immers al ‘de oude omgeving van de vrijgelatenen zal het zich ten plicht rekenen, hen in de geest van verzoening en vergevingsgezindheid weer in haar midden op te nemen. [...] vergeldt niemand kwaad met kwaad, maar weetst goedgezind jegens alle mensen’. Er was echter nog een lange weg te gaan. ¶



↑ Om de bevolking voor te bereiden op de terugkeer van grote groepen politieke delinquenten in de naoorlogse jaren werden er door het land tal van lezingen gehouden over dit vraagstuk. Hier een kladversie door pater J. van Vugt | Bron: KDC



Te robuust om heilig te zijn...

Vrouwelijke congregatiestichteressen

in 19^e eeuw België

Net als Nederland en vele West-Europese landen kende België in de negentiende eeuw een nooit geziene groei van het vrouwelijk kloosterwezen. Honderden nieuwe congregaties zagen het levenslicht en het aantal kloosterzusters groeide spectaculair. Toch bleef het verhaal van deze religieuze vrouwen vaak onderbelicht, verborgen achter een dubbele sluier van kloosterlijke nederigheid en een overheersende focus op de geschiedenis van prominente mannen en instituties binnen de katholieke kerk. Een groeiende aandacht voor gender en religie bracht de afgelopen decennia zowel in Nederland als België echter vernieuwende perspectieven en inzichten over de positie van vrouwelijke religieuzen, met een bijzondere focus op het spanningsveld tussen onderdanigheid en autonomie. Deze intrigerende invalshoek staat centraal in het pas verschenen boek *Humble Women, Powerful Nuns* van Kristien Suenens, dat een intiem en tegelijkertijd sterk gecontextualiseerd portret schetst van vier negentiende-eeuwse, Belgische congregatiestichteressen. In deze bijdrage vertelt de auteur meer over haar onderzoek en de opvallende verschillen tussen de situatie in Nederland en België.



Tekst: Kristien Suenens | **Foto's:** collectie KADOC, collectie KDC

Foto bovenzijde: Nijmeegse afdeling van de Aartsvereniging van de Eeuwigdurende Aanbidding (1935). De lekenvereniging was een onderafdeling van de Nederlandse tak (Rotterdam, 1859) van de congregatie en liefdeswerkorganisatie die zijn gesticht door Anna de Meeûs | **Bron:** KDC

Foto rechtsonder: Anna de Meeûs ontpopte zich tot een machtige vrouw aan het hoofd van een internationale congregatie met invloed tot in het Vaticaan. In 1866 stichtte ze een klooster in Rotterdam, waar ze met haar 'robuust' karakter en ultramontaanse adelsbrieven een plaats afdwong binnen de lokale kerk | **Bron:** KADOC

De publicatie *Humble Women, Powerful Nuns* vormt de neerslag van mijn doctoraatsonderzoek naar het leven en werk van Antoinette Cornet (1820-1886), Anna de Meeûs (1823-1904), Fanny Kestre (1824-1882) en Wilhelmina Telghuys (1824-1907), vier vrouwen die tussen 1850 en 1870 een eigen zustercongregatie stichtten en uitbouwden. Als historische figuren waren en zijn ze zowel typisch als uitzonderlijk. Ze zijn enerzijds representatief voor het ondernemerschap van tientallen vrouwen die aan de basis stonden van de nieuwe negentiende-eeuwse zustercongregaties. Gedreven door een sterk sociaal engagement en een passioneel verzet tegen secularisering en religieuze onverschilligheid, ontplooiden ze een grote diversiteit aan activiteiten en verwierpen op die manier een belangrijke positie in het Belgische sociale weefsel. Anderzijds onderscheidden de vier vrouwen zich van vele andere negentiende-eeuwse zusters door het unieke bronnenmateriaal dat over hun denken en doen werd overgeleverd. Brieven, dagboeken en spirituele notities bieden een zeldzame inkijk in hun motieven, ambities en strategieën, maar bovenal in hun fascinerende relaties met mannelijke vertrouwenspersonen en gezagsdragers binnen de katholieke kerk. Een analyse van de egodocumenten van deze vrouwen ondergraft de stereotype portrettering van vrouwelijke religieuzen als onderdanige, passieve kwezels, maar stellen evenzeer het hagiografische beeld bij van kloosterzusters als belangrijke engelen van het geloof.

Vier stichteressen

Anna de Meeûs, dochter van één van de topfiguren uit de Belgische bank- en ondernemerswereld, stichtte in Brussel het Institut de l'Adoration Perpétuelle (Ned.: Zusters van de Eeuwigdurende Aanbedding) (1857), een semi-contemplatieve congregatie met een meervoudige focus op sacramentsaanbidding, godsdienstondericht en materiële hulp aan armen en missiekerken. Haar medestander van het eerste uur, maar al snel ook haar meest felle rivale, Fanny Kestre, ontwikkelde een nagenoeg identiek project in dezelfde stad. Kestre's temperamentvolle karakter, zwakke gezondheid en beperkte financiële middelen zorgden er evenwel voor dat ze pas in 1870 haar eigen congregatie, de Dames de Sainte-Julienne, kon oprichten. Ook bij Antoinette Cornet verliep het traject naar de stichting niet zorgeloos. Ze trad op jonge leeftijd in bij een onderwijscon-

gregatie in Alsemberg, schopte het tot novicemeesteres en kostschoolirectrice, maar vluchtte uiteindelijk in 1859 naar het bijhuis van La Hulpe om te ontsnappen aan de interne vetes en het wanbeleid in Alsemberg. Na vier jaar strijd met haar voormalige medezusters slaagde ze er in 1863 in om het bijhuis ten zuiden van Brussel om te vormen tot een autonome onderwijscongregatie, de Soeurs du Saint Coeur de Marie. Rond diezelfde tijd startte ook Wilhelmina Telghuys in Antwerpen met een eigen zustergemeenschap. Afkomstig uit een welgestelde en gerespecteerde Nederlands-Belgische handelsfamilie, choqueeerde ze vriend en vijand door in een Antwerpse voorstad een lompenhandel te starten voor de tewerkstelling en opvang van hulpbehoevende meisjes en vrouwen. Het initiatief werd al snel omgevormd tot een iets 'fatsoenlijkere' wasserij en met steun van een lokale parochiepastoor overgebracht naar de binnenstad. In 1866 werd Telghuys' congregatie, de Dienstmaagden van de Heilige Harten, officieel opgericht met onderwijs, inzet in de parochiale werken en de opvang en vorming van wezen en meisjes 'in gevaar' als belangrijkste apostolaatsvelden.

Zij ontsnapten niet aan de traditionele genderpatronen van de 19^e eeuw

Passionele partnerschappen

Niet alleen Telghuys, maar ook de drie andere vrouwen, waren bij aanvang aangewezen op de steun van mannelijke biechtvaders of andere clerici om hun initiatieven vorm te geven, te legitimeren en te ontplooiën. Cornet, de Meeûs en later ook Telghuys hadden nauwe banden met de jezuïeten, Fanny Kestre liet zich begeleiden door de redemptorist en de latere aartsbisschop Victor Dechamps. In die zin ontsnapten ze niet aan de traditionele genderpatronen van de negentiende-eeuwse kerk. Ondanks hun religieuze en sociale ondernemerszin werden ze als vrouwen binnen de kerk te licht bevonden om zonder mannelijke hulp een kerkelijk instituut op te richten en normatief te omkaderen. Toch waren hun partnerschappen met clerici niet te verengen tot een eenzijdige interactie tussen dominante mannen en

volgzame vrouwen. Tussen de protagonisten ontwikkelden zich intense, soms passionele en vooral wederkerige relaties van spirituele bijstand, troost en steun. De jarenlange correspondentie tussen Kestre en Dechamps, bijvoorbeeld, leest als een brievenroman tussen een vurige, innovatieve, maar onzekere vrouw en haar invloedrijke, maar emotioneel kwetsbare en eenzame zielsverwant in het aartsbisschoppelijk paleis. Bovendien aarzelden de vrouwen niet om hun mannelijke begeleiders de laan uit te sturen, te vervangen of zelfs tegen elkaar uit te spelen zodra die niet meer aan hun behoeften of ambities voldeden. Als vrouwelijke oversten van aan belang winnende religieuze instituten hadden ze de nodige invloed, pressiemiddelen en soms ook financiële macht om hun autonomie sterker te ontplooiën.

De Belgische katholieke kerk had in de tweede helft van de negentiende eeuw immers nood aan sterke instituten om haar maatschappelijke positie veilig te stellen. Net als in vele andere westerse landen woedde er in België een heftige 'cultuuroorlog' tussen de kerk en haar liberale tegenstanders. Oversten van zustercongregaties met een grote actieradius op het sociale domein en met een sterke focus op godsdienstondericht en -verspreiding konden zich in deze context sterk profileren. Bovendien bood de aanzwellende 'ultramontaanse kruistocht' van de kerk tegen de moderne wereld Belgische religieuzen nog bijkomende kansen. Het prestige van de Belgische kerk als één van de trouwste adepten van Rome, zette de meest onverschrokken en invloedrijke vrouwelijke congregatieoversten zelfs op weg naar het Vaticaan. Anna de Meeûs kreeg dankzij haar fortuin, haar familiale relaties en de internationale expansie van haar instituut en apostolaatswerken toegang tot de antichambres van drie opeenvolgende pausen van de tweede helft van de negentiende eeuw. Er ontwikkelde zich een interessante wisselwerking tussen de groeiende centralistische ambities van het negentiende-eeuwse Vaticaan en het internationaal ondernemerschap van een vrouwelijke congregatieoverste. →

Deze vrouwelijke pioniers waren te karakteriseren als 'double voiced'



Fanny Kestre en haar biechtvader Victor Dechamps, aartsbisschop van Mechelen, onderhielden drie decennia lang een emotionele correspondentie van wederzijdse steun en troost, maar ook manipulatie | Bron: KADOC

Vrouwelijke ontplooiing: een middel, niet het doel

De vier stichteressen creëerden niet enkel voor zichzelf meer ontplooiingskansen. Op diverse terreinen zetten ze zich in voor een lotsverbetering van vrouwen. Telghuys en Cornet waren pioniers in de verbetering en actualisering van het katholiek onderwijs voor meisjes. Telghuys trachtte bovendien met haar wasserij en een eerste prille vorm van beroepsopleidingen, hulpbehoevende meisjes en vrouwen een nieuwe start te geven in het leven. Kestre en de Meeûs gaven kansen aan zusters en leken om zich te ontplooien in het catechese- en retraiteapostolaat en als coördinatoren van eucharistische broederschappen en liturgische ateliers. Vaak omvatte dit belangrijke financiële verantwoordelijkheden, alsook een belangrijke onderhandelingspositie ten aanzien van lokale dorpspastoors, mannelijke missiecongregaties, burgerlijke overheden en leveranciers.

Tegelijkertijd waren de vier stichteressen allemaal trouwe adepten en zelfs promotores van het heersende ideaal van de

dienstbare en gehoorzame vrouw. Het onderwijs in hun scholen beoogde de vorming van een generatie vrome en zorgzame moeders en echtgenotes. Ze moesten voldoende gewapend zijn om een deugdzaam leven op te bouwen en hun mannen en kinderen religieus en moreel op het rechte pad te houden, maar niet met als doel om voor zichzelf een meer prominente plaats in de maatschappij op te eisen. De ‘heropvoeding’ van wezen en kwetsbare vrouwen vergde in de eerste plaats veel onderdanigheid en harde, nederige arbeid van de meisjes en vrouwen zelf. Inzet voor de vrouwelijke zaak was geen doel op zich, maar een middel tot vrijwaring en versterking van de religieuze identiteit van de samenleving. De lekenvrouwen die in de apostolaatswerken met de zusters samenwerkten waren gebonden aan een strenge hiërarchie, die weinig ruimte liet voor eigen autonomie en soms zelfs radicaal ten koste ging van initiatieven van andere vrouwen. Ook binnen hun congregaties zelf hielden de oversten er bijna allemaal een strenge discipline op na. Gehoorzaamheid, nederigheid en zelfverloochening waren de kernbegrippen van het religieuze leven. Zusters die zich buiten de kleine entourage van vertrouwelingen van de stichteressen bevonden, waren voor hun spirituele, emotionele en professionele ontplooiing totaal afhankelijk van hun oversten.

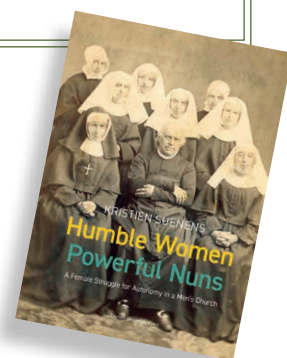
Die manifeste ambiguïteit tussen de opmerkelijke rol van vrouwelijke congregatiestichteressen op het kerkelijke en maatschappelijke toneel enerzijds en hun verknochtheid aan idealen van vrouwelijke ondergeschiktheid anderzijds was niet eigen aan België. Nederlandse historici als José Eijt, Marjet Derks, Marit Monteiro en Annelies van Heijst, bijvoorbeeld, waren pioniers in het karakteriseren van deze tegenstelling als de ‘double voiced’ of meerstemmige houding van vrouwelijke stichteressen en oversten. Dit door Nederlandse onderzoekers ontwikkelde conceptueel kader bleek een waardevol instrument om het leven van Belgische religieuzen genuanceerd te analyseren. Het kan ook perspectieven bieden voor een interessante confrontatie tussen de rol van invloedrijke vrouwelijke religieuzen binnen de Belgische en Nederlandse context. Lagen de kaarten voor Nederlandse stichteressen – in een door protestan-

ten gedomineerde staat, maar met een minder fel uitgevochten cultuurstrijd tussen katholieken en anti-klerikale krachten – fundamenteel anders dan voor hun Belgische collega's? Uit de casus van Anna de Meeûs – die rond 1870 in Rotterdam een klooster stichtte – bleek alvast dat het ultramontaanse keurmerk van Belgische religieuzen een troef kon zijn in de strijd om invloed en macht binnen het Nederlandse katholieke landschap. Diepgaander contextueel en comparatief onderzoek zou meer duidelijkheid kunnen brengen over de precieze impact van deze binnen- en buitenkerkelijke mechanismen en verhoudingen.

Het ‘double voiced’ spanningsveld tussen macht en onderwerping drukte een blijvende stempel op het vrouwelijke kloosterwezen. De bijzondere ‘niche’ van machtige congregatiestichteressen en -oversten was moeilijk toegankelijk en vaak voorbehouden aan vrouwen met voldoende netwerken, middelen, opportunisme en intelligentie om overeind te blijven. Door zelf blijvend in te zetten op vrouwelijke gehoorzaamheid en onderdanigheid, werd hun eigen invloedrijke en ‘onvrouwelijke’ positie bovendien vaak voorwerp van kritiek en spot, voor én na hun dood. Toen de zusters van Anna de Meeûs tijdens het interbellum een procedure tot heiligverklaring wilden opstarten, stootten ze al snel op weerstand van de kerkelijke autoriteiten. Een redemptorist die ze hadden aangesproken om het dossier op te starten, smoorde hun plannen in de kiem. Enigszins omfloerst liet hij de zusters weten: “votre mère était trop robuste pour être sainte”. ¶

Verder lezen

Het boek *Humble women. Powerful Nuns. A Female Struggle for Autonomy in a Men's Church* (Leuven University Press, 2020) van Kristien Suenens is vanaf nu verkrijgbaar in de boekhandel en bij de uitgever: www.lup.be



Javaanse Jezus

Historicus Bert Donks is werkzaam bij de Radboud Universiteit en voorheen bij het KDC. In die periode heeft hij als kunstinventarisator werk verricht voor de collectie Beeld & Geluid. Voor deze rubriek bespreekt hij een bijzonder doek dat hij aantrof in het depot.

Tekst: Bert Donks | **Foto:** collectie KDC

Toegegeven, ik vond het een vreemde eend in de bijt, die 'Wajang Jezus' tussen de witte Christushoofden die ik normaal gesproken vond in de beeldcollecties van het KDC en in de meeste Nederlandse kerken. Het object is dan ook qua stijl op en top Indonesisch: een gebatikht doek met een mensfiguur in de stijl van het oude Javaanse schimmenspel *wayang kulit*. Toch komen er bekende elementen terug die we kennen uit de Europese religieuze kunst. Een nimbus rond het hoofd, en de doorboorde handen en voeten: het is overduidelijk de gekruisigde Jezus, maar dan in een Javaans jasje. Een fusie tussen oost en west, en daardoor een bijzonder eclectisch voorwerp, of eigenlijk toch niet?

Waar komen dit voorwerp en de gebruikte kunstvorm vandaan? Batikken is een oude Aziatische techniek voor textieldecoratie, die met name op Java beoefend wordt: een geweven stof wordt met verf van decoratie voorzien, terwijl was wordt gebruikt om de niet te verven delen af te dekken. Kunstig gedecoreerde batikgewaden werden een rage bij Europese vrouwen in Nederlands-Indië (*batik belanda*) en deze brachten Aziatische invloeden in de Nederlandse Art Nouveau en Deco. Dit specifieke doek is gesignd door 'Suroreno W.M.D.' in 1975, en is overgedragen aan het KDC door Fer Hoekstra, conservator van het voormalige Nijmeegs Volkenkundig Museum. Hij weet te vertellen dat dit voorwerp in 1988 is geschonken door de paters jezuïeten. Het object lag opgeslagen op de zolder van het Haagse Aloysius College.

Inheemse katholieke kunst op Java

De jezuïeten hadden in 1858 hun missie opgestart op Java, waarbij bekering van de lokale bevolking het primaire doel

was. In het interbellum was er sprake van een omslag in het denken over de 'arme heidenen' en ontstond er een steeds grotere interesse en eerbied voor de inheemse cultuur zelf. De orde liet daarbij religieuze kunstwerken maken in Javaanse stijl door lokale ontwerpers en kunstenaars. Het doel was om de 'Kerk te planten' in de Javaanse beleavingswereld en op die manier het geloof te verspreiden. Op een gegeven moment zou de missionaris overbodig worden, want de Kerk had wortel geschoten in inheemse grond. Dit gedachtegoed werd ook gepropageerd door geoloog en suikermagnaat Jos Schmutzer. Het ideaal was een eigen katholieke-Javaanse kunst die los zou moeten staan van Europese motieven. Samen met zijn broer nam hij in de jaren 1920 het initiatief tot de bouw van een Heilig Hartkerk in Ganjuran (nabij Jogjakarta), gebouwd in een gemengde stijl, met Christus afgebeeld als een Javaanse prins.

Exemplarisch

Het gebatikte doek van Suroreno toont aan dat de jezuïeten tot ver na WOII eclectische kunst lieten maken. Zij stelden de katholieke Javaanse kunst graag ten toon in diverse missietentoonstellingen. Maar let wel, de kunstenaars mochten dan misschien religieuze motieven afbeelden, dat betekende niet dat ze zelf christelijk waren. De Javaan Iko was moslim. Ze produceerden in opdracht, een klassieke opvatting van het kunstenaarschap. De Indisch-Nederlandse kunst, een samensmelting tussen oost en west, leverde unieke voorwerpen op. Toch past ze in een veel grotere kunsttraditie die zijn oorsprong vindt in de koloniale en missionaire geschiedenis van Nederland en het Nederlands katholicisme. Deze 'Javaanse Jezus' is dus in feite geen vreemde eend in de bijt, maar juist een uitermate exemplarische aanwinst voor het KDC! ¶



Gezocht: Nijmeegse katholiciteit

Lopend onderzoek naar de katholieke



Hoogleraren lopen door de Nijmeegse Molenstraat bij de opening van de KUN in oktober 1923.

Sinds 2019 is promovendus Jurijn Timon de Vos een vaste klant in de studiezaal van het KDC. Zijn onderwerp betreft de katholieke identiteit van de Radboud Universiteit – een vraagstuk dat als gevolg van de ontwikkelingen van afgelopen najaar weer een nieuwe actualiteit en urgentie heeft gekregen. Voor het historische deel van zijn onderzoek maakt hij vooral gebruik van het universiteitsarchief, maar minstens zo belangrijk zijn de persoonsarchieven die vaak in KDC-collecties zitten. In deze bijdrage licht De Vos een tipje van de sluier op over zijn resultaten.

Tekst: Jurijn Timon de Vos | **Foto's:** collectie KDC/KUN

Aan de keukentafel zijn er grofweg twee soorten reacties op mijn werkzaamheden als promotie-onderzoeker naar de katholieke identiteit van de Radboud Universiteit. Bij de eerste reactie laat men een gemeente blijk van belangstelling volgen door de opmerking “Pfoe, dat zal wel een complex onderwerp zijn!”. De tweede responssoort legt de nadruk duidelijk ergens anders. Er worden dan zorgen uitgesproken over het lange tijdsbestek waarbinnen het promotieonderzoek moet plaatsvinden. Na een meewarige blik volgt dan stevast de vraag: “Toe maar, en moet je je daar dan vier jaar mee bezighouden? Gaat dat niet vervelen?” Hoewel beide opmerkingen de onderzoeksmaterie

fundamenteel anders interpreteren, reageer ik vrijwel altijd hetzelfde: “Klopt. Het is voor mij daarom ook de kunst om mijn onderzoek behapbaar en interessant te houden.”

Geschiedwetenschap is keuzes maken

Laat ik dit schrijfsel over mijn promotieonderzoek beginnen met het eerste deel van bovenstaand antwoord: het werkbaar houden van het onderzoek. Wanneer je – zoals in mijn geval – gezegend bent met overvloedig bronmateriaal, is het zaak om alle geluiden zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen.

Universiteitsbestuurders uit het verleden probeerden telkens weer de katholieke signatuur te herijken.

Dit is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Persoonlijk vind ik het van belang een midden te houden tussen een caleidoscopische weerspiegeling, die de ruimte laat aan de veelvoud aan stemmen, en het trekken van bepaalde ontwikkelingslijnen ter ordening van de bronnen. Dit laatste voorkomt dat kakofonie de overhand neemt.

De bronnen zelf vragen overigens om beide benaderingen. De jaren zestig, het beginpunt van mijn onderzoek, leveren enerzijds een explosie op aan diversiteit in het denken over de (katholieke) universiteit: de grote, hooggespannen verhalen over de rol van een katholieke universiteit verliezen in dit decennium snel terrein. Hoewel de grote narratieven nooit wederkeerden, zou het ronduit onvolledig zijn om de universiteitssignatuur dan maar te duiden in termen van divergentie, pluriformiteit en willekeur.

identiteit van de Radboud Universiteit

Vanaf de jaren zeventig worden er anderzijds óók serieuze pogingen ondernomen om een bescheidener identiteitsverhaal te schetsen voor de Nijmeegse universiteit. Het zijn met name de universiteitsbestuurders die de katholieke signatuur van de Nijmeegse universiteit telkens weer proberen te herijken – en dat niet altijd met onverdeeld succes. Mede om deze actieve rol heb ik ervoor gekozen mijn historische deel van het onderzoek primair te richten op de universiteitsbestuurders.

Het bestuurlijk optreden inzake de signatuur komt namelijk voort uit het feit dat de bestuurders zichzelf al decennia beschouwen als de hoeders van de katholieke signatuur van de universiteit. Enkele recente uitzonderingen daargelaten, ervoeren de Nijmeegse bestuurders de katholieke universiteitssignatuur altijd als een historische en maatschappelijke opdracht.

In de bestuurlijke kringen, met aan het hoofd zelfbewuste CDA-prominenten als Willy van Lieshout en Sjeng Kremers, bestond lange tijd consensus over het feit dat de katholiciteit van waarde moest zijn voor universitair (wetenschaps)beleid. Alleen de onvermijdelijke vervolgvraag bleek keer op keer lastig te beantwoorden: Hoe die meerwaarde precies te destilleren uit de katholieke traditie? De beantwoording van deze vraag leidde niet alleen tot vele bestuurlijke notities en plannen, maar ook tot hoofdbreken, zowel binnen het College van Bestuur als het bestuur van de Stichting Katholieke Universiteit (SKU).

Een andere ingreep ter afbakening van mijn geschiedkundig onderzoek raakt aan de rechtvaardiging van katholiek-zijn. Hierbij gaat het om de fundamentele vraag waarom de Nijmeegse universiteit katholiek is, en hoe ze dit legitimeert. Statutair gezien ligt de rechtvaardiging vrij eenvoudig, althans tot 1 januari 2021. Want de katholiciteit van de universiteit berust sinds 1973 onveranderd op een abstractum genaamd artikel 2. Die bepaling gaat uit van een bijzondere verbondenheid met het katholieke volksdeel.

Precies deze notie van een volksdeelband die onderhoud vergt, zie ik doorheen de tijd veel terugkomen in bestuurlijke notities.

Impulsen te over

Als promotieonderzoeker mag ik beslist niet klagen over de belangstelling voor mijn onderzoek. Ook al kosten sommige lubberiaanse ‘mag-ik-even-met-jemeedenken’-reacties energie, ik weet dat ze stuk voor stuk goed bedoeld zijn. Juist in geïsoleerde tijden van coronabeperkingen kan ik de vele *Anregungen* extra te waarderen. Ze helpen me bij het houden van interesse voor mijn onderzoeksonderwerp. Dit brengt me bij het tweede punt van mijn antwoord op de keukentafelvraag: het interessant houden van je promotieonderzoek.



Het zegel van de universiteit, zoals ontworpen door Edelsmidse Brom in ca. 1923, bevat verschillende elementen die verwijzen naar de katholieke identiteit: de duif (de Heilige Geest), het kruis en de wapenspreuk. De keizerskroon verwijst naar Nijmegen. Het logo van de huidige Radboud Universiteit is hierop gebaseerd.

Opgemerkt zij allereerst dat geen enkele promovendus in een onderzoekstraject stapt zonder intrinsieke motivatie. Dit neemt evenwel niet weg dat ik mij geïnspireerd weet door anderen. De impulsen die zij uitzenden, helpen mij bij het bijsturen van mijn onderzoek. Eerlijk gezegd ontvang ik deze prikkels vaker buiten de universiteitsmuren dan daarbinnen – zeker nu het KDC gesloten is. Inspirerende inzichten worden zelden op kantoor verkregen, zo leert de ervaring. Dat mijn kantoor is gevestigd in de hoge sferen van de

zeventiende verdieping van de Erasmusstoren verandert daar weinig aan. Veeleer word ik op de begane grond geïnspireerd. Zo werd ik onlangs blij verrast door een zondagse Bijbellesing in de kerk. Het gedachtespinsel dat hierdoor werd opgewekt, wilde ik niet laten vervliegen. Het resultaat was dat ik driftig begon mee te pennen in het misboekje. Mijn schrijfactie leverde niet alleen nieuwsgierige blikken op van medeparochianen, maar uiteindelijk ook een gewijzigde onderzoeksvraag.

Aan de andere kant put ik inspiratie uit persoonlijke gesprekken. Het voordeel van het onderwerp katholiciteit is dat ze voor niemand precies dezelfde betekenis heeft. Bijgevolg mag het geen verbazing wekken dat visies op de katholieke signatuur van de Radboud Universiteit allerlei richtingen opgaan. Deze veelvoud aan oogpunten probeer ik van tijd tot tijd rustig tot me te nemen, bijvoorbeeld in één-op-één-gesprekken. Meermaals bezocht ik bijvoorbeeld Jan Peters, voormalig lid van het Nijmeegse College van Bestuur, in Ravenstein. Op het groene terrein van conferentieoord Soeterbeeck – bij de Impressie-lezer bekend als het voormalig klooster van de zusters Augustinessen – toetste ik mijn archivalische bevindingen aan de herinneringen van de bedachtzame jezuïet. Geheel volgens verwachting bleef een spraakwaterval uit. Zinnige uitspraken daarentegen niet.

Het bisschoppencollege en de SKU duiden de universiteitsidentiteit elk op een eigen manier

Behalve aan persoonlijke gesprekken, laaf ik mij aan de actuele gebeurtenissen. Denk hierbij aan het recente overlijden van kardinaal Simonis. Zijn dood bewoog mij ertoe om extra aandacht te schenken aan de oud-grootkanselier van de theologische faculteit. In het archief vond ik een aantal gewetensvolle uitspraken die tekenend zijn voor Simonis' visie op de identiteit van een katholieke universiteit. →



De Vos in gesprek met Jan Peters SJ, voormalig universiteitsbestuurder (1986-2005)

'De band tussen de Radboud Universiteit en haar katholieke erflaters blijft bestaan'

Een andere gebeurtenis mag vanwege haar uniciteit nog historischer heten. Ze betrof de spraakmakende rechtszaak tussen de Nederlandse Bisschoppenconferentie en het bestuur van de SKU.

Het geschil was vooral van machtspolitieke van aard. Het ging over het episcopale recht tot benoeming van alle SKU-bestuursleden. Desondanks waren de gebruikte argumenten ook relevant voor mijn onderzoek. Beide partijen duiden de universiteitsidentiteit namelijk op een andere (en tegelijkertijd eenzijdige) wijze: respectievelijk als algemeen-historische gegevenheid en als puur canoniek-reglementaire bepaling. In het licht van deze geestelijke divergentie moeten we de recente breuk tussen de Kerk en de universiteit proberen te begrijpen. Hiermee is overigens niet gezegd dat de Radboud Universiteit niet langer een oord is van katholiciteit. Integendeel.

'Volksdeel'-ideaal voor de Radboud Universiteit

Tot slot wil ik wijzen op mijn jongste publicatie in de erfgoeduitgave van *Ex Tempore* van december 2020. In dit exploratieve artikel neem ik de historische betekenis van het eerdergenoemde begrip 'katholiek volksdeel' onder de loep. Daarbij volg ik het gebruik van de erfgoedterm in Nederlandse dagbladen tussen 1880 en 1973. Vervolgens vraag ik mij af welke betekenis het 'volksdeel' kan hebben voor de toekomstige

identiteit van de Radboud Universiteit. Hoewel die instelling ingevolge het jongste decreet van de bisschoppen niet langer officieel katholiek mag heten, weet ze zich nog altijd sterk verbonden met katholiciteit. Niet zonder reden rept de nieuwe missie van de universiteit van een katholieke emancipatietraditie. Een radicale breuk is dus niet aan de orde. Zoals ik eerder al zei tegen het Algemeen Nijmeegs Studentenblad: je kunt het predicaat 'katholiek' wel wegnemen bij de Radboud Universiteit, maar daarmee haal je de katholiciteit nog niet uit het instituut.

De band tussen de Radboud Universiteit en haar katholieke erflaters blijft dus bestaan, al is het maar door de omarming van het begrip emancipatie. In de interpretatie van de emancipatietraditie is het 'katholieke volksdeel' niet slechts een stoffig anachronisme. Sterker nog, het begrip kan juist een verrijkend perspectief bieden aan de Radboud Universiteit van nu. Wat betekent dit inzicht concreet? Net als het katholieke volksdeel, dat begin jaren zeventig symbool stond voor verscheidenheid onder de Nederlandse katholieken, heeft de universitaire gemeenschap in Nijmegen zich ontwikkeld tot een divers geheel. Dat de bisschoppen daaraan geen katholiek predicaat meer willen toeschrijven, is betreurenswaardig. Maar bij treurnis hoeft het niet te blijven. Er is een wereld te winnen! De Radboud Universiteit kan meer

waarde halen uit haar katholiciteit en (katholieke) erfgoed indien ze het ideaal van eendracht omarmt – een ideaal dat het 'katholieke volksdeel' eertijds ook belichaamde. Uiteraard vergt een dergelijke 'volksdeel'-koers van de universiteit nadere overdenking en inhoudelijke discussies. En dat is ook precies de bedoeling. Het houdt in dat de Radboud Universiteit actief op zoek gaat naar de gemeenschappelijkheid in de diversiteit van haar identiteit en erfgoed. Het treft in dit verband dat het College van Bestuur een publieke discussie entameert over de identiteit van de Radboud Universiteit.

In de toekomstige identiteitsdiscussie zie ik een belangrijke rol weggelegd voor het Katholiek Documentatie Centrum. Gezien de aanwezige expertise kan het centrum bij uitstek optreden als facilitator van en inspirator voor de discussies over de identiteit en het erfgoed van de universiteit. Meer dan ieder ander universiteitsorgaan ademt het KDC immers katholiciteit: via zijn bronnen toont het erfgoedcentrum de veelkleurigheid van Nederlands katholieke gemeenschap in haar collectiviteit. Uit deze eenheid in verscheidenheid kan de Radboud Universiteit lering trekken voor de invulling van haar eigen katholiciteit.

De komende jaren zoek ik in ieder geval mee naar een eigentijdse katholiciteit voor de Radboud Universiteit. Dit doe ik niet alleen als deelnemer aan de aangekondigde identiteitsdiscussie maar ook in het tweede deel van mijn onderzoek. Dat deel belicht de katholieke identiteit vanuit een systematisch-theologische perspectief. Tips en advies van *Impressie*-lezers zijn uiteraard van harte welkom. Voor nu wens ik u alvast een zalig Kerstmis! ¶

Disclaimer: Dit artikel kwam begin november tot stand, dus de meest recente ontwikkelingen konden niet worden meegenomen.

Tips of advies?

Heeft u bruikbare tips voor Jurijn de Vos aangaande zijn onderzoek naar de katholieke identiteit van de Radboud Universiteit?

Stuur uw bericht naar **info@kdc.ru.nl** en dan zorgen wij dat het bij de auteur terecht komt.

Goklust &

de metamorfose van de katholieke caritas

In 2019 vroeg het Kansfonds, voorheen Stichting Katholieke Noden, aan het KDC om onderzoek te doen naar de ontwikkeling van katholieke caritas in de periode 1970-2020. Hoe vertaalde religieuze inspiratie zich in sociale bewogenheid? Historicus Cees Willemsen dook in deze uitgebreide collectie: ruim 40 strekkende meter groot met meer dan 3500 dossiers. Met *Impressie* deelde hij zijn eerste bevindingen.

Tekst: Cees Willemsen

Foto's: familie-archief Bergers

Gokken, wielrennen, toneelspelen, cabaret, radicale politiek links- of rechtsom, carnaval, en – mag ik het hardop bekennen – vloeken, het zijn allemaal katholieke takken van sport. Hoe dat zo komt? Typisch katholiek was en is dat het kiert tussen het leven en de leer. Rooms en leven daarom wat gemakkelijker dan hun calvinistische broeders en zusters, lichtzinniger zelfs volgens de laatsten. Zo kenden eerstgenoemden de pastoor die zondags prachtig kon preken en helemaal gelijk kreeg met zijn moraal van het verhaal, al wist iedereen dat het er in de praktijk 'iets' anders aan toeging. Dat gaf diezelfde zielenherder ook gewoon toe wanneer hij langs kwam voor een borrel en een goede sigaar, zeker wanneer er nog eens werd bijgeschonken, dan werden alle zonden relatief. Dat blijf Roomse geloof paste de Brabantse en Limburgse volksaard als een tweede huid. Overigens niet alleen hen, dezelfde mentaliteit zag je min of meer terug bij alle katholieke bewoners van de Nederlandse zandgronden, denk bijvoorbeeld aan Twente.



Bergers op zijn motor voor de R.K. EHBO

***'Typisch katholiek
was dat het kiert
tussen het leven
en de leer.'***

Althans dit beweerde de befaamde socioloog J.P. Kruyt (1898-1975), die in de jaren vijftig het verband onderzocht tussen het geloof en de grond waarop men woonde. Ervaringswetenschap voor de Westbrabantse keuterboertjes, die van hun gereformeerde burens op de Zeeuwse en de Noordwest-Brabantse kleigronden zeggen: hoe zwaarder de grond, hoe zwaarder het gemoed. →

Wordt hier beweerd dat uw levensovertuiging simpelweg te herleiden is tot uw natuurlijke habitat met een daaruit voortvloeiende mentaliteit? Lastig hè.

Briljant idee

Wist u dat de kiem van de Bankgiroloterij en de Postcodeloterij, inmiddels een miljardenindustrie, werd gelegd door loterijen die sinds 1957 onder auspiciën van de Stichting Katholieke Noden, nu het Kansfonds, werden georganiseerd? Alle loterijen werden ooit geïntroduceerd onder de vlag van het goede doel en, laten we eerlijk zijn, ook speculerend op uw hebzucht. Van wie denkt u nu dat zo'n briljant idee om via loterijen geld in te zamelen voor het goede doel afkomstig is? Niet van een protestantse jongen, want toen vlak na de oorlog de kiem werd gelegd voor genoemde loterijen, waagde zich geen ware calvinist aan gokken. Dienstbaar zijn aan de Mammon was uit den Boze. Oké, een katholiek dus, maar waar zouden we deze kunnen vinden? In Brabant of Limburg? Nee, aan praktische zin, organisatorisch vernuft en doorzettingsvermogen ontbrak het deze zuiderlingen veelal. Onder de zogenaamde frontkatholieken boven de Grote Rivieren dan? Nee, ook niet, zij waren teveel geïnfecteerd door de mentaliteit van hun calvinistische burens. Het idee kwam van een stoere Rotterdamse katholiek. Deze verenigde in principe alle benodigde eigenschappen: niet wars van een gokje, als loten maar op het kerkplein werden verkocht en niet in de kerk zelf. Daarnaast beschikkend over een sterk arbeidsethos, organisatietalent, doorzettingsvermogen en maatschappelijk idealen, gevoed door een rotsvast geloof, dat zich vertaalde in de gekende mentaliteit: geen woorden maar daden.

Zoon van een Rotterdamse bootwerker

Rotterdam heeft altijd een belangrijke katholieke minderheid gekend, onder wie de familie Bergers: godvruchtige havenarbeiders, sinds mensenheugenis wonend in het Rotterdamse centrum waar ze ooit kerken in de schuilkerk aan de Leeuwenstraat 25.

Onze held Albert Mattheus Bergers werd op 13 april 1903 geboren in de Zwarte Paardenstraat in het centrum van Rotterdam als zesde kind in een gezin met uiteindelijk vier jongens en vier meisjes, waarvan er drie jong overleden. Twee van hen, een zusje en het oudste broertje, stierven zelfs in hetzelfde jaar 1898.



Alberts vader Antonius Albertus Maria (1873-1945) was bootwerker en zijn moeder Catharina Nederpel (1868-1929) naaister, althans tot haar huwelijk op woensdag 23 augustus 1893 in Rotterdam. Het is opvallend dat de vier getuigen bij het burgerlijk huwelijk zogenaamde 'stadssergeanten' waren, een soort chique bodes, terwijl de aanwezige ouders wel konden schrijven en dus als getuigen hadden kunnen optreden. Duidde dit er op dat beide families het huwelijk van hun kinderen niet zagen zitten? Nee, het burgerlijk huwelijk liet hen onverschillig. Katholieken moesten nu eenmaal voor de wet getrouwd zijn voordat het 'echte' huwelijk kon worden ingezegend.

Het gezin waarin Albert Mattheus opgroeide, verhuisde vaak. Dit zal zeker ook van doen hebben gehad met het financieel wankel bestaan van de bootwerker. Ten tijde van Alberts geboorte (1903) heerste er onder de ongeveer tien- tot twaalfduizend Rotterdamse havenarbeiders vaak werkloosheid. De arbeidsvoorwaarden waren erbarmelijk en het maatschappelijk aanzien van de bootwerker was laag. De reders vergeleken hen met 'de bekende rotte kool' bij de groenteboer, aldus chroniqueur Hein Mol in zijn *Memoires van een havenarbeider* uit 1932. Bij een staking in 1900 eisten de bootwerkers een arbeidsdag van maximaal 12 uur, van zes uur 's ochtends tot zes uur 's avonds. Voor overwerk wilden ze 100% toeslag en voor werken op zondag 12 gulden

extra. Het uurloon was toen een kwartje. Om de staking te breken werd zelfs het leger ingezet. De slecht georganiseerde bootwerkers verloren de strijd. Deze ervaringen tekenden het milieu waarin Albert werd geboren en zullen zijn maatschappelijk bewustzijn ongetwijfeld hebben beïnvloed.

Over Alberts vroegste jeugd is weinig bekend. Zeer waarschijnlijk bezocht hij de katholieke lagere school aan de Leuvehaven. Voor een opgroeiende knaap een fascinerende buurt, met zijn buitenlandse zeilschepen, stoomboten en de met tonnen en kisten bezaaide kades. Een uitdagende omgeving ook voor Albert die volgens de overlevering graag kattenkwaad uithaalde, al wilde hij daar tegenover zijn kinderen weinig over kwijt. Wel bekende hij als klein kind eens in de Cool-vest te zijn gevallen (de latere Coolsingel) die in de jaren na 1913 werd gedempt. Een passerende politieagent wist Albert op het nippertje te redden. Hij had behoorlijk wat water binnengekregen, waardoor hij zich dagenlang flink ziek voelde. Dit angstige voorval, dat diepe indruk op het menneke maakte, inspireerde hem jaren later tot een soortgelijke reddingsactie.

Eerste Hulp Bij grote Ongelukken

Op de mooie zomeravond van 25 juni 1927 wandelde hij met zijn verloofde bij de Schiedamse haven, toen hij op de kade een groep mensen zag samenklonteren, die als verstijfd toekeken hoe een kindje, wiens handjes nog net boven

↑ Bergers tijdens een benefactie bij de KRO, ca. jaren 1950

het golvend wateroppervlak uitstaken, dreigde te verdrinken. Albert bedacht zich geen moment, sprong in het water en wist met veel moeite het bewusteloze knaapje aan wal te brengen. In een nabijgelegen café paste hij kunstmatige ademhaling toe, maar dat ging niet al te best. Hij kende de methode alleen van horen zeggen. Tot zijn grote opluchting kwam het jongetje ondanks zijn gestuntel weer bij kennis. Slechts een paar weken later kreeg Albert van een GGD-arts zijn eerste EHBO-les. Geënthousiasmeerd trok hij vervolgens het land in om naast zijn reguliere baan als procuratiehouder bij Vermeulen/OCT, een havenbedrijf dat een lijnbootdienst exploiteerde van Rotterdam naar het achterland, overal afdelingen van de *katholieke* EHBO op te richten. Zelfs de eerstehulpverlening ontsnapte destijds niet aan de verzuilingsdrift.

Katholieke caritas kon zo binnen enkele jaren selfsupporting zijn.

Op vrijdag 10 mei 1940, toen Duitse luchtlandingstroepen de Maasbruggen in handen probeerden te krijgen en vanuit het al snel door hen gecontroleerde Rotterdam-Zuid de Rotterdamse binnenstad bestookten, was Bergers leider van de Eerstehulp post aan de Korte Wijnstraat nr. 10, zijn huisadres, waar hij woonde met echtgenote Jo Klaasman en drie kinderen. Zijn post was, onder supervisie van de blokbeschermingsdienst, verantwoordelijk voor het voortdurend onder vuur liggende stadsdeel tussen Blaak en Boompjes. Onder deze uiterst moeilijke omstandigheden verzorgden Bergers en zijn mensen de burger-slachtoffers en brachten hen zo nodig in veiligheid. Ook haalde hij van heinde en verre gewonde militairen op met een door hem geconfisqueerde particuliere ambulance. De doden begroef hij in het nabijgelegen Park. Als een van de weinige hulpposten slaagde hij erin om verbinding te blijven onderhouden met de GGD en het ziekenhuis. Zijn schokkende ervaringen schreef Bergers van zich af in achtereenvolgende afleveringen van het blad *de Katholieke EHBO-er*, jaargang 1941-1942. Hij deed echter meer dan het ophalen van herinneringen, hij knoopte er een analyse aan vast van de manier waarop de hulpverlening was opgezet en waar deze had gefaald, inclusief suggesties voor verbetering.

Opengebroken kluizen

Meteen na de bevrijding ging Bergers aan de slag om de katholieke EHBO-organisatie waarvan hij spoedig landelijk voorzitter werd, verder uit te breiden en te professionaliseren. Vanwege de naoorlogse schaarste ontbrak het als vanzelfsprekend aan voldoende financiële middelen, maar Bergers liet zijn oog vallen op de miljarden aan dood kapitaal in de vaderlandse kluizen. Als hij kans zou zien om op een of andere slimme manier deze spaarpot aan te spreken, zou de caritas met behulp van een perfecte organisatie binnen enkele jaren selfsupporting kunnen zijn. Zo begon de idealistische en inventieve Rotterdammer in 1949 met zijn befaamde pleisteractie. Op de kerkpleinen verkocht hij raadselachtige pleisters met een verborgen merkje dat zichtbaar werd wanneer je het tegen het zonlicht hield. In een radio-uitzending van de KRO werd bekend gemaakt op welk merkje prijzen waren gevallen. Deze actie, steeds in nauwe samenwerking met de KRO, werd zo'n veertien keer herhaald, waarmee miljoenen guldens werden opgehaald. Onvermoeibaar en met ongekende creativiteit verzon Bergers steeds weer nieuwe, vaak spectaculaire acties. Dit paste in zijn optiek bij de mentaliteit van de vrijwillige EHBO-er: een idealist gedreven om de 'naakten te kleden, de zieken te bezoeken, de doden te begraven en de gevangenen te verlossen', aldus Bergers in het katholieke dagblad *De Tijd*. Liever een gokelement introduceren bij het geld inzamelen voor het goede doel, dan mensen te laten intekenen op steunlijsten, waarbij ze voor het oog van de 'buren' als het ware gedwongen werden te doneren. Toen de 61-jarige Bergers eind 1964 de leiding van zijn inmiddels geprofessionaliseerde bureau toevertrouwde aan zijn jongste zoon en naamgenoot Albert, had hij in 15 jaar tijd met zestig acties in totaal zo'n zestig miljoen gulden opgehaald.

Meer dan een vergeten pionier

Er zijn inmiddels nogal wat studies verschenen over de (geschiedenis van) Nederlandse caritas, maar de naam Bergers kom je nergens tegen. Pamela Wiepking roept in *Filantropie in Nederland* Mies Bouwman (1929-2018) uit tot de onbetwiste koningin van de nationale acties voor het goede doel en Johan Bodegraven van de NRCV, de klassieke 'beroepsbedelaar' tot koning van de nationale hulpacties.

A.F. Manning noemt Bergers in zijn geschiedenis van de KRO slechts heel kort, zonder op diens achtergrond in te gaan of bijvoorbeeld het belang of de impact te duiden van diens activiteiten voor diezelfde KRO, laat staan voor de geschiedenis van de katholieke caritas. Hiermee wordt de voortrekkersrol van de KRO en Bergers op caritatief gebied in Nederland volstrekt miskend. Zelfs teruglezend bij Schmitz in diens *Vangnet van 250 miljoen. Kroniek van vijftig jaren Stichting Katholieke Noden*, valt het op hoe weinig de figuur van Albert Bergers wordt belicht.

Ook te aanzien van Bergers bijzondere rol als EHBO-er tijdens de slag om Rotterdam in de meidagen van 1940 hetzelfde opvallende verschijnsel. In de inmiddels fikse rij studies over de eerste Rotterdamse oorlogsdagen wordt zijn naam nergens genoemd, ook niet in het inmiddels als standaardwerk beschouwde *Rotterdam frontstad* van Gerard Groeneveld.



Bergers in gesprek met prins Bernhard.

Hoewel Bergers bij leven en welzijn vaak de pers haalde met zijn spectaculaire en bovenal succesvolle acties, moeten we dus concluderen dat hij voor wat betreft de geschiedschrijving over de Nederlandse caritas inmiddels is vergeten. Hierbij gaat het om meer dan de herinnering aan een gedreven Rotterdammer: een praktische idealist, die overeenkomstig zijn religieuze overtuiging de zaak boven het mannetje stelde. In Bergers' acties voltrok zich een metamorfose van de katholieke caritas gebaseerd op ouderwetse liefdadigheid naar de moderne opvatting dat het probleem van de armoede niet zozeer verzacht of gelenigd, maar zelfs voorkomen kon, ja moest worden. Dus geen aalmoezen meer in de traditie van oude patriarchale praktijken, want achter veel christelijke edelmoedigheid ging vaak een hinderlijk, soms zelfs stuitend paternalisme schuil. Zelfs zo'n iconische actie als *Open het dorp* was daar niet vrij van. ¶

De trage opmars van de

Interview met Paul Luykx



Luykx overhandigt het 1^e exemplaar van zijn biografie over Gerard Brom aan Theo Engelen, rector magnificus. Radboud Universiteit 2015.

In de collectie van het KDC nemen katholieke autobiografieën een bijzondere plaats in omdat er tegenover de overvloed aan instellingsarchieven een groot tekort aan egodocumenten staat. Het KDC moedigde tientallen katholieken aan hun ervaringen op te schrijven, onder andere in de Memoreeks. Dit bleek een serieuze inhaalslag. Kenner van de katholieke gemeenschap historicus Paul Luykx, bekend van het baanbrekende boek *Andere katholieken* (2000) en de monumentale biografie *Heraut van de katholieke herleving. Gerard Brom 1882-1959* (2015) inventariseerde de katholieke autobiografische productie en kwam tot opmerkelijke conclusies. Autobiografieën tonen hoe mensen zichzelf zien, of hoe ze zichzelf willen tonen en leveren vaak persoonlijke informatie en inzichten die nergens anders te vinden zijn. Maar Nederlandse katholieken hielden zich lang afzijdig. Het onlangs in eigen beheer uitgegeven overzicht brengt als eerste publicatie de katholieke autobiografie in kaart, typeert de verschillende categorieën en geeft aanzetten tot nieuwe cultuurhistorische vragen en vergelijkend onderzoek naar andere autobiografische tradities. De redactie van *Impressie* sprak met de auteur over dit fascinerende onderwerp.

Tekst: Hans Krabbendam | **Foto:** Paul Koopmans

Wat bracht uw belangstelling voor ego-documenten op gang?

Ik had altijd al veel memoires en zo gelezen. Van katholieke kant kende ik natuurlijk die van Anton van Duinkerken, *Brabantse herinneringen*. Maar toen ik in het midden van de jaren 1980 samen met Jan Roes (de eerste directeur van het KDC) de autobiografische notities van Gerard Brom tot een uitgave omwerkte, werd mijn belangstelling voor het genre aan katholieke kant pas goed gewekt. Overigens: wat wij toen in de inleiding schreven, namelijk dat we zuinig moesten zijn op de weinige katholieke exemplaren van de soort, zou ik nu niet meer zonder nuancering herhalen: mijn lijst doet opgave van 354 titels!

Welke autobiografie maakte de meeste indruk op u?

Ik zou niet één specifiek hoogtepunt uit die lijst kunnen noemen.

katholieke autobiografie

Er zijn er verschillende die indruk op me hebben gemaakt. Bijvoorbeeld die van de negentiende-eeuwse verlichte priester Schrant (1850) vanwege zijn worsteling met het ultramontaans gedachtegoed. Of die van de erudiete, uitgetreden priester Grossouw (1981). Mooi geschreven zijn ook die van de Leidse historicus Wesseling (2008) die ook veel bijzonderheden vertelt over zijn vader, in de jaren 1930 en 1940 een lastige dwarsligger in de katholieke politiek. En uit de beroemde serie *Privé-domein* van de Arbeiderspers waren de memoires van de literator E.B. de Bruyn (1991) een openbaring voor me. Het is maar een greep, een heel persoonlijke bovendien.

Welke kansen biedt het onderzoek naar autobiografieën?

Autobiografisch of egodocumentair materiaal biedt de mogelijkheid het persoonlijke, subjectieve ervaringsniveau van mensen te benaderen. Zeker voor wat de katholieke wereld van de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw betreft, toen pretenties van eeuwige, objectieve waarheid de overhand hadden gekregen, is zo'n bron is niet onbelangrijk, integendeel. Natuurlijk dient een onderzoeker op zijn hoede te zijn bij het gebruik van dergelijk materiaal, maar op je hoede zijn – dat moet je altijd! Tussen twee haakjes: het gebruik voor onderzoek wordt wel bemoeilijkt door het feit dat de allermeele teksten geen register van personen en zaken hebben. Ontsluiting langs die weg zou gewenst zijn. Een mooi project voor het KDC?

Waarin verschilt het autobiografische genre onder de katholieken van die van andere groepen in Nederland?

Het belangrijkste inzicht dat de lectuur van al die boeken en manuscripten me heeft opgeleverd, ligt wel in de fase-ring. Langdurig staat de 'productie' aan katholieke kant op een heel laag pitje. En dat hangt samen met een traditioneel katholiek waardenpatroon dat zich verzet tegen de groeiende modern-individualistische cultuur, waarvan

autobiografica een exponent zijn. Vanaf de jaren 1960 zie je dan nogal plotseling een omvangrijke explosie van dergelijk werk. Als zodanig wijkt het beeld aan katholieke kant beslist af van de in ons land overwegende protestants-liberale cultuur, waar die groei van veel ouder datum en ook veel geleidelijker is.

Voor 1960 verzetten de katholieken zich tegen de modern-individualistische cultuur

Waarom vond de omslag in waardering voor het genre plaats in de jaren zestig?

Om twee redenen. Ten eerste nam vanaf die jaren de productie ongeken-de proporties aan. Maar ook wordt in heel veel herinneringsboeken een kritische toon aangeslagen over allerlei kenmerkende trekken van de katholieke subcultuur uit de eerste eeuwheft – of we die nu als 'ontluiking' of als 'verzuiling' beschouwen. En ook dat is iets nieuws.

Hoe werden die autobiografische werken ontvangen, binnen en buiten eigen kring?

Inderdaad is over de receptiekant van die honderden autobiografieën sinds de jaren 1960 weinig met zekerheid te zeggen. Het zou een apart onderzoek vergen. Toch heb ik uit verspreide gegevens wel de indruk dat van het persoonlijke, relativerende, kritische element in al dat geschrijf invloed is uitgegaan, al was het 'alleen maar' bevestiging van de in die decennia allereuwe om zich heen grijpende twijfels.

U vond relatief weinig autobiografieën van kerk- en politieke leiders, maar wel veel herinneringen van religieuze professionals, waarom?

Ja, dat klopt. Het is een aanwijzing temeer dat die traditionele aarzelingen ten opzichte van het genre waar we

het net over hadden, langdurig hebben doorgewerkt. Er bestaat eigenlijk maar één uitgesproken autobiografie van een bisschop, namelijk die van de Bredase bisschop Muskens (2004). Maar ook deden katholieke politici er tot voor kort het zwijgen toe. Daarbij speelden natuurlijk ook overwegingen van strategische aard een rol, lijkt me. De politieke leiders van de minderheid die de katholieken vormden, wilden zich bij hun emancipatiewerk maar liever zo min mogelijk in de kaart laten kijken. Het hoge aantal priester-memoires sinds de jaren 1960 getuigt vooral van de diepe crisis waarin de 'professionals' waren komen te verkeren.

Wat is de staat van katholieke autobiografie nu?

Het is niet verwonderlijk dat verschillende gegevens in de richting van een zekere recessie wijzen. Anderzijds zagen de laatste jaren een kleine golf familie-geschiedenissen van de personen rollen. En het opvallende daaraan was, dat een heel stel ervan in katholieke milieus speelde. Voor zover dat het geval was, behoorden ze tot de meest succesvolle. Opvallend was trouwens ook dat ze bijna allemaal door vrouwen waren geschreven. Blijkbaar vormen katholieke families – vooral katholieke families? – boeiende stof. Gaat het hier om een nieuw genre waarin vertegenwoordigers van (eertijds) katholieke families zich van hun verleden rekenschap geven? De tijd zal het leren. ¶

Verder lezen

Nederlandse katholieken en autobiografie vanaf 1800. Een inventariserend en verkennend onderzoek is in eigen beheer uitgegeven.

Belangstellenden kunnen bij de schrijver een exemplaar aanvragen: pauluykx@gmail.com

De kostprijs is 25 euro, verzendkosten 4,40 euro, samen 29,40 euro. Het boek is raadpleegbaar in de bibliotheek van het KDC.

De keuzes van Anton

Hoe deze katholieke intellectueel



Portret (olieverf op doek) van Van Duinkerken door Willem Snitker. 1968.

In de historiografie over het Nederlands katholicisme spreken we vaak over verzuiling en ontzuiling, maar zelden hebben we het over de mensen die een balans zochten tussen loyaliteit aan de katholieke zuil en hun persoonlijke idealen. De beroemde Brabantse dichter Anton van Duinkerken (1903-1968) was zo'n persoon. Hoe combineerde hij zijn publieke bestaan – als 'BN'er van zijn tijd' – met het katholieke leven in de roerige jaren voor en na de oorlog? Filosoof Michiel Besters, voorzitter van de stichting Anton van Duinkerken Nu, bespreekt de drie keuzes waarmee de populaire intellectueel zijn eigen koers bepaalde.

Tekst: Michiel Besters

Beeld: collectie KDC/KUN,
Nationaal Archief

Bij leven was Anton van Duinkerken een spilfiguur binnen het culturele-literaire leven in Nederland. Hij combineerde een buitengewone veelzijdigheid in één persoon – dichter, schrijver, journalist, literatuurcriticus, literatuur-historicus, Brabander, katholiek en carnavalsvierder. Anton van Duinkerken was het pseudoniem van dr. W.J.M.A. (Willem) Asselbergs. De keuze voor een pseudoniem was een noodgreep om zich aan zijn roeping als dichter te wijden zonder daar vooraf de vereiste toestemming van het kerkelijke gezag voor te hebben. Asselbergs gebruikte die naam Anton van Duinkerken voor het eerst in 1923. Het was niet het enige pseudoniem van Asselbergs, maar wel het pseudoniem waarmee hij algemene bekendheid verwierf en die hij tot zijn dood zou gebruiken. Alleen zijn wetenschappelijk werk publiceerde Asselbergs onder zijn naam uit de burgerlijke stand.

van Duinkerken

balanceerde tussen loyaliteit en kritiek

De keuze van Asselbergs voor een pseudoniem geeft blijk van een lenigheid om zich te bewegen in het spanningsveld tussen de zijn publieke bestaan en de Kerk.

Amsterdamse jaren

Na zijn jeugd in Brabant vertrok Van Duinkerken in 1929 naar Amsterdam om daar te gaan werken als redacteur voor het dagblad *De Tijd*. Tijdens zijn Amsterdamse periode – van 1929 tot zijn vertrek naar Nijmegen in 1952 – groeit Van Duinkerken uit tot een onomstreden publieke figuur geworteld in de katholieke zuil. Ook verdient Van Duinkerken zijn sporen als geleerde. In 1932 vestigt Van Duinkerken zijn naam door de publicatie van zijn boek *Dichters der Contra-Reformatie*.

Op dat moment heeft Van Duinkerken echter nog geen diploma en een wetenschappelijke aanstelling is om die reden onmogelijk. Hij had eerdere opleidingen – op het grootseminarie Bovendonk te Hoeven en als leraar Nederlands aan de Katholieke Leergangen te Tilburg – voortijdig afgebroken. In 1937 verleende de Katholieke Universiteit Leuven Van Duinkerken een eredoctoraat en daarmee zijn ticket tot de wetenschappelijke arena. In 1940 werd hij aangesteld als bijzonder hoogleraar in de Vondelstudies aan de Universiteit van Leiden. In 1948 werd hij hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Jan van Eyckacademie in Maastricht. De bekroning van Asselbergs academische loopbaan volgde in 1952 toen hij werd benoemd tot hoogleraar Nederlandse en algemene letterkunde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

Comité van Waakzaamheid

Tijdens zijn periode in Amsterdam liet Van Duinkerken zich ook gelden in het politiek-maatschappelijke debat. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog voerde Van Duinkerken een venijnige polemiek met de leider van de NSB, Anton Mussert. Verschillende keren publiceerde Mussert lasterlijke artikelen over Van Duinkerken in *Volk & Vaderland*.

In december 1935 was de maat vol en schoot het vuur uit de pen van Van Duinkerken. Diezelfde nacht schreef hij zijn beroemde gedicht 'Ballade van den katholiek'. De pennenstrijd met Mussert stond symbool voor Van Duinkerken's afkeer voor de ruk naar rechts die ook doordrong in de katholieke zuil. In de ogen van Van Duinkerken parasiteerde de ideologie van nationaalsocialisme op de katholieke heilsleer. Van Duinkerken bond de strijd aan met het Spanje van Franco, het Duitsland van Hitler en het Nederland dat Mussert voor ogen stond.

De pennenstrijd met Anton Mussert stond symbool voor zijn afkeer voor de ruk naar rechts

Van Duinkerken sloot zich aan bij landelijke initiatieven gericht tegen het nationaalsocialisme: de beweging Eenheid door Democratie en het Comité van Waakzaamheid. Het laatstgenoemde was een verbond van intellectuelen die zich verzetten tegen de inperking van hun vrijheid. Omdat ook communisten daar lid van waren, werd Van Duinkerken door de kerkleiding verzocht zijn lidmaatschap op te geven. Schoorvoetend gaf Van Duinkerken

gehoor aan deze oproep, samen met Gerard Brom. Dit voorval tekende zijn delicate relatie met de Kerk. Publiekelijk liet Van Duinkerken weten dat zijn besluit uit eigen beweging was gemaakt en dat hij niet gezwicht was voor de druk vanuit de kerk, maar intussen had hij wel degelijk gehoor gegeven aan deze oproep.

Kamp Sint Michielsgestel

Een direct gevolg van Van Duinkerken's openlijke stellingname tegen het nationaalsocialisme was zijn internering in het gijzelaarskamp met de Nederlandse elite in Sint Michielsgestel in 1942. Het 'elite-beraad' dat daar plaatsvond, vormde de kraamkamer van de doorbraakbeweging: het streven naar een doorbraak van het verzuilde partijpolitieke bestel. Na de Tweede Wereldoorlog werd de Nederlandse Volksbeweging (NVB) gevormd om deze 'doorbraak' te realiseren. In 1946 werd vervolgens de Partij van de Arbeid (PvdA) opgericht om verder politiek gevolg te geven aan de doorbraakidealen. Door de lotsverbondenheid met zijn medegevangenen en zijn opvattingen over de sociaaldemocratie besloot Van Duinkerken lid te worden van de PvdA.

Strijd om hoogleraarschap

Het is precies het lidmaatschap van de PvdA dat het laatste obstakel vormt tijdens de benoemingsprocedure van Asselbergs als hoogleraar in Nijmegen als opvolger van Gerard Brom. →



Van Duinkerken (links) bij de uitreiking van de jaarlijkse prijs van het Kunstenaarsverzet in 1952 te Amsterdam. De stichting eerden kunstenaars die omgekomen waren in concentratiekampen of tijdens het verzet. Naast hem staan (v.l.n.r.) mw. Canivez, jhr. Sandberg en R. van der Bundt.



Van Duinkerken (rechts) in gesprek met Christine Mohrmann (midden) na haar inaugurale rede aan de Nijmeegse universiteit in 1953. Links staat rector-magnificus Ch.J.J.M. Petit. Mohrmann werd de eerste vrouwelijke hoogleraar aan de katholieke universiteit, nog geen jaar na de bevochten aanstelling van Van Duinkerken zelf | Foto: Van Duinen

Het universiteitsarchief bevat dossierstukken rond de aanstelling van Asselbergs zoals de aanstellingsbrief met arbeidsvoorwaarden, maar ook een document aangaande het PvdA-lidmaatschap van Asselbergs. De voorzitter van het College van Curatoren van de Katholieke Universiteit Nijmegen, mr. J.R.H. van Schaik, (Archief RU, CvB, oudhgl0249) maakte een notitie bij een ingezonden brief uit *Het Parool* van 7 juni 1952. De aanleiding van de ingezonden brief was een rel in Venlo waarbij katholieken een groep Jehova's Getuigen hadden belaagd. De auteur van de ingezonden brief merkt op dat de reactie van de katholieken veraf ligt van de wijze waarop Van Duinkerken omging met andersdenkenden. Mr. Van Schaik noteerde: "Hierbij een krantenartikel uit *Parool*, waaruit blijkt, hoezeer A. van Duinkerken door de P.v.d.A. als reclame-middel wordt gebruikt en bij een benoeming te Nijmegen zal worden uitgebuit voor de verkiezingen".

De ingezonden brief in *Het Parool* en de notitie van Van Schaik illustreerde het dilemma waarmee de Raad van Bestuur van de Sint-Radboudstichting zich zag opgezadeld. Van Duinkerken was op het hoogtepunt van zijn roem en inhoudelijk de beste kandidaat voor de leerstoel. Tegelijkertijd was het voor het Episcopaat onverteerbaar dat juist zo'n prominent katholiek lid was van de PvdA. Precies op het moment dat de Kerk bezig was om de bedreiging van het socialisme te bezweren.

Hij had een haarscherp gevoel voor de balans tussen loyaliteit aan de Kerk en zijn persoonlijke vrijheid

Twee jaar na de aanstelling van Asselbergs als hoogleraar in Nijmegen vaardigden de Nederlandse bisschoppen immers het Mandement (*De katholiek in het openbare leven van deze tijd*, 1954) uit dat katholieken het lidmaatschap verbood van niet-katholieke organisaties. Hoewel de Raad van Bestuur van de Sint-Radboudstichting de benoeming van hoogleraren sanctioneerde, was de feitelijke goedkeuring van de bisschoppen nog steeds een voorwaarde.

Uiteindelijk was een gesprek nodig tussen Van Duinkerken en mgr. Alfrink in Utrecht. Van Duinkerken zwichtte en zegde zijn PvdA-lidmaatschap op om de weg vrij te maken voor zijn aanstelling als hoogleraar. Geheel in stijl behield hij zelf wel het laatste woord. Van Duinkerken maakte kenbaar dat zijn vrouw zijn PvdA-lidmaatschap had overgenomen. En ook zou hij later forse kritiek uitoefenen op het Mandement.

Een lenige reus

Deze drie beslissingen in het leven van Anton van Duinkerken – zijn gebruik van pseudoniemen, zijn verzet tegen het nationaalsocialisme en zijn PvdA-lidmaatschap – tonen de lenigheid van deze katholieke reus met volumineus postuur (zie portret). Hij had een haarscherp gevoel voor de balans tussen loyaliteit aan de Kerk en zijn persoonlijke vrijheid. Deze lenigheid maakte dat Van Duinkerken de katholieke traditie navolgte en bevestigde, maar altijd op een kritische manier en met oog voor het perspectief van andersdenkenden.

Wat bekijft van de eigenwijze stellingname van Anton van Duinkerken als publiek intellectueel binnen de katholieke zuil is zijn moed om de controversie niet uit de weg te gaan en de grenzen op te zoeken, maar ook zijn diplomatieke vaardigheid om daarbij niet al te ver uit de bocht te vliegen. Deze eigenschappen – moed, loyaliteit, vrijheidstreven en diplomatie – maken Anton van Duinkerken als katholiek publiek persoon tot een inspiratiebron voor onze eigen tijd. ¶

Meer weten?

Om de rijke waarde van dit erfgoed weer te tonen is de stichting Anton van Duinkerken Nu opgericht.

De stichting stelt zich tot doel om het leven en werk van Anton van Duinkerken onder de aandacht brengen en in een actuele context te plaatsen. Dat gebeurt door publieksbijeenkomsten, publicaties en onderzoek.

De stichting onderhoudt nauw contact met de jongste zoon van Anton van Duinkerken, Bernard Asselbergs, die de beheerder is van zijn vaders nalatenschap en auteursrechten.

Meer informatie kunt u vinden op de website van stichting Anton van Duinkerken Nu:

www.antonvanduinkerken.nu





Wijdwaterdispenser

Dat moest ik toch even nakijken: ‘wijdwaterdispenser’? Was dat niet één van de zogeheten ‘lagere wijdingen’? – Deurbewaarder, lector, exorcist, acoliet. Nou ja, het had toch gekund, een lagere wijding, iets tussen acoliet en exorcist in? Pastoor Jan-Jaap van Peperstraten als wijdwaterdispenser, dat is toch wat we op deze foto zien? Nee.

Enkele maanden geleden twitterde de pastoor – terzijde: met stip de meest populaire twitterende pastoor van Nederland: **@jjvpeperstraten**, met bijna elke dag de groeten uit Alkmaar – dat hij een wijdwaterdispenser had aangeschaft. Het is dus geen mens, maar een ding. Dan moet de wijdwaterdispenser toch die kwast zijn. Heel lang geleden, toen ik misdienaar was, heette zo’n ding gewoon een wijdwaterkwast. Die was corona-proof avant la lettre: je haalde er gemakkelijk de anderhalve meter mee. Een van onze kapelaans haalde zelfs wel zes meter. En we hebben er al heel lang goede ervaringen mee: de Spaanse griep heeft ook maar twee jaar gewoed. Een kwast aangeschaft, dus. Zal de oude wel versleten zijn – zo te zien maakt de pastoor er graag gebruik van.

En dan staat er op de foto ook nog zo’n zuiltje. Dat kennen we inmiddels wel. Je ziet het in bijna alle winkels. Als ik met mijn vrouw ga winkelen zijn mijn handen na afloop teut van de alcohol. Nee, dat heeft pastoor Van Peperstraten slim bekeken: seculiere desinfectie eruit, religieuze desinfectie erin. Hoeft hij niet bij elke nieuwe binnenkomer met die kwast naar achteren te lopen – of hij zou ook de zes meter moeten halen. ¶



↑ Pastoor Van Peperstraten zegent de ‘wijdwaterzuil’ van de St. Laurentiuskerk te Alkmaar | **Bron:** privé-collectie Van Peperstraten

← Originele wijdwaterkwast (Latijn: *aspergillum*) uit de collectie voorwerpen van het KDC. De kwast is gemaakt van hout en sisal, een plantaardige vezel die vaak voor touw gebruikt wordt | **Bron:** KDC

Onze-Lieve-Vrouw van Brabant, bid voor ons emigranten

Devotie en emigratie

KDC

24



Nergens in Nederland is Maria zo prominent aanwezig als in Brabant.

Bij het KDC zeggen we het vaker: “Erfgoed reist over grenzen heen”. Zo namen Nederlandse katholieken bij een emigratie naar overzeese werelddelen hun erfgoed mee. In het nieuwe vaderland probeerden zij hun cultuur en geloof uit het land van herkomst door te geven. Een mooi voorbeeld hiervan is de traditie van Mariaprentjes. Antropoloog Renate Stapelbroek doet onderzoek naar de herinneringscultuur van Nederlandse immigranten en hun nazaten in Brazilië. Voor *Impressie* vertelt zij over de reis van Onze-Lieve-Vrouw van Brabant naar Brazilië.

Tekst: Renate Stapelbroek | **Foto's:** collectie KDC, CCL

Foto bovenzijde: Deze devotieprent werd in de naoorlogse jaren geschonken aan emigranten voor hun vertrek door de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond. Stapelbroek trof een ingelijst exemplaar van de prent aan in het museum van Campos de Holambra in Brazilië.

Het KDC herbergt een collectie van ongeveer tweehonderdduizend gedachtenis- en devotieprentjes, die deel uitmaken van vier eeuwen geschiedenis van katholiek Nederland. Vele hebben betrekking op de heilige Maria. Binnen de culturele praktijk van devotieprenten neemt de verering van Maria een bijzondere plaats in. In de oproep tot gebed wordt de moeder van Jezus vaak topografisch gelokaliseerd in een Mariaoord. Zo kennen we Onze-Lieve-Vrouw van Den Bosch, Binderen en Handel. Buiten Noord-Brabant komen we haar bijvoorbeeld tegen onder de namen Onze-Lieve-Vrouw van Amersfoort, Haarlem en Leeuwarden.

Onze-Lieve-Vrouw van Brabant daar-entegen heeft geen vaste verblijfplaats. Men vindt haar beeltenis verspreid over de provincie, onder meer in de Mariakapel te Eersel (1943), Moerdijk (1939) en Grave (1947). Haar onderkomen in de laatste twee grensplaatsen is niet toevallig. Als Hertogin van Brabant waakt zij hier over de toegang tot de provincie.

Mariaoorden

Nergens in Nederland is Maria als provinciale beschermheilige zo prominent aanwezig als in Noord-Brabant. Haar herkomst ligt in de gelederen van het Brabants Studenten Gilde van Onze-Lieve-Vrouw (BSG) en Brabantia Nostra. Het BSG werd in 1926 opgericht door jonge Brabanders die buiten Brabant aan Nederlandse universiteiten studeerden. Zij wilden zich verbonden blijven voelen met de provincie waarin ze waren geboren en getogen en lieten zich daarbij inspireren door het katholieke geloof. Zo organiseerden deze studenten jaren achtereenvolgende een zomerkamp in een Brabantse gemeente. Hoogtepunt in de jaren 1933-1959 was de bouw van een kapelletje voor Onze-Lieve-Vrouw van Brabant, uit dankbaarheid voor de gastvrijheid van de lokale bevolking.

De vereniging achter het sociaal-cultureel tijdschrift *Brabantia Nostra* (1935-1951) streefde naar bewustzijn en ontwikkeling van een 'eigen' Brabantse cultuur, zoals die ritueel tot uiting kwam in het Rijke Roomse Leven. Tegelijkertijd ijverden de leden voor behoud van het streekeigene, dat bedreigd werd door industrialisatie en verdere ontsluiting van de provincie. Dit leidde onder meer tot de bouw van een Mariakapel in 1939 bij de nieuwe verkeersbrug bij Moerdijk. De kapel met de Hertogin van Brabant diende te fungeren "als een bastion tegen de vreemde invloeden". Bijna een decennium later, in 1947, kreeg Onze-Lieve-Vrouw van Brabant een standplaats in een kapel te Grave, aan de oostelijke toegangspoort van Brabant. De rituele inzegening vond plaats in aanwezigheid van bisschop Mutsaerts, rector Bekkers, Commissaris der Koningin De Quay en afgevaardigden van de Katholieke Arbeiders Beweging, Brabantia Nostra en het Brabants Studenten Gilde.

Een uniek prentje

Onze-Lieve-Vrouw van Brabant werd aangeroepen om de gelovigen in hun Brabantse ofwel katholieke leefomgeving te beschermen tegen andere

denkbeelden. Die toevlucht bood de Moeder Gods niet alleen binnen de landsgrenzen. De prent van Onze-Lieve-Vrouw van Brabant met een gebedsintentie specifiek voor emigranten toont dat aan. Deze bijdrage beschrijft waar en wanneer dit devotieprentje werd gemaakt en uitgereikt. Aan wie en met welk doel? En wat is zeventig jaren later de betekenis ervan?

De Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond (NCB) schonk dit prentje aan emigranten 'ter herinnering aan de geboortegrond en al het goede wat hen dierbaar was'. Commissaris der Koningin De Quay – in de functie van voorzitter van het Provinciaal Contactorgaan voor Emigratie-Aangelegenheden – was nauw betrokken bij de naoorlogse landverhuizing uit Brabant en daarnaast ook bij de Mariadevotie.



← Kind uit een emigranten-gezin ontvangt een aandenken uit handen van mgr. Mutsaerts (links) tijdens de Emigrantendagen in Veghel 1956 | Foto: P.A. Steffen

De naoorlogse emigratiegolf

De nasleep van de oorlog met gebrekkige economische omstandigheden, angst voor overbevolking en een tekort aan grond voor jonge boerenzonen vormde tussen 1945 en 1967 de aanzet tot een actief emigratiebeleid. Aangeemoedigd door de overheid en begeleid door maatschappelijke organisaties sloot ongeveer een half miljoen Nederlanders overzee een nieuw bestaan op te bouwen. Hoewel Brabant qua inwonertal tot de drie grootste provincies behoorde, was slechts tien procent van de naoorlogse landverhuizers afkomstig uit Noord-Brabant. Canada stond als bestemming bovenaan, gevolgd door Australië, de Verenigde Staten, Nieuw-Zeeland en de minder traditionele immigratielanden Zuid-Afrika en Brazilië. Naar deze laatste bestemming vertrokken relatief weinig Nederlanders. Tot 1964 ging het om nog geen vijfduizend personen. Ruim twaalfhonderd van hen vestigden zich in de katholieke landbouwnederzetting Holambra (de naam is een samentrekking van Holland, Amerika en Brazilië), zo'n honderddertig kilometer ten noorden van de stad São Paulo. De meesten wa-

ren afkomstig uit Noord-Brabant, Limburg en Oost-Gelderland. Over de keuze voor deze groepsemigratie berichtte het weekblad *De Katholieke Illustratie* in 1949: "De R.K. Emigratiestichting [...] kwam tot de conclusie, dat het verre te prefereren valt de mensen, die weg willen en moeten, in groepen te laten gaan: door de binding van godsdienst en nationaliteit kan dan in den vreemde een zelfstandige, eigen gemeenschap gevormd worden, die zich niet zo gemakkelijk onder de voet zal laten lopen."

Overgangsrитуeel

Bij de voorbereiding van hun emigratie waren boeren aangewezen op de eigen levensbeschouwelijke standsorganisatie. Zo organiseerde de NCB cursussen waarin katholieke boeren en boerinnen uit de provincie informatie kregen over het nieuwe bestaan overzee.

Die voorlichting beperkte zich niet tot zakelijke adviezen, maar ging ook over de zorg voor het godsdienstige leven. Gebruikmakend van rituelen uit het Rijke Roomse Leven werden de deelnemers begeleid in het afscheid nemen, het verbreken van banden met de vertrouwde woonomgeving en de overgang naar hun nieuwe status van emigrant. De cursussen werden officieel afgesloten op Emigrantendagen waar de cursisten onder belangstelling van de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten en de pers nog eenmaal bijeenkwamen. Zo droeg mgr. Mutsaerts op 9 maart 1950 een pontificale mis op in de St. Lambertuskerk in Veghel. De afscheidsdienst symboliseerde de collectieve herinnering aan het geloof dat men hier had ontvangen, in de verwachting dat de emigranten hun godsdienst zouden meenemen en "in den vreemde" zouden blijven praktiseren. Op die manier zouden de landverhuizers ook een steentje bijdragen aan verdere verspreiding en groei van de Rooms-Katholieke kerk. De Emigrantendagen getuigden van de zorg van de Kerk voor het welzijn van haar gelovigen. Die bekommernis hield niet op bij het oversteken van de landsgrens. →



← In de hoofdstraat van Holambra (Brazilië) vindt je nog deze vrolijk gekleurde huizen met typisch Hollandse gevels als aandenken aan het oude vaderland.

Met name bij de groepsemigratie naar de katholieke landbouwnederzetting Holambra in Brazilië konden de gelovigen rekenen op geestelijke begeleiding door religieuzen: voor, tijdens en na vertrek uit Nederland. Om deze woorden kracht bij te zetten kregen de landverhuizers tegen het einde van de afscheidsmis als aandenken een kruisje, medaille of een uit hout gesneden Madonnabeeldje mee, met soms ook nog een Mariaprentje. Het overhandigen van kleine religieuze voorwerpen en devotieprenten aan leken past binnen de beeld- en vroomheidscultuur die het katholicisme kenmerkt. Het maakt deel uit van een reeks van handelingen rondom belangrijke levensmomenten waarin geestelijken de overgang tussen de oude en nieuwe status ritueel bekrachtigen. De katholieke kerk in Noord-Brabant beschouwde de emigratie dus als een ingrijpende gebeurtenis in een mensenleven. Het was een moment om plechtig bij stil te staan, net als bij een communie, huwelijk of professie. Met het uitreiken van een gewijd object of gedachtenisprentje gaf de geestelijke de gelovigen letterlijk en figuurlijk een houvast mee in de overgang naar een nieuwe levensfase.

Het oude en het nieuwe vaderland

De gedaante die het aandenken aan de geboortegrond heeft aangenomen, is een dubbelzijdig drukwerk van tien bij zes centimeter. Terwijl de afbeelding met gebedsintentie op een collectief geheugen wijst, biedt de achterzijde van het prentje ruimte voor individuele toe-eigening. De voorgedrukte tekst bevat een afscheidsgroet van de gever en nodigt uit het herinneringsgeschenk te personaliseren door naam en datum van vertrek in te vullen. Dat maakt het aandenken tot een persoonlijke herinnering aan de emigratie. De datum en het land van aankomst worden niet vastgelegd. Klein van omvang en licht

in gewicht is het emigrantenprentje vervolgens gemakkelijk mee op reis te nemen in de bagage, al of niet in een gebedenboek.

Onze-Lieve-Vrouw van Brabant toont in deze prent gelijkenis met de afbeelding van Onze-Lieve-Vrouw van Den Bosch. Ze wordt hier aangeroepen om een religieuze verbinding tot stand te brengen. De zinsnede “Bid voor ons emigranten” suggereert een groepsgevoel bij de emigranten en toont tegelijkertijd het perspectief op de migratie: men redeneert vanuit het land van vertrek, in dit geval vanuit Brabant. De “herinnering aan de geboortegrond” – het vaderland dat de emigranten gaan verlaten – wordt op de eerste plaats belichaamd door de tot Hertogin van Brabant gekroonde Maria met Kind. Verder zien we haar onderkomen, gelijkend op dat in de hoofdstad ‘s-Hertogenbosch, het voornaamste kerkgebouw in de provincie, en het provinciale wapen. Het landelijke gebied rondom is verbeeld in de zandgrond, rivier, molen, korenschoven, kerktoeren, huizen en bomen. Het agrarische karakter is geromantiseerd in een bijna archaisch interieur: links de haard als centrale plaats in de woonruimte, rechts het vee dat de basis vormt voor het boerenbedrijf. Tot slot zien we de geboortegrond van de emigranten begrensd in de aanduiding van Maria en het dialectgebruik: “Onze-Lieve-Vrouw van Brabant bid voor ons emigranten”.

Kortom, Brabant is op deze prent geen deelgebied van Nederland, maar een weergave van het oude vaderland van waaruit de emigranten de grens oversteken naar “het nieuwe vaderland”. De opvatting van Brabant als vaderland vinden we eveneens terug bij de inzegening van de Mariakapel in Grave in 1947. Daar sprak de latere bisschop Bekkers de hoop uit dat de beschermheilige van Brabant “er voor

moge waken dat vreemde ideologieën buiten de grenzen van dit goede land worden gehouden”. En ook de tekst uitgehouwen in het altaar van de kapel, spreekt boekdelen: “Gegroet gij machtigste der vrouwen. Die waakt aan Brabants Oosterpoort! Bescherm uw volk en al de gouwen, in ‘t vaderland van zuid tot noord.” In dit licht kunnen we evenzo de gedachtenis aan Onze-Lieve-Vrouw van Brabant zien die, bij wijze van afscheidsgroet, in het geheugen van de emigranten werd geprint.

Herinneringswaarde

Wetenschappelijke aandacht voor emigrerende geloofsgenoten komen we in Nederlandse studies over katholieke herinneringscultuur weinig tegen. In de omvangrijke bundel *Aan plaatsen gehecht* is hier geen aandacht aan besteed. Maar waar dat wel gebeurt, belichaamt de prent met Onze-Lieve-Vrouw van Brabant meerdere keren de naoorlogse emigratie. Zo staat zij op de voorpagina van een afstudeerscriptie over het emigratiebeleid van de NCB. Verder maakt zij deel uit van het panorama met zevenhonderd illustraties in *Memoriale. Katholiek Leven in Nederland in de Twintigste Eeuw*. En in *Het katholieke boek*, een latere en beknopte uitgave uit 2006, komen we haar opnieuw tegen. Hoewel de prent aanvankelijk dus gemaakt is voor een specifieke doelgroep onder de naoorlogse landverhuizers, namelijk katholieke boeren uit de provincie Noord-Brabant, is zij een halve eeuw later uitgegroeid tot symbool van de Nederlandse katholieke emigratie.

In privécollecties van geëmigreerde Brabanders ben ik het aandenken aan Onze-Lieve-Vrouw van Brabant (nog) niet tegengekomen, wel in het openluchtmuseum van de Nederlandse landbouwnederzetting Campos de Holambra (Holambra II) in Brazilië. In de slaapkamer van de pionierswoning, een replica, hangt de devotieprent ingelijst aan de muur. Het is de heilige Maria die de mens en zijn leefomgeving tegen onheil moet beschermen. In dit geval betrof het mensen die hun oude, vertrouwde woonomgeving gingen verlaten, met een trans-Atlantische overtocht voor de boeg, om in een andere, nog onbekende omgeving een nieuw bestaan op te bouwen. De collectieve herinnering aan Onze-Lieve-Vrouw van Brabant diende deze emigranten te helpen de band met de vroegere leefomgeving vast te houden en tegelijkertijd ervoor te zorgen dat zij zich thuis zouden gaan voelen in de nieuwe samenleving. ¶



Ernesto Rivas Arévalo

De officiële 'chef scan' van het KDC

Tekst: Ramses Peters | **Foto:** Paul Koopmans

Ernesto Rivas Arévalo werd in 1954 geboren in El Salvador. In de jaren 1980 kwam hij naar Nederland. Daar studeerde hij filosofie en letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (nu: Radboud Universiteit), alwaar hij in 1989 zijn bul behaalde. Uiteindelijk werd deze universiteit, in 2004, ook zijn werkgever, toen hij als 'projectmedewerker *Metamorfoze*' bij het Katholiek Documentatie Centrum begon.

Metamorfoze is een programma van de Rijksoverheid dat microverfilming en digitalisering van papieren erfgoed subsidieert. Ernesto was onder meer verantwoordelijk voor het verfilmings- en digitaliseringsklaar maken van de archieven van J.A. Alberdingk Thijm, Marie Koenen, de Edelsmidse Brom en Alphons Ariëns. Al snel kwamen daar digitaliseringsprojecten buiten het *Metamorfoze*-programma bij, zoals de archieven van Nolens en de Vincentiusvereniging.

De wisselende ervaringen met digitaliseringsbedrijven én de komst van een hypermoderne scanner betekenden een toevoeging aan Ernesto's takenpakket: het zelf scannen van historisch archiefmateriaal. Als coördinator en uitvoerder van verschillende scanprojecten op het KDC kreeg hij de officiële functiebenaming "chef scan". Het was ook Ernesto's idee om, als één van de weinige erfgoedinstellingen in Nederland, zelf een *Metamorfoze*-project uit te voeren: de digitalisering van een deel van het archief van Wouter Lutkie.

Vanwege de hoge kwaliteitseisen een bijzonder complex en groot project, dat juist dit jaar is afgerond. Alleen al voor de digitalisering van Lutkies archief maakte hij meer dan 40.000 scans!

Als letterkundige scande en bestudeerde Ernesto niet alleen literatuur, hij produceerde deze ook. Hij schreef een novelle over de roerige tijden in El Salvador en publiceerde verschillende gedichten en artikelen. Voor het KDC schreef hij een aantal bijdragen in *Erasmusplein* en *Impressie*, vaak over de archieven die werden verfilmd of gedigitaliseerd, zoals Marie Koenen en Joseph Alberdingk Thijm. Hij wist echter ook zijn Latijns-Amerikaanse roots te verbinden met zijn huidige werk, bijvoorbeeld in artikelen over de invloed van de Edelsmidse Brom op de kerkelijke kunst in Latijns-Amerika én publicaties zoals het artikel in deze *Impressie*.

Begin 2021 begint Ernesto aan zijn welverdiende pensioen, een erfenis met een aantal mooie artikelen en een indrukwekkende collectie gedigitaliseerde archieven nalatend. ¶

Op de volgende pagina vindt u een bijdrage van Rivas Arévalo na aanleiding van een onderzoek dat hij verrichtte naar een Brabantse pater die actief was in El Salvador.



Pater M.J. Braspenning C.M.

'Missiewerk is levenswerk'

De bijzondere levensverhalen van Nederlandse missionarissen brengen ons vaak de hele wereld rond. Maar zelden denken we aan het missiewerk dat Nederlanders in Latijns-Amerika hebben verricht. Auteur en KDC-medewerker Ernesto Rivas Arévalo dook de archieven van het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK) in om meer te weten te komen over de Brabantse pater Marinus Braspenning (1916-1997) die op missie ging in zijn geboorteland El Salvador.

Tekst: Ernesto Rivas Arévalo | **Foto's:** collectie ENK (archief Lazaristen), CCL

Pater Marinus Johannes Braspenning werd geboren op 29 oktober 1916 in het Brabantse Zundert als zoon van Cornelis Braspenning en Maria Johanna van Baal. Hij was stadgenoot van de beroemde schilder Vincent van Gogh, die 26 jaar eerder was overleden. Pater Braspenning was een missionaris van de Congregatie der Missie, Lazaristen in Panningen, Limburg, in Midden-Amerika beter bekend als de Padres Paulinos. Als jonge seminarist werd hij beschreven door zijn superieuren als iemand met een ondernemende geest, vrij onafhankelijk en vatbaar voor ontevredenheid, maar tegelijkertijd ervaren, genereus en goedhartig. Deze ontevredenheid is gemakkelijk te verklaren vanuit het

perspectief van een jonge missionaris die graag missiewerk wil doen. Reeds in 1942, een jaar voor zijn priesterwijding, uitte hij in deze citaten uit een brief aan de Provinciaal Overste, Visitator, zijn verlangen en de aard van deze ontevredenheid: 'Het is mijn vurigste wens, om later, als ik eenmaal met Gods genade priester zal zijn gewijd, naar de missie van China te mogen vertrekken.' 'Als het echter onmogelijk zou zijn om naar China te vertrekken wegens de omstandigheden, ben ik graag bereid om naar Brazilië te vertrekken. Als ik maar missionaris mag worden. Voor studie of seminarie-leven voel ik mezelf minder geschikt, gezien mijn onrustige en beweeglijke natuur.'

In 1943, na zijn priesterwijding, werd besloten dat hij naar China zou worden uitgezonden. Echter, hij mocht pas vertrekken na de bevrijding van Nederland en na het volgen van een cursus missiologie in Nijmegen. In 1946 werd hij samen met zes andere jonge priesters naar het noorden van China gestuurd, naar Tianjin (voorheen: Tientsin), waar de Franse Lazaristen sinds 1697 een lange traditie als missionarissen hadden. Deze havenstad staat tegenwoordig bekend om de assemblage van Airbus-vliegtuigen en om de prachtige kathedraal van Sint-Jozef, gebouwd in Romaanse stijl tussen 1913 en 1916. Hij begon eerst Chinees te studeren en daarna ging hij werken met vluchtelingen uit Tientsin.

Hij bleef daar tot 1951, totdat de communisten met de hulp van de Russen aan de macht kwamen. De bevolking van China had in de loop der jaren veel geleden: eerst onder Japanse heerschappij, daarna door de bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog en ten slotte door de burgeroorlog tussen nationalist en communisten, de laatsten onder leiding van Mao Zedong. Tussen 1946 en 1951 woonde hij in een land dat verwoest was door een burgeroorlog die in 1950 eindigde met de overwinning van de communisten. De problemen kwamen heel snel voor de jonge priester. Het nieuwe regime hield niet van missionarissen en zag ze als een verlengstuk van het gehate kolonialisme en als onderdeel van de overheersing van het kapitalisme. In 1951 werden ze het land uitgezet en keerde hij terug naar Nederland samen met andere missionarissen. Dit gedwongen vertrek uit China ondermijnde zijn verlangen naar missiewerk niet.



↑ Pater Braspenning (2^e van links) in Tientsin, China 1947.

Na vier maanden in Nederland te hebben doorgebracht, werd hij in 1951 overgeplaatst naar Cotulla, Texas (VS), maar hij wilde liever zijn werk in Midden-Amerika voortzetten. De Amerikaanse Provinciaal Fr. James Stakelum, C.M., raadde hem aan om voorlopig in Cotulla te blijven, met de Mexicanen te werken en zijn wens een tijdje uit te stellen, misschien om de Spaanse taal beter te leren of door organisatorische redenen. In 1957 kreeg hij het Amerikaanse staatsburgerschap. In december 1961 maakte hij in een brief aan het hoofd van zijn congregatie opnieuw bekend dat hij het missiewerk in Midden-Amerika wilde voortzetten en vroeg hem om te bemiddelen. Nu zou de Spaanse taal geen probleem meer zijn en zijn vertrek uit Cotulla ook niet:

‘De Amerikaanse Provincie zal niet veel aan me verliezen. Ik ben geen goede predikant noch een goede leraar, en het werk dat ik hier doe in de parochie kan even goed of beter gedaan worden door een Amerikaanse Confrater.’ Het hoofd van zijn congregatie gaf hem het goede nieuws, de Provinciale Raad had zijn benoeming in Midden-Amerika goedgekeurd. De Visitator voor Midden-Amerika, pater José Alvarez, ontving hem in Guatemala. Hij verbleef enige tijd in het provinciehuis van Guatemala tot december 1962, totdat zijn benoeming als priester in Ilobasco, El Salvador officieel werd gemaakt.

Toen pater Braspenning in 1962 in Ilobasco aankwam, telde de stad en haar omgeving 26.883 inwoners, voornamelijk boeren. Tegenwoordig is Ilobasco een welvarende stad met 75.000 inwoners, een universiteit, veel voorzieningen en een commercieel-strategische positie die een grote economische ontwikkeling heeft mogelijk gemaakt. Sinds hij zijn nieuwe priesterlijke bediening in de Iglesia Parroquial San Miguel Arcángel begon, zette hij zich in om het missionaire werk van de Lazaristen, begonnen in 1942, voort te zetten en dit deed hij met de middelen waarover hij beschikte: te voet, te paard, per ezel of met de jeep.

‘Het is zwaar werk hier, [...] maar ik hou er nu eenmaal niet van om op een stoel te zitten’

Veel omstandigheden zouden zijn werk beïnvloeden. Destijds beschikte de stad niet over grote financiële middelen, een sociaal vangnet en weinig tot geen medische zorg voor de stad en het platteland. Ilobasco telde 18 districten en 118 dorpen met meer dan 30.000 katholieken en 40 kerkjes en kapellen (verspreid in de bergen) door de hele regio. Drie jaar later, in 1965, in een brief gericht aan de Visitator van de Congregatie schreef hij: ‘Het is zwaar werk hier, veel er op uittrekken in de Jeep of te paard of muilezel, maar dat trekkersleven bevalt me juist uitstekend, ik hou er nu eenmaal niet van om op een stoel te zitten.’ Na zijn ervaring in China was hij niet verrast door de omstandigheden bij zijn nieuwe bestemming. Hij was een aanpakker, een rustige man die zijn werk goed kon doen, ondersteund door een loyale

groep parochianen. Hij voelde zich goed in zijn kerk en beschouwde Ilobasco, op religieus vlak, als een van de beste parochies in El Salvador. Hij richtte zijn aandacht op de meest kansarmen en met hulp van organisaties als Memisa en liefdadigheidswerkers streefde hij naar betere voorzieningen voor ouderen en gehandicapten, zoals badkamers, sanitair, riolering, etc. (oktober 1978).



Pater Braspenning (rechts) op bezoek bij de ouderen in Ilobasco, El Salvador 1982.

El Padre Marino, zoals hij werd genoemd, werd erg gewaardeerd door de Ilobasquensen. Niet alleen door zijn spirituele werk maar ook voor zijn culturele, economische en sociale betrokkenheid in het belang van de stad. Hij wordt herinnerd als een tolerante man, een vriend van de armen en ouderen, iemand die anderen niet snel veroordeelt en iemand die onbaatzuchtig was naar degenen die het nodig hadden. Ontelbare keren reed hij 's avonds laat, bij gebrek aan ambulances, de zieke armen met zijn jeep naar het dichtstbijzijnde ziekenhuis op 22 kilometer afstand van Ilobasco over onverharde wegen. Degenen die hem het beste kenden, herinneren zich hem als een goed geïntegreerde priester met een hart voor zijn stad en de mensen. Zijn principe was: ‘De armen zijn de reden van mijn bestaan, aan hen ben ik toegewijd.’

In maart 1996 werd hij naar het Sanatorio Hermano Pedro in Guatemala gebracht en op 6 juli 1997 stierf hij daar, na een lang ziekbed. Zijn wens, en die van de mensen van Ilobasco, was dat hij begraven zou worden bij zijn oude kerk in Ilobasco. Op 9 juli 1997 werd hij begraven in de grot van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes naast de Iglesia Parroquial San Miguel Arcángel, de grot werd ook gebouwd door een andere Nederlandse Lazarist, pater Joseph van Dongen.

Ter ere van hem is sinds 1983 een studiecentrum naar hem vernoemd: Colegio Presbítero Marino Braspenning. Op 6 augustus 1997 verklaarde de Asamblea Legislativa van El Salvador hem: Beste vriend van de Republiek El Salvador. 🇸🇻

Vincentius Kramat

Een plaats van meervoudige herinnering



Met 'Oost/West' als het thema van de Maand van de Geschiedenis van dit jaar is er extra aandacht voor het gedeelde erfgoed van Nederland en zijn voormalige kolonie Indonesië. Duizenden Nederlandse paters, broeders en zusters trokken in de twintigste eeuw naar Nederlands-Indië en stichtten daar katholieke scholen, weeshuizen en ziekenhuizen. Veel van deze gebouwen, het materiële gedeelde erfgoed, staan er vandaag de dag nog steeds. Zo ook het Vincentius Kramat-gebouw te Jakarta. Afgelopen studiejaar deden drie studenten van de master Geschiedenis & Actualiteit, in opdracht van het KDC en onder begeleiding van Marit Monteiro en Maaïke Derksen, onderzoek naar het gedeelde katholieke erfgoed in Indonesië, en specifiek naar het katholieke weeshuis Vincentius Kramat, Batavia (hedendaags Jakarta).

Tekst: Siebe Brockötter, Rick Klein Gunnewiek, Ollie Peijnenburg | **Foto's:** OFM Jakarta, Maaïke Derksen

In 1915 werd het nieuwgebouwde huis aan de Kramatlaan in Batavia in gebruik genomen als katholiek (wees) gesticht voor Europese kinderen. Het gebouw had indertijd een zeer statige uitstraling met de façade van een hoog herenhuis, naar ontwerp van het bekende architectentrio Fermont, Cuypers en Hulswit. In het pand werden tussen 1915 en 1938 jongens en meisjes in de leeftijd tot 18 jaar en met de Europese juridische status gehuisvest. De dagelijkse zorg voor de kinderen lag in de beginperiode grotendeels bij katholieke leken, maar sinds het bestuur over het gesticht Kramat overgedragen werd aan de paters franciscanen in 1929, namen dezen ook een groot deel van de dagelijkse leiding over. In 1938 werd ertoe besloten om de meisjesafdeling te verhuizen. Zij namen onder leiding van de zusters ursulinen intrek in het huis Bidara Tjina, waarna er op Kramat uitsluitend nog jongens verbleven.

De weeshuizen Kramat en Bidara Tjina vielen onder de Vincentius-vereniging Batavia, een lokale organisatie gebaseerd op gelijknamige lekenverenigingen in Frankrijk, België en Nederland. De vereniging focuste zich in beginsel op 'wezenzorg'. Deze term is echter problematisch want de kinderen die in Kramat werden opgevangen waren over het algemeen niet ouderloos. Zij waren de kinderen van Javaanse moeders, van wie de Europese vader buiten beeld was geraakt – omdat hij bijvoorbeeld terug naar Nederland was gegaan. De 'angst' bestond dat deze kinderen met de 'Europese' juridische status zouden opgroeien in een 'inheems' milieu wat een degenerering van het Europese prestige tot gevolg zou hebben.

Hoe deze kinderen nu precies, al dan niet onder dwang, bij hun Javaanse moeders werden weggehaald en

in katholieke 'weeshuizen' werden geplaatst wordt momenteel onderzocht door Maaïke Derksen. De Nederlandse missionarissen hadden als doel deze kinderen Europese normen en waarden bij te brengen, om – wat zij noemden – 'pauperisme' en de ontwikkeling van revolutionaire of antiekoloniale denkbeelden tegen te gaan.

Oorlog en internering

Met de machtsovername van de Japanners in Batavia vanaf maart 1942 veranderde veel in het dagelijks leven in de Vincentiushuizen. Dat deze veranderingen niet meevielen, blijkt wel uit het feit dat de bewoners van de panden regelmatig in de schuilkelder verbleven vanwege bombardementen in de regio. Daarnaast kregen zij ook mee wat er allemaal gebeurde in het interneringskamp Kramat dat op steenworp afstand lag.

Foto's bovenzijde: OFM Jakarta en Vincentius Kramat zijn erg trots op hun gedeelde erfgoed en ze doen hun uiterste best om met de middelen die voor handen zijn foto- en archiefmateriaal te behouden. Maaïke Derksen trof bij haar bezoek in januari 2020 een grote verzameling foto-boeken aan die een geïllustreerd beeld van deze geschiedenis kunnen geven. De foto's in dit artikel zijn een greep hieruit (v.l.n.r.): Het huis vlak na de bouw in 1915, leerlingen krijgen buiten les (ca. 1930), leerlingen krijgen techniekles (z.j.), de grote slaapzaal voor de jongens (z.j.).

In de loop van 1942 kwamen de meisjes en zusters van Bidara Tjina weer op Kramat terug. Om de veiligheid van de kinderen te waarborgen moesten de paters, broeders en zusters dag en nacht surveilleren op het complex. De focus van het bestuur kwam op deze manier steeds meer te liggen op overleven in plaats van op de opvoeding van de kinderen. Kramat was tijdens de Japanse bezetting geen *safe haven*, maar een plek waar Nederlanders het gevaar liepen om geïnterneerd te worden. In september 1943 werd deze angst werkelijkheid: alle religieuzen werkzaam bij het weeshuis en een groot aantal kinderen werden geïnterneerd door de Japanse bezetter. Ze werden geplaatst in het interneringskamp Kramat. Monseigneur Willekens, toenmalig bisschop van Java, stelde daarop de voormalige gevangenisinspecteur O.L.A. Helfrich als bestuurder van het weeshuis aan. Samen met de enkele overgebleven Duitse, Chinese en Indonesische broeders en zusters nam hij de opvoeding van de overgebleven kinderen op zich.

In de herinneringen van diverse oud-pupillen zijn Helfrich en zijn vrouw degenen geweest die ervoor hebben gezorgd dat het merendeel van de kinderen de oorlog heeft overleefd. "Hij was als een vader voor me", vertelde een van de voormalige bewoners ons toen we hem vragen stelden over zijn tijd in het weeshuis. In augustus 1944 wordt uiteindelijk het weeshuis gevorderd

door de Japanners en vanaf die tijd wordt het Vincentius-gebouw gebruikt als doorvoerplaats voor Indonesiërs die door de Japanners tewerkgesteld zijn, zogenaemde romoesja's. Ooggetuigenverslagen spreken van de barre omstandigheden waarin de romoesja's in Kramat leefden. Kinderen die na de capitulatie van Japan terugkeerden naar het Vincentiushuis stuitten op een dikke laag bloed op zowel de vloer als de muren van het gebouw. Ook zagen zij de lijkwagens af- en aanrijden om de lichamen uit het gebouw te halen.

Kramat was tijdens de Japanse bezetting géén safe haven

Terugkeer naar Kramat

Na de capitulatie van Japan in augustus 1945 brak er een nieuwe periode van geweld aan in Indonesië – een periode die momenteel uitvoerig wordt onderzocht door onderzoekers van het KITLV, NIMH en NIOD in het project Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950. De nieuwe directeur van het weeshuis, Van der Veldt, achtte het weeshuis een veilige locatie voor de pupillen – al was hier ook, net als elders in Batavia, sprake van ongeregelheden. Voedsel moest bijvoorbeeld tussen het schieten en de rellen door worden opgehaald met een kar in het nabijgelegen



Kramat-kamp. Het terrein van het Vincentius Kramat werd zelf ook meerdere keren aangevallen. Het personeel en de kinderen werden daarbij beschermd door Brits-Indiase soldaten, de zogenaamde ghurka's.

Gedeeld erfgoed

Is Kramat een monument, zoals de Vincentius-vereniging ons in haar brochures en gedenkboeken doet geloven? De verschillende bewoners en betrokkenen, zoals de oud-pupillen en hun nazaten, de religieuzen en andere medewerkers en de romoesja's, hebben ieder een eigen en een andere herinnering aan deze locatie. Vincentius Kramat is een plaats van eenvoudige herinnering en een voorbeeld van het missie-erfgoed dat verschillende herinneringsgemeenschappen in Nederland en Indonesië met elkaar delen. De verhalen die verbonden zijn aan deze panden zijn exemplarisch voor de nauw vervlochten geschiedenis tussen oost en west. Het is belangrijk dat we dit gedeelde erfgoed met elkaar gaan delen om zo mogelijk onderzoek te doen naar onze gezamenlijke geschiedenis. ¶



Maaike Derksen bezoekt Vincentius Kramat in het kader van een verkenningsmissie om te inventariseren in hoeverre in Indonesië de behoefte leeft om het gedeelde erfgoed samen met de partners in Nederland te bewaren en digitaal te ontsluiten. Haar bezoek werd door de uitbraak van COVID-19 plotseling onderbroken, maar ze wist voldoende nieuwe contacten te maken voor een vervolg in 2021.

KDC-project: Gedeeld Erfgoed delen!

Conservering van gedeeld missie-erfgoed door middel van digitalisering is een van de pijlers waar het KDC zich de komende jaren voor zal inzetten. De archieven van ordes en congregaties, katholieke verenigingen en stichtingen, evenals het immateriële katholieke erfgoed in de Nederlandse voormalige koloniën zijn nu nog slecht toegankelijk, in slechte conditie of worden zelfs als 'verloren' beschouwd.

Om dit erfgoed te conserveren en de fysiek verspreide collecties samen te brengen is het KDC samen met enkele partners gestart met het project **Gedeeld erfgoed delen**. Het streven is om het erfgoed in Indonesië en in Nederland digitaal te conserveren en toegankelijk te maken voor betrokkenen, belanghebbenden en onderzoekers.

U kunt meehelpen het verhaal van de katholieke missiegeschiedenis compleet te maken. Steun ons initiatief door een donatie aan het **KDC-fonds**.

Van studiehuis naar pelgrimsoord
Klooster Wittem in



transitie



Klooster Wittem in het Limburgse Heuvelland zit midden in een ingrijpende transitiefase. Omdat het redemptoristenklooster een 'te grote jas' kreeg, zoals de rector van het klooster het uitdrukt, hebben de redemptoristen het gehele kloostercomplex verkocht en de erfgoedcollecties overgedragen aan het ENK (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven), het KDC en de Radboud Universiteit. De huidige gemeenschap, die bestaat uit drie paters redemptoristen, een religieuze en een echtpaar, blijft wel in het klooster wonen. De functie van het klooster als pelgrimsoord wordt geconcentreerd in kerk en kapellen. De overige delen van het complex blijven behouden.

Jeroen de Wit, sinds 2009 aan het klooster verbonden, houdt zich naast het pastorale werk bezig met de herbestemming van het roerend religieus erfgoed waarvoor in het klooster 'nieuwe stijl' geen plaats meer is. Voor *Impressie* blikt hij terug op de geschiedenis van het voor de Nederlandse redemptoristen zo belangrijke klooster en plaatst hij de huidige transformatie van het gebouw in een langere lijn van aanpassingen die het klooster in de loop der tijd heeft doorgemaakt.

Tekst: Jeroen de Wit | **Foto's:** Sander van Daal

Wie zijn auto parkeert op de grote parkeerplaats aan de Wittemer Allee wordt wellicht gefascineerd door het massieve kloostercomplex van een van de meest bezochte pelgrimsoorden van ons land. Maar wat wij nu Klooster Wittem noemen heeft een veel kleinere 'voorganger' gehad met een veel elegantere uitstraling. In 1729 laat graaf Ferdinand Adolf van Plettenburg, een vrome katholieke edelman, tegenover zijn kasteel een kerk met dit kleine klooster bouwen om een dam op te werpen tegen het oprukkende calvinisme. De zielzorg vertrouwt hij toe aan paters kapucijnen uit Keulen. Ten gevolge van de Franse Revolutie worden de kapucijnen aan het eind van de achttiende eeuw verdreven; enkelen blijven er heimelijk tot aan hun dood wonen.

Ruim dertig jaar later, in 1833, nodigt de deken van Gulpen de redemptoristen van Luik uit.

De oorspronkelijk Italiaanse congregatie van de redemptoristen (opgericht in 1732 door Sint Alfonsus de Liguori) breidt zich in die jaren enorm uit in West-Europa. In 1830 is er naast het klooster in Luik een studiehuis in St. Truiden (B) opgericht, dat echter al gauw te klein blijkt. De redemptoristen zoeken dus naar een nieuwe geschikte locatie en het oog valt dan op het leegstaande klooster in Wittem.

Studiehuis

De docenten en studenten uit St. Truiden betrekken het klooster in 1836 en daarmee is de vestiging van de redemptoristen in het huidige Nederland een feit. In de beginperiode zijn de studenten afkomstig uit verschillende Europese landen, maar ook uit Amerika. Paters die internationaal respect afdwingen staan garant voor een gedegen opleiding, zoals de roemruchte predikant Bernard Hafkenscheid (1807-1865) en de latere kardinaal van Mechelen (B) Victor Dechamps (1810-1883). →



Klooster Wittem gelegen in het Limburgse heuvelland, anno 2020.

Veel pas gewijde paters worden vanuit Wittem naar de missies in Brazilië en Suriname uitgezonden. Ook dient Wittem als uitvalsbasis voor de volksmis-sies, een van de paradepaardjes van de redemptoristen. Omdat met de groei van de congregatie langzamerhand steeds meer theologieopleidingen verrijzen in verschillende landen, neemt na enkele decennia de invloed van Klooster Wittem als internationaal studiecentrum geleidelijk af, maar voor Nederland blijft Wittem een gerenommeerd seminarie.

Tegen het einde van de negentiende eeuw is het klooster te klein en helemaal uitgeleefd. Onder het rectoraat van de latere kardinaal Willem van Rossum (1854-1932) wordt in 1893-1895 het pand afgebroken en het huidige kloostercomplex opgetrokken, met een immens grote bibliotheek waarmee andere seminaries de loef wordt afgestoken. Alleen de kerk van de beroemde grootmeester van de Westfaalse barok J. C. Schlaun blijft staan.

In 1938 wordt nog een extra vleugel aangebouwd voor de studenten. In de topjaren, vlak na de oorlog, wonen er zo'n 115 paters, broeders en studenten in het klooster. Maar als in de jaren zestig, zoals elders, het aantal studenten drastisch daalt, fuseren de theologische opleidingen van Limburg in de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (HTP) in Heerlen. Het seminarie van Wittem wordt daarmee opgeheven. De paters verkopen het boekenbestand aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen (zie verderop in deze aflevering van *Impressie*); de imposante bibliotheek komt leeg te staan.

Bedevaartsplek voor Maria en Gerardus

Vanaf de tijd dat de redemptoristen de kerk bedienen, groeit de toeloop van gelovigen naar de kloosterkerk gestaag. In 1843 komen de eerste bedevaarten op gang naar Onze-Lieve-Vrouw van Wittem. Twee jaar later wordt voor de stimulering van de devotie tot haar een ronde, rijkelijk geornamenteerde, kapel aan de kloosterkerk gebouwd, ontworpen door pater P. Ritzinger; de architectuur doet met zijn koepel denken aan het Pantheon in Rome.

Wittem groeit uit tot één van de grootste bedevaartcentra van Nederland

Als in 1894 de Zuid-Italiaanse redemptoristenbroeder Gerardus Majella zalig wordt verklaard, komt ook de devotie voor hem op gang. Zijn heiligverklaring in 1904 brengt aanvankelijk nog weinig extra toeloop naar Wittem, maar dat verandert in de jaren twintig door een nauwgezette promotie. Precies honderd jaar geleden, in 1920, komt het eerste nummer uit van het tijdschrift het St. Gerardusklokje, dat nu is getransformeerd in een magazine 'voor bezieling en levensoriëntatie'. Ook geven de redemptoristen de Gerarduskalender uit, een kleine dagkalender die tot op de dag van vandaag nog wordt verkocht.

In het interbellum groeit Wittem uit tot een van de grootste bedevaartcentra van Nederland. De kerk is veel te klein om al deze bedevaartgangers op

te vangen en daarom wordt in de jaren dertig een houten noodkapel gebouwd. De grootste groei vindt plaats in de jaren vijftig. In 1961 wordt de huidige Gerarduskapel ingezegend, ontworpen door de Heerlense architect H. Petit. Steeds vaker komen de pelgrims met bussen en daar is de grote parkeerplaats tegenover het klooster aan te danken.

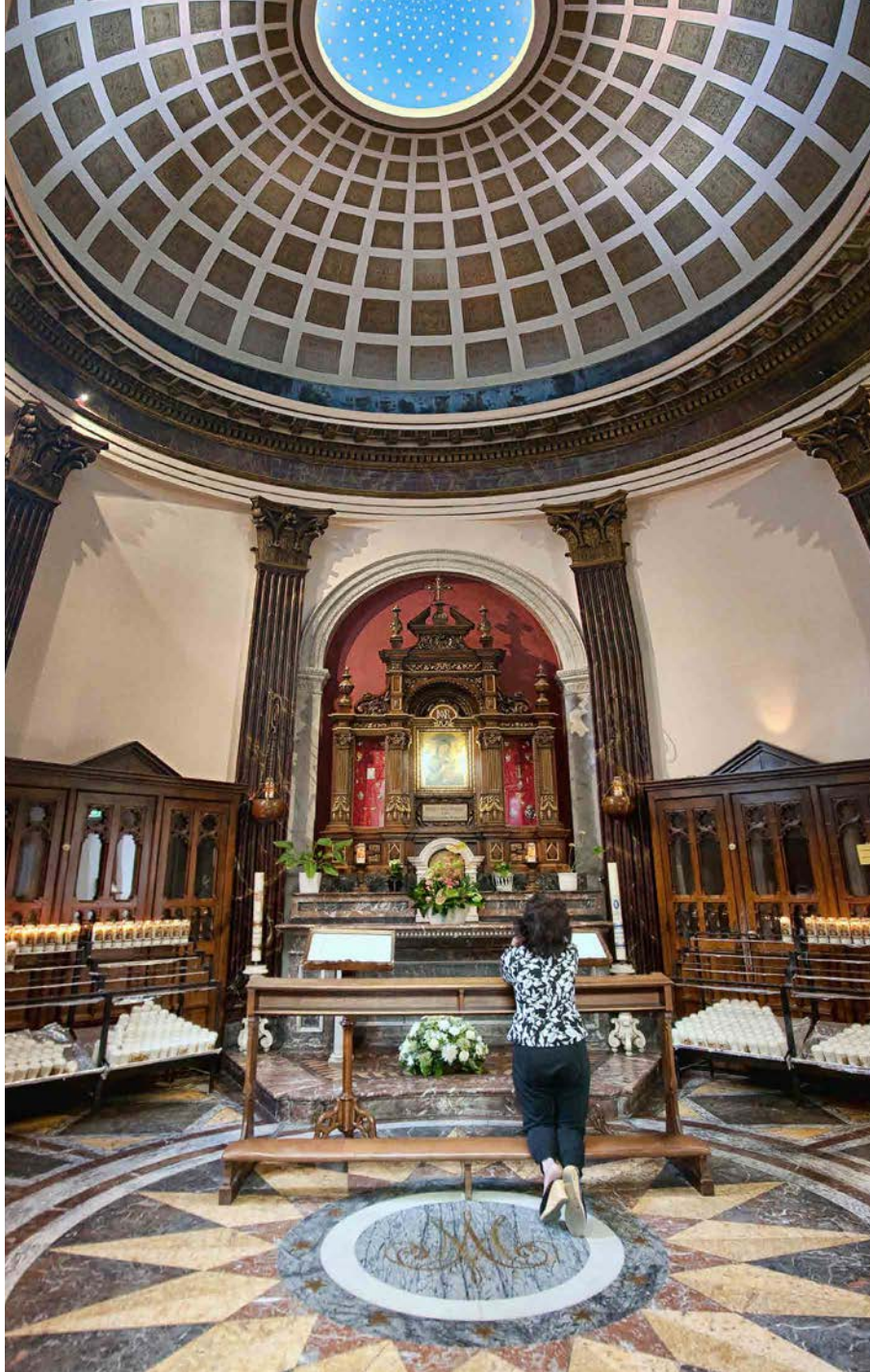
Pastorale ontwikkelingen

Vanaf de jaren tachtig neemt de belangstelling voor de groepsbedevaarten sterk af; op individuele basis blijven echter duizenden pelgrims van heinde en verre komen om een kaars op te steken bij Gerardus en Maria. Vanaf 1982 wordt een boek- en kaartenwinkel ingericht, die zal uitgroeien tot een gerenommeerde boekwinkel op het gebied van spiritualiteit met een vast klantenbestand in het gehele land.

In 1989 wordt een pastoraal team van paters en leken-theologen gevormd, om vorming en toerusting te ontwikkelen voor de regio. Bijbelcursussen en avonden voor liturgische vorming voorzien in een grote behoefte. Daartoe wordt het klooster in de jaren negentig gemoderniseerd met eigentijdse kantoren en vergaderzalen. De boekwinkel krijgt een centrale plaats in het klooster. De monumentale leegstaande kloosterbibliotheek wordt geschikt gemaakt om lezingen en andere activiteiten te organiseren op het snijvlak van kunst en religie. Er zijn ook exposities met moderne religieuze kunst en er is een kerststallententoonstelling die jaarlijks honderden bezoekers trekt.



Devotiebeeld van St. Gerardus in de naar hem vernoemde kapel, gebouwd in 1961.



De Mariakapel werd in 1845 als aanbouw aan de 17^e eeuwse kloosterkerk toegevoegd. Architect P. Ritzinger liet zich voor het ontwerp inspireren door het Pantheon in Rome.

In overeenstemming met de landelijke trend neemt vanaf 2000 de behoefte aan cursuswerk rond geloofsvorming en training voor vrijwilligers in de parochies af. Hoewel gespreksgroepen rond rouwverwerking stoppen, blijft er aandacht voor afscheid en herinnering. Zo vindt vanaf 2006 jaarlijks op 2 november de 'Nacht der zielen' plaats, een culturele avond als herdenking van de 'mensen van voorbij' en wordt in 2014 in de kloostertuin een asstrooiveld ingericht voor families die zich nauw verbonden voelen met Wittem. Het klooster wordt in 2005 ook bestuurscentrum van de nieuw gevormde Provincie Sint-Clemens van de congregatie, een fusie van de provincies Nederland, Noord-Duitsland, Vlaanderen en Zwitserland.

Pelgrimsoord nieuwe stijl

Het pastoraal team brengt ook het pastoraat voor bedevaartgangers bij de tijd. Het devotiebeeld van Gerardus krijgt een nieuwe plaats in een apart ingerichte kapel, zodat pelgrims een kaars kunnen opsteken zonder de kerkdiensten te storen. Niettegenstaande (of juist dankzij...) de ontkerkelijking neemt de belangstelling toe om een kijkje te nemen achter de kloostermuren. In de zomermaanden wordt vanaf de jaren negentig de zogenaamde Vakantieversperviering geïntroduceerd op dinsdagavond: een viering gevolgd door een rondleiding door het kloostercomplex. In de hoogtijdagen komen er maar liefst 300 mensen op een avond, vooral toeristen, die in

kleine groepen door de cultusruimtes, het klooster met refter en bibliotheek, en de kloostertuin worden rondgeleid door vrijwilligers. Nu worden de rondleidingen overdag aangeboden en de belangstelling is nog steeds erg groot. Met name op zondagmiddagen worden in het seizoen honderden kaarsen aangestoken bij Gerardus en Maria.

De belangstelling om een kijkje te nemen achter de kloostermuren neemt toe



35

De kerkverdamping zet ook in Wittem door en het kerkbezoek neemt geleidelijk maar uiteindelijk drastisch af. In 2000 zijn er bijvoorbeeld vijf vieringen op zondagmorgen; twee vieringen worden dan gelijktijdig gehouden in de Kloosterkerk en de Gerarduskapel (samen een capaciteit van bijna 600 zitplaatsen). Nog geen vijftien jaar later zijn er nog twee ochtendvieringen op zondag over. Maar de kaarsenverkoop blijft stabiel.

Meer en meer komen pelgrims tegenwoordig op eigen gelegenheid te voet naar Wittem. Het klooster ontwikkelt zich nu als een pelgrimsoord nieuwe stijl, een plek waar mensen in de drukte van hun leven tot zichzelf kunnen komen. De sportieve toerist of moderne pelgrim gaat vanuit Wittem wandelen en fietsen, waarvoor de boekwinkel gericht routebeschrijvingen en pelgrimsboekjes in de aanbieding heeft. Zo ontwikkelt Klooster Wittem zich in deze eeuw steeds meer tot 'pleisterplaats voor de ziel', een plek waar passanten en toeristen, al dan niet gelovig, bezinning komen zoeken.

Een nieuwe eigenaar

Wanneer in het laatste decennium het aantal bewoners van het klooster drastisch terugloopt, doemt de vraag op of het reëel is het grote kloostergebouw te handhaven. In overleg met de Provincie Limburg, de Gemeente Gulpen en de Kamer van Koophandel worden verschillende scenario's ontwikkeld, waaronder dat van kloosterhotel het meest perspectief biedt. Maar dat blijkt financieel niet haalbaar. De paters redemptoristen zien allengs in, dat dat ook niet hun core-business kan zijn en bieden eind 2017 het klooster te koop aan. Inmiddels is het gehele kloostercomplex verkocht aan vastgoedbedrijf Lenferink Groep uit Zwolle. →

Het klooster gaat zijn activiteiten concentreren in de kerk en de omliggende kapellen, die de redemptoristen terug zullen huren. Aangezien het kerkbezoek nog steeds terugloopt is de Gerardus-kapel in de toekomst niet meer nodig. Deze kapel zal daarom worden gebruikt als boekenwinkel en ontmoetingsruimte voor pelgrims en toeristen, waar ook activiteiten zoals lezingen kunnen worden georganiseerd. De bibliotheek wordt een cultureel centrum met enkele zalen horeca en in het hoofdgebouw worden appartementen ingericht voor vitale senioren. De gemeenschap zal zelf ook nog twee gangen huren voor bewoning.

36

Wat heeft de nieuwe eigenaar voor ogen? Dit zegt Carlus Lenferink daarover in een brochure over de transitie: "We willen bereiken dat Klooster Wittem over tien jaar nog steeds landelijke bekendheid geniet als de plek waar je komt voor serene rust, spiritualiteit en zingeving. Het klooster is dan nog meer een trekpleister voor toeristen en rustzoekers dan het nu al is."

Consequenties voor het erfgoed van het klooster

Rond 2000 hebben de paters nog het idee om van de voormalige gemeenschapskapel een museum te maken met kostbaarheden, zonder erbij stil te staan wat de exploitatie allemaal met zich mee zou brengen. De kapel krijgt de naam 'Sala Musealis'; maar in de praktijk wordt deze ruimte een depot.



De kloosterkerk, gebouwd in barokstijl naar ontwerp van de Duitse architect J. C. Schlaun, anno 2020 in aangepaste vorm (met klapstoeltjes).

De basis ervan wordt dan gevormd door de eigendommen van kardinaal Van Rossum, die als eerste Nederlandse kardinaal van na de Reformatie in de tijd van het Rijke Roomse Leven als een grote held is vereerd. Zijn kleding, zilverschaten en spulletjes die de status krijgen van relikwieën waren tot de jaren zestig geëxposeerd in een van de zalen van het klooster.

In de veronderstelling dat Klooster Wittem een internationaal centrum van de redemptoristen zal blijven, worden vele kostbaarheden uit gesloten kloosters uit Nederland, België en Duitsland overgebracht naar Wittem.

De meeste paters die zich bekommeren om het erfgoed hebben weinig onderscheidingsvermogen wat nu wel of niet waardevol of zinvol is om te bewaren. Dus wordt ook letterlijk alles bewaard. De archivaris pater Jozef Konings moet hier wel met ere genoemd worden, want hij heeft als een soort uitbreiding van de inventarislijst van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN) zorgvuldig beschreven wat er aanwezig was, ook al waren het soms onbenulligheden. Het kloosterarchief is overgebracht naar het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha; archivalia die voor de bredere kerkgeschiedenis van Nederland belangrijk zijn, worden in het KDC bewaard.



Kinderen ontsteken een kaarsje in de kloosterkerk bij Onze-Lieve-Vrouw van de Altijddurende Bijstand. Wittem introduceerde onlangs milieuvriendelijke kaarsen en de mogelijkheid om digitaal een kaarsje aan te steken.

Als het een jaar of tien geleden nog niet duidelijk is, welke bestemming het klooster in de toekomst zal krijgen, dringt al wel het besef door dat het in de toekomst onmogelijk zal zijn alle kostbaarheden op een zorgvuldige wijze te conserveren. Daarom vindt een grote opruiming van waardevolle objecten plaats, te beginnen met een schifting: wat is van museale of historische waarde? Wat is waardevol redemptoristisch erfgoed en hoe kan dit bewaard blijven voor de toekomst? De waardevolle en artistieke objecten vinden hun weg naar het ENK of KDC dan wel naar musea of kerken ofwel ze worden verkocht via een gespecialiseerd antiquair. Voor veel objecten wordt nog naar een nieuwe bestemming gezocht. Wanneer de transitie van het kloostercomplex voltooid is, zal nog genoeg erfgoed te bewonderen zijn voor de bezoekers, waarbij de kloosterlijke sfeer wordt gerespecteerd, zoals de nieuwe eigenaar voor ogen heeft. ¶

De kruisweg van Gerard Mathot

Tekst: Marieke Smulders | **Foto:** Leo Ewals, collectie KDC (archief Mathot)

Heel wat religieuze kunstschaten uit het klooster Wittem hebben inmiddels elders onderdak gevonden. Zo krijgt een beeld van Maria Zetel der wijsheid een plek in het Cuypershuis te Roermond, en heeft het Noordbrabants Museum in Den Bosch een portret van kardinaal Van Rossum door Jan Sluijters overgenomen. Ook het KDC ontfermt zich over een deel van het erfgoed uit het klooster. De opvallendste aanwinst vormt de kruisweg die de redemptorist en kunstenaar Gerard Mathot (1911-2000) in de jaren 1960 maakte voor het Nijmeegse Nebo-klooster. Deze schenking vormt een prachtige aanvulling op het archief van pater Mathot, dat al sinds 1989 bij het KDC berust.

Gerard Mathot vertrok als twaalfjarige vanuit Boskoop naar het kleinseminarie in Roermond en studeerde daarna aan het grootseminarie in Wittem. Zelf ambieerde hij een leven als missionaris in Brazilië, maar zijn overste herkende in Mathot een kunstenaar, en hij stuurde hem naar de kunstacademie in Arnhem. Mathot, die vanaf 1950 in het Nebo-klooster woonde, was actief betrokken bij het katholieke en culturele leven van Nijmegen. Hij combineerde zijn priesterlijke taken met zijn kunstenaarschap, dat zeer veelzijdig was. Hij maakte onder meer schilderijen, muurschilderingen, talrijke ontwerpen voor toegepaste kunst in kerken en kapellen, en beeldhouwwerken in verschillende materialen. Voor de KUN maakte hij enkele indrukwekkende bronzen portretten, van o.a. Titus Brandsma (1985).

De kruisweg die hij voor de Nebo ontwierp, bestaat uit veertien wandtapijten, geweven door Hein ten Horn. De lijdenstaferelen zijn afgebeeld tegen een goudgele achtergrond in warme kleuren, met ietwat hoekige, aan houtsnedes denkende figuren. Vooralsnog zijn de staties veilig opgeborgen in de lades van het KDC-depot. De bedoeling is dat de fraaie wandtapijten niet alleen door onderzoekers zullen worden geraadpleegd, maar bij gelegenheid ook voor een breder publiek te zien zullen zijn. 🏠



Drie fragmenten uit de kruisweg van Mathot.

Hemelse boeken

De Collectie Redemptoristen en



Costelike scat der geesteliker rijkdoem, f. 1v-2r, (2^e helft 16^e eeuw). In het colofon de naam van de zuster, Alberta van Middachten, die dit boek schreef voor de ziekenzaal van het Agnietenklooster in Arnhem | Bron: UBN Hs 303

In 1975 verwierf de Nijmeegse universiteit de omvangrijke boekencollectie van de redemptoristen uit Wittem. De boeken zijn van groot belang en spelen al tientallen jaren een rol in onderwijs en onderzoek. Toch zijn ze maar weinig bekeken als onderdeel van een samenhangende collectie. Voor *Impressie* vertellen conservatoren Eefje Roodenburg (Bijzondere Collecties), Chris Dols (Erfgoed) en hoogleraar Johan Oosterman (Oudere Nederlandse Letterkunde) over de omvangrijke bibliotheekcollectie die gezichtsbepalend is voor de Nijmeegse Bijzondere Collecties.

Tekst: Chris Dols, Johan Oosterman, Eefje Roodenburg | **Foto's:** collectie KDC/UBN, Jeffry Huntjens

In totaal beslaat het oude boekenbezit – overwegend handschriften, (post) incunabelen en drukken tussen 1541 en 1800 – van de Radboud Universiteit ongeveer vijf strekkende kilometer aan planklengte. Compleet of gedeeltelijk herbestemde kloosterbibliotheken vormen de kern ervan. In dit artikel staat de Collectie Redemptoristen centraal. Hoe wist de Nijmeegse universiteit deze collectie van naam en faam te verwerven? En wat maakt de collectie zo bijzonder? Een verkenning op basis van onderzoek in het historisch archief van de redemptoristen (vooral inv. nr. 17026) bij het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK) biedt uitkomst.

De partijen

In december 1975 tekenden de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) en de redemptoristen een overeenkomst die het lot bezegelde van het leeuwendeel van de boekery van deze kloostergemeenschap. Ongeveer een kwart miljoen banden, afkomstig uit diverse kloosters en studiehuisen van de redemptoristen, zouden voor het bedrag van haast 250.000 gulden een nieuwe bestemming krijgen. Het is vooralsnog onbekend in welke mate er in Nijmegen aan de poort geselecteerd is, maar de KUN kreeg er in ieder geval een collectie van formaat bij. “Een uiterst waardevolle aanvulling op het boekenbezit van de

universiteit”, aldus bibliothecaris Gerard Pijnenborg in het weekblad van de universiteit in 1976, “en een buitenkans die zich niet gauw weer zal voordoen”. De verkopende partij was de Nederlandse tak van de internationale Congregatie van de Allerheiligste Verlosser (CSSL), die in de achttiende eeuw in het Italiaanse Scala werd gesticht. De eerste vestiging van deze gemeenschap op huidig Nederlands grondgebied vond plaats in 1835 in Wittem (Zuid-Limburg). De op verkondiging en prediking gerichte redemptoristen betrokken een kloostergebouw dat de kapucijnen hadden bewoond. In 1797 waren deze kloosterlingen met hun ruwe pijen, ongetrimde baarden en blote voeten door de Fransen verjaagd.

de Universiteitsbibliotheek Nijmegen

'Dit is een uiterst waardevolle aanvulling op het boekenbezit van de universiteit'

Gaandeweg stichtten de redemptoristen steeds meer kloosters in het land: eerst in Amsterdam (1850), 's-Hertogenbosch (1854), Roermond (1863) en Roosendaal (1868), later bijvoorbeeld ook in Nijmegen (1928). Net als de meeste andere gemeenschappen van religieuzen kregen zij in de decennia na de Tweede Wereldoorlog te kampen met teruglopende ledentallen en met een toenemend aantal uittreders; in tijden van enorme maatschappelijke verandering verloren Nederlandse orden en congregaties hun meeste aantrekkingskracht. Gebouwen kwamen leeg te staan en voor het behoud, beheer en de toekomst van soms eeuwenoud erfgoed moest een bevredigende oplossing worden gezocht. Dat gold ook voor de redemptoristen. Aan de andere kant van de onderhandelings-tafel zat een relatief jonge universiteit die net de viering van haar 50-jarig bestaan achter de rug had. In de jaren na haar stichting in 1923 breidde het universitaire boekenbezit zich primair uit door passieve acquisitie in termen van schenkingen uit de katholieke geloofs-gemeenschap.

Maar vanaf de jaren 1970 ging de universiteit een grotere rol spelen door zelf actief hele bibliotheken op de kopen. Door de verwerving van deze bibliotheken wilde zij haar bibliotheek het aanzien geven van een serieus te nemen academische collectie. Tot op dat moment zetten vooral de oudere universiteiten – die van Leiden en Amsterdam voorop – met hun eerbiedwaardige erfgoedcollecties de toon. Van enige culturele toe-eigening in Nijmegen kan er gerust worden gesproken, want de KUN verbond zich doelbewust en nadrukkelijk met de katholieke traditie van de redemptoristen door de materiële erfenis van deze kloostergemeenschap in

de eigen organisatie op te nemen. De monsteraankoop werd de eerste in een reeks. Na de boekerij van de redemptoristen volgde onder meer de collectie van de dominicanen in 1997.

De deal

De zorgvuldig voorbereide herbestemming van het kloosterlijke boekenbezit door de redemptoristen aan de KUN kwam grofweg in drie fasen tot stand. Allereerst brachten de kloosterlingen tussen 1970 en 1972 zelf de bibliotheken van hun kloosters in kaart. Met name de cultuurhistorische waarde van de oude kern van de in totaal 90.000 banden tellende deelcollectie uit Wittem viel daarbij op.



De kloosterbibliotheek in Wittem ca. 1925.

In een verslag van december 1970 werd een voorzichtige balans opgemaakt van de daar berustende bijzondere werken: 99 handschriften uit de vijftiende tot de twintigste eeuw, 38 incunabelen oftewel wiegendrukken, 147 postincunabelen, 100 libri devoti uit de periode 1540-1600, 300 libri devoti uit de periode 1600-1650, en nog eens 20 vroege reisbeschrijvingen. De schatting luidde dat de redemptoristen zo'n 100 tot 200 van deze werken hadden aangetroffen toen zij het klooster

in Wittem betrokken in 1835; ze kwamen uit de kapucijnse bibliotheek en waren achtergebleven toen de Fransen aan het einde van de achttiende eeuw aan de kloosterpoorten stonden. De tweede fase van de herbestemming startte in juli 1972 met de instelling van een Bibliotheekcommissie en eindigde met de ondertekening van het koopcontract eind 1975. In een memorandum van 12 juni 1973 zette de commissie kernachtig de redenen tot 'afstoting' op een rij. Er was duidelijk sprake van 'functieverlies': de bibliotheken werden nog maar op kleine schaal gebruikt. Uit pieteit vasthouden aan de werken had bovendien weinig zin: "Indien we blijven bestaan [als gemeenschap], zal het toch zijn in een heel ander geestelijk klimaat, waarin de leden die er dan zijn geheel andere interesses zullen hebben dan die van het verleden. Een bibliotheek zoals wij die nu bezitten zou voor hen slechts een museum zijn, dat ze meer als een last zouden waarderen dan als een kostbare erfenis". In de derde fase (1976) verhuisden de circa tien deelcollecties van de redemptoristen naar Nijmegen. 'De meest ernstige tegenstand' hiertegen verwachtte de Bibliotheekcommissie te krijgen vanuit Limburg, waar men kennelijk hoopte dat de in oprichting zijnde Rijksuniversiteit Limburg een reële kans zou maken op de verwerving van tenminste de Wittemse bibliotheek.

'De bibliotheek zoals wij die nu bezitten, zou voor de toekomstige kloostergemeenschap slechts een museum zijn'

Die forse tegenstand kwam er ook. Tame-lijk onschuldig waren de carnavalisten die in het voorjaar van 1976 meeliepen in de optocht in het naburig dorpje Partij en de berichtgevingen in **het Limburgs Dagblad** en op de KRO-televisie. Steviger was de weerstand in dat najaar, toen Limburg Vandaag uitgebreid publiceerde over de 'radicale kaalslag' in Wittem. →

Een saillant detail is dat de foto van de leeggehaalde monumentale bibliotheek-ruimte die deze ‘cultuurerosie voor Limburg’ moest illustreren zonder medeweten van de rector en bibliothecaris van de redemptoristen geschoten was. De fotograaf had zijn moment uitgekend, namelijk toen bijna niemand zich in het klooster bevond. De leden van de Bibliotheekcommissie zullen er niet wakker van hebben gelegen. In november 1974 hadden zij al geconstateerd dat de Wittemse bibliotheek “op generlei wijze tot stand [is] gekomen door bijdragen van de provincie. Er is niet te zien, hoe zij in deze rechten zou kunnen doen gelden. (...) Limburg heeft feitelijk ook nooit van Wittem geprofitteerd en derft niets door het vertrek van de bibliotheek. (...) De universiteit van Nijmegen is ook een Limburgs belang. Het noorden van de provincie is eerder op Nijmegen aangevoelen dan op Maastricht”. Heldere taal.

gemeenschappen. Voor zes andere is dit heel aannemelijk. Twaalf of dertien van deze handschriften komen uit het Maas-Rijngedebiet of uit de IJsselstreek. Ze zijn op een gegeven moment dus wel in de Wittemse bibliotheek van de redemptoristen terechtgekomen, maar hebben eigenlijk een andere oorsprong. Eerder wezen we in dat opzicht al op de kapucijnse connectie. Met hun diverse herkomst lijken de Wittemse handschriften op het eerste gezicht misschien een ratjetoe te vormen.

die cultuur zien. Lange tijd ontbraken liturgische boeken in Nijmegen op grote schaal. Dit veranderde toen in 1997 de collectie van het in dat jaar opgeheven klooster Soeterbeeck aan de universiteit werd geschonken. Deze collectie bevat de omvangrijkste verzameling liturgische boeken uit een vrouwenklooster die in Nederland bewaard is gebleven. De Augustinessen van Windesheim koesterden hun bibliotheek. Ook hier ging het om boeken die uit diverse kloostergemeenschappen afkomstig waren. Inmiddels huisvest de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek meer dan tachtig middeleeuwse handschriften die laten zien hoe het leven van religieuze vrouwen vorm kreeg in de teksten die ze lazen en zongen.

De speurtocht naar de lange geschiedenis van boeken is meteen ook de zoektocht naar verhalen van mensen die leefden met al die boeken.



Statuten van een Augustinessenklooster, f. 2r (vóór 1504). Vervaardigd in het Agnietenklooster te Neerbosch bij Nijmegen. Met een omweg, in ieder geval Amsterdam, is het handschrift via de collectie Wittem weer in Nijmegen terecht gekomen | Bron: UBN Hs 315

De Collectie Wittem

Wat de waarde van de Wittemse deelcollectie van de redemptoristen is voor de Radboud Universiteit kan worden uitgedrukt in grote getallen, maar valt wellicht beter te illustreren door te bekijken hoe de 28 middeleeuwse handschriften uit deze collectie hun stempel hebben gedrukt op het collectieprofiel van de Universiteitsbibliotheek, en hoe ze richtinggevend zijn geweest voor het in Nijmegen verrichte onderzoek. Op een enkele uitzondering na gaat het hier om devotionele handschriften zoals gebeden- en getijdenboeken en om verzamelhandschriften met devote traktaten. Dertien daarvan zijn met zekerheid te verbinden met vrouwen-

Door de toegenomen aandacht voor de cultuur van vrouwenconventen en in meer algemene zin voor de rol van vrouwen in de geschiedenis blijkt deze verzameling echter een belangrijke kern te vormen van het bijzondere boekenbezit van de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek. Samen met het tiental handschriften dat eveneens uit vrouwenkloosters afkomstig is, en dat al voor 1975 deel uitmaakte van de Nijmeegse collectie, bieden ze een brede blik op een rijke cultuur. Het manuscript voor de ziekenzaal van het Arnhemse Agnietenklooster, de korte kroniek van het klooster te Maaseik en de regel van Augustinus uit het convent te Neerbosch laten tal van facetten van

Zonder de negentien handschriften uit de Wittemse collectie zou de blik daarop minder scherp en ongetwijfeld minder veelomvattend zijn geweest. Ook onder de gedrukte werken in het Wittembestand moeten boeken te vinden zijn die uit vrouwenkloosters afkomstig zijn.

Opvallend genoeg is deze collectie als zodanig nog nooit onderwerp van onderzoek geweest: hoe was de samenstelling, welke inhoudelijke zwaartepunten zijn er aanwezig, wat is de herkomst van de afzonderlijke boeken en ook welke sporen van gebruik zijn er te vinden? Voor dit soort vragen kan de bewaard gebleven catalogus goede diensten bewijzen, terwijl er ondertussen ook gezocht moet worden naar bezittersaantekeningen, aantekeningen in de marge en sporen van slijtage en vervuiling. Ieder boek uit deze collectie vertelt een eigen verhaal en die verhalen samen tonen hoe boeken een centrale rol speelden in de religieuze gemeenschappen van de redemptoristen. Bovendien hebben heel wat boeken een lange voorgeschiedenis, zoals het voorbeeld van het Arnhemse handschrift voor de ziekenzaal van het Agnietenklooster duidelijk maakt. De speurtocht naar de lange geschiedenis van boeken is meteen ook de zoektocht naar verhalen van mensen die leefden met al die boeken. Er is nog veel werk te doen. De boeken liggen te wachten op studenten en onderzoekers. ¶

Het is hoogtijd voor de herontdekking van dit muzikale erfgoed door het publiek.



De Muziekbibliotheek van Onze Lieve Vrouw

Een bijzondere collectie van het Historisch Centrum Limburg

Historisch Centrum Limburg. Kent u dat instituut? Wat zegt die naam u, behalve dat het waarschijnlijk iets te maken heeft met historisch onderzoek in Limburg? Misschien doet de informatie dat het om een fusie gaat van het voormalige Rijksarchief in Limburg en twee gemeentearchieven, wat meer een belletje rinkelen. Het KDC wil u graag kennis laten maken met collega-instellingen in Nederland en België, die belangrijke deelcollecties van katholiek erfgoed herbergen. Deze bijdrage van archivaris Rolf Hackeng biedt een korte kennismaking met het HCL en een globaal overzicht van wat het centrum zoal in huis heeft, met name aan kerkelijke archieven. Vervolgens gaat hij wat dieper in op een zeer speciale collectie, de zogenaamde Muziekbibliotheek van Onze Lieve Vrouw.

Tekst: Rolf Hackeng | **Foto's:** collectie HCL, Noël Notermans

Foto bovenzijde: De Onze-Lieve-Vrouwekerk (rechts) en de in 1838 afgebroken Sint-Nicolaaskerk nog naast elkaar, getekend door C. Specht, ca. 1800 | **Bron:** HCL LGOG-65

Het Historisch Centrum Limburg (HCL) is in 2005 ontstaan uit een fusie van het Rijksarchief in Limburg en het Gemeentearchief Maastricht. Begin 2020 is ook het gemeentearchief Rijkheyt van Heerlen toegetreden. Bij die gelegenheid is het RHCL (Regionaal Historisch Centrum Limburg) HCL geworden. Het HCL verzamelt, beheert en presenteert archieven en collecties van Limburgse instellingen en particulieren en beschikt momenteel over circa 30 kilometer archief. In de eerste plaats zijn dit archieven van de overheid: de rijksinstellingen in de provincie, de Provincie zelf, het Waterschap Limburg en de gemeenten Maastricht, Heerlen, Eijsden-Margraten, Valkenburg, Gulpen-Wittem, Nuth Beekdaelen, Brunssum, Simpelveld en Voerendaal. →

Daarnaast beheert het HCL niet alleen particuliere archieven en collecties van verenigingen, stichtingen, bedrijven, kastelen, families en personen, maar ook van een groot aantal kerkelijke instellingen.

In de eerste plaats zijn dit de katholieke parochies van de dekenaten Maastricht-Meerssen, Gulpen-Gronsveld, Heerlen en gedeeltelijk Schinnen-Geleen, maar ook de protestantse en israëlitische geloofsgemeenschappen en diverse religieuze genootschappen en verenigingen uit de desbetreffende regio. Er zijn ook kloosterarchieven, maar niet van de kloosters uit de periode na 1800. Die gaan allemaal naar het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven. Wel van de in de Franse tijd opgeheven kloosters en kapittels en daarnaast ook de kerkelijke doop-, trouw- en begraafregisters, die toen in beslag waren genomen om te dienen als retroacta voor de burgerlijke stand. En als laatste in deze opsomming: ook de archieven van het bisdom Roermond worden bij het HCL bewaard.

De Muziekbibliotheek is de grootste collectie van religieuze muziek in Nederland.

Van die kerkelijke archieven is een aantal geheel of gedeeltelijk geconserveerd met subsidie van het nationale programma *Metamorfoze*. Het betreft het bisdom Roermond, het Maastrichtse Kruisherenklooster en vijf Limburgse kapittels: Sint Servaas en Onze Lieve Vrouw in Maastricht, Sint Pieter in Sittard, Thorn en het Kathedraal Kapittel in Roermond. Momenteel loopt het Metamorfozeproject Muziekcollectie van de Maastrichtse Onze-Lieve-Vrouwekerk. En over die muziekcollectie willen wij graag wat meer vertellen, want die is heel bijzonder.

De Muziekbibliotheek van Onze Lieve Vrouw

De inmiddels 1000 jaar oude Onze-Lieve-Vrouwekerk (OLV) in Maastricht is niet zomaar een kerk. Tijdens het Ancien Régime was het een van de belangrijkste kapittelkerken van het bisdom Luik en daarna een van de grote binnenstadparochies van Maastricht. De kerk heeft een rijke en bewogen geschiedenis gekend, maar wat wij hier speciaal onder de aandacht willen brengen is dat de muziekcollectie van deze kerk – doorgaans 'Muziekbibliotheek' genoemd - de grootste collectie van oude religieuze muziek van Nederland vormt: 20 strekkende meter, 1958 inventarisnummers, met werken van meer dan 400 binnen- en buitenlandse componisten (HCL 21.210D).

In 1988 werd de musicoloog Hans van Dijk, op wiens onderzoek deze bijdrage gebaseerd is, door componist Henri Delnooz op de collectie opmerkzaam gemaakt. Hij zegt hierover: "De koorbibliotheek van de Onze-Lieve-Vrouwekerk is van onschatbare culturele waarde en bevat tientallen unica." En hij is hierin niet de enige. Al in 1935 had de musicoloog Jos Smits van Waesberghe gewezen op het belang en de omvang "van deze zeldzame koorbibliotheek". Hij wees op de grote muzikale activiteit aan deze kerk in de jaren na de Franse Revolutie tot circa 1850 en benoemde zestien drukwerken uit de periode 1700-1750 als zeer zeldzaam en slechts in enkele bibliotheken in Europa aanwezig.

De collectie bevat de verzamelde bladmuziek die tussen 1693 en 1868 in de kerk ten gehore werd gebracht bij missen en kerkelijke feesten. Het is geen verzameling achteraf, maar een bij één instelling organisch gegroeid geheel. De anderhalve eeuw, waarin deze collectie vanuit de dagelijkse praktijk ontstond, vormt een aaneengesloten periode, met een continuïteit over de Franse Tijd heen.

Tot 1797 was de OLV een kapittelkerk. In die eerste periode, van 1693 tot 1797, was de cantor van het kapittel samen met de Broederschap van Sint Anna (voorheen Broederschap van Kapelanen) verantwoordelijk voor de kerkmuziek. Er was een vaste groep musici, componisten en muziekkopisten, allemaal in dienst van de broederschap van St. Anna.



← Een van de belangrijkste stukken uit deze collectie is het *Stabat Mater* (1736) van de Italiaanse componist G.B. Pergolesi (1710-1736), een cyclus van gezangen gewijd aan Maria. Dit werk kreeg in de loop van de 18^e eeuw grote belangstelling in heel Europa en was een van de meest gedrukte muziekwerken van zijn tijd. Het slotduet schreef Pergolesi op zijn sterfbed.

Bron: HCL 21.210D nr. 3



Studiezaal HCL, gevestigd in de minderbroederskerk | Foto: Noël Notermans

Zo waren er een zangleraar, koorknappen (choralen), volwassen zangers, een organist, violisten, een basviolist en eventuele blazers, cellisten, altisten en een paukenist. Het repertoire bestond uit missen, vespers, Maria-antifonen en ook motetten waarmee praktisch het hele kerkelijke jaar kon worden ingevuld. De tweede helft van de achttiende eeuw vormde een vroege bloeiperiode. In de werken uit die tijd zijn de Italiaanse belcanto stijl, de Zuid-Duitse en Oostenrijkse barok, de Luikse koorstijl en het classicisme vertegenwoordigd. Het oudst zijn twee losse stemboekjes van een verzameling motetten van de Italiaanse componist Pietro Lorenzani, in 1693 gedrukt bij de firma Christophe Ballard te Parijs. Het belangrijkste stuk uit het oudere gedeelte is de partituur van het Stabat Mater van Pergolesi.

Bij de opheffing van het kapittel in 1797 werden de archieven in beslag genomen en voor een aanzienlijk deel afgevoerd of vernietigd. Gelukkig hadden de koor-dirigent en de organist de belangrijkste muziekstukken in veiligheid weten te brengen. Intussen was het kerkgebouw door de overheid in beslag genomen om te dienen als militaire smederij. De naast de OLV-kerk gelegen voormalige parochiekerk van het kapittel, de Sint Nicolaaskerk, bleef echter in gebruik omdat de pastoor de door de Fransen vereiste eed had afgelegd. Die toestand duurde in de Nederlandse periode nog twee decennia. Pas in 1837 werd de OLV-kerk de parochiekerk en een jaar later werd de Sint Nicolaas afgebroken.

Bij die negentiende-eeuwse Sint-Nicolaas- en vervolgens OLV-parochie waren twee voorzangers, een organist en een groep koorknappen met hun zangleraar verantwoordelijk voor de gewone muziek bij de mis. Daarnaast was er het Genootschap St. Cecilia. Dit zangkoor bestond uit burgers, zowel mannen als vrouwen, en zong als een van de eerste in Europa uitsluitend onder begeleiding van een eigen orkest. Het zorgde voor de opluistering van de belangrijke kerkelijke feestdagen, waarbij de Mariadagen uiteraard een belangrijke plaats innamen. Het accent lag toen op koorwerken met een grote orkestbezetting.

De eerste helft van de negentiende eeuw vormde de tweede bloeiperiode. De glorie tijd was die van de wijnhandelaar Louis Polis (1835-1845), een uitstekend dirigent die ook moeilijke werken aandurfde. De collectie was toen meer dan alleen een verzameling van uitgevoerde muziekstukken. Het was vooral een prestigeobject van het toenmalige zang- en muziekgenootschap. Men schafte de nieuwste composities aan of men liet deze kopiëren, vaak van componisten die nog naam moesten krijgen. Een aantal van de eigen musici waren zelf gerenommeerde componisten. Ook was er veel werk van buitenlandse tijdgenoten. Hierbij zijn de Franse, Noord- en Zuid-Nederlandse, Oostenrijkse en Pruisische componisten evenredig vertegenwoordigd. De collectie bevat een groot aantal werken van Haydn en Mozart en enkele van Schubert.

Tot het beste repertoire behoren een Tantum Ergo en een Lauda Sion van Lambert Sougnez, die rond 1850 enige tijd organist van de OLV was. Van hoog niveau zijn de werken van de helaas te vroeg overleden eigen componist J.F.H. Frère (1809-1835). Een groot aantal gedrukte muziekstukken heeft ook bibliotheek waarde.

In combinatie met gegevens uit het parochiearchief valt een gedetailleerde reconstructie te maken van de muzikale uitvoeringspraktijk bij de OLV. Dat geeft een goed inzicht hoe het er bij zo'n grote stadskerk aan toe ging en welke smaak men had op muziekgebied. Hans van Dijk zegt hierover: "Voor ons zijn vele beweringen - met toevoeging van grote trom, bekkens en triangel in de meest ingetogen muziek - volstrekt smakeloos, maar in de vorige eeuw zag men dit blijkbaar anders." Muziekhistoricus Paul Op de Coul wees ons op het belang van deze collectie voor het verkrijgen van inzicht in de toenmalige dagelijkse muziekpraktijk: "Natuurlijk is het zo dat een archief met zo'n lange geschiedenis ook veel bevat dat misschien wat minder tot de verbeelding spreekt. Daarbij denk ik met name aan de vele kopieën van bestaande werken, maar aan de andere kant geeft juist dat een goede kijk op het dagelijkse functioneren van de muziek in het 'bedrijf' van de kerk."

Vanaf 1845 verminderde geleidelijk aan de belangstelling. De doodsteek vormden de nieuwe richtlijnen van 1866 uit Rome: alleen nog gregoriaans en polyfone muziek. Geen vrouwenstemmen en geen pompeuze orkestmissen meer.

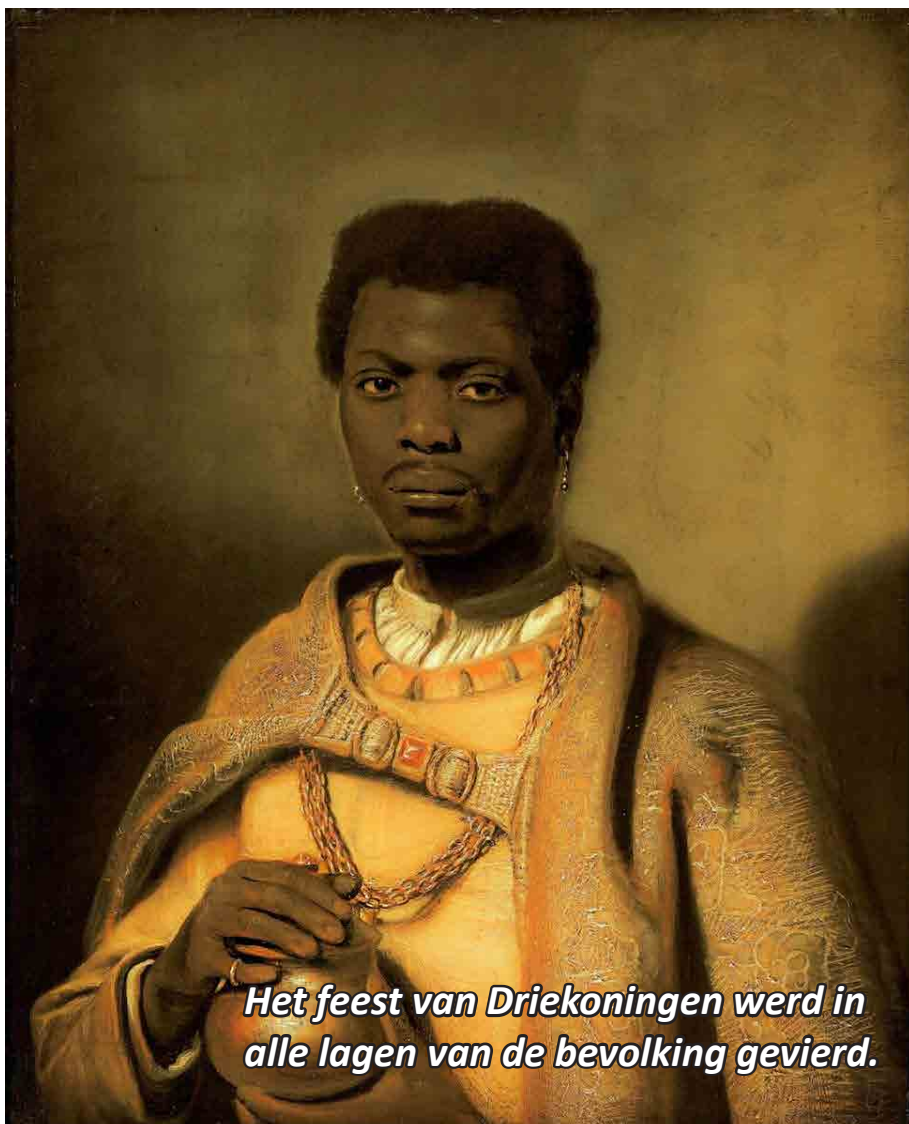
Tot slot

Nadat Hans van Dijk in de jaren 1988-1993 deze collectie in het toenmalige Gemeentearchief ontdekt en ge(her)inventariseerd had (de gedrukte inventaris met de uitgebreide inleiding verscheen in 1997), heeft hij op het bestaan van deze collectie geattendeerd met door hem, in samenwerking met het Gemeentearchief, georganiseerde concerten, publicaties en lezingen. Inmiddels is het weer hoog tijd voor een herontdekking van deze zeer zeldzame bibliotheek door het publiek. De stukken zijn inmiddels geconserveerd en zullen in de loop van 2021 online beschikbaar zijn. Intussen onderzoekt het HCL de mogelijkheden voor nieuwe evenementen. Het koor van de middeleeuwse minderbroederskerk, waarin de studiezaal van het HCL gevestigd is, vormt hiervoor een passend podium. ¶

De wijzen uit het oosten (?)

De zwarte koning in kunst

en folklore vroeger en nu



Het feest van Driekoningen werd in alle lagen van de bevolking gevierd.

Wie de geschiedschrijving over het Nederlands katholicisme bestudeert, ontdekt dat het grotendeels gaat over witte mensen, behalve wanneer het over de missie gaat. Hoewel dat begrijpelijk is, betekent dat niet dat andere kleuren ontbreken. Het KDC wil graag de internationale diversiteit en veelkleurigheid van het katholicisme in beeld brengen. Kunsthistoricus Tim Graas zet de zwarte koning Caspar (soms ook Balthazar of Melchior genoemd) in de schijnwerpers. Hij werd als heilige al vanaf de middeleeuwen in de lage landen vereerd.

Tekst: Tim Graas | **Foto's:** Het Rembrandthuis, Nationaal Archief

Foto bovenzijde: Het schilderij *Koning Caspar* van Hendrick Heerschop (1626/27-1690) uit Haarlem was de blikvanger op de tentoonstelling *Zwart in Rembrandts Tijd* (2020). Als tijdgenoot van Rembrandt schilderde Heerschop met name mythische voorstellingen. Voor dit werk heeft hij zich waarschijnlijk gebaseerd op een model, waarover helaas niets bekend is.

De blikvanger op de tentoonstelling *Zwart in Rembrandts tijd*, die dit jaar in het Rembrandthuis was te zien, was opmerkelijk genoeg een schilderij van de zwarte koning Caspar van de Drie Koningen. Het is een realistische en indringende voorstelling van een zwarte jongeman die ons zelfbewust aankijkt. Het is duidelijk een portret dat naar een levend model is geschilderd. Caspar is voorgesteld zonder de context van het kerstverhaal en alleen als een van de drie koningen te herkennen aan zijn kostbare mantel en de gouden vaas met mirre of wierook die hij het Christuskind schonk. Een kroon of vorstelijke tulband draagt hij echter niet. Het gaat hier om een uitermate zeldzame voorstelling: de Drie Koningen worden in de regel nooit afzonderlijk voorgesteld en dergelijke schilderijen van de zwarte koning zijn vrijwel uniek.

In de Bijbel lezen we niets over hem. Het evangelie van Mattheus (2: 1-11) maakt alleen vermelding van wijzen of magiërs ('magoi' in het originele Grieks) uit het oosten die naar Jeruzalem waren gekomen om de pasgeboren Koning der Joden eer te bewijzen en daarbij geschenken meebrachten: goud, wierook en mirre. Ze werden voor het eerst als koningen aangeduid in de derde eeuw door de theoloog Tertullianus, onder verwijzing naar Psalm 72: 10-11, waar sprake is van koningen uit drie verschillende landen die geschenken komen brengen. Volgens latere tradities groeiden die drie landen uit tot de werelddelen Azië, Europa en Afrika en werden de drie koningen de vertegenwoordigers van de drie leeftijden van de mens. Met andere woorden: de gehele wereld kwam hulde brengen aan het Christuskind. Hun namen zoals we die nu nog kennen zijn voor het eerst opgetekend in een Latijns geschrift uit de achtste eeuw, dat vroeger op naam stond van de geleerde Angelsaksische monnik Beda Venerabilis. Het goud was een geschenk van Melchior, een oude man met wit, lang haar; wierook werd geschenken door Caspar, die jong en baardloos was, en mirre door Balthazar, met donkere ('fuscus') huidskleur en een volle baard.

De namen wisselen in latere bronnen, zodat de zwarte koning soms ook Melchior of Caspar wordt genoemd. Al met al bestaat er geen vaste overlevering en vinden we in de schilderkunst vanaf de middeleeuwen lang niet altijd een zwarte of donkere koning uitgebeeld bij de Aanbidding van het Kind.

De schilder van *Koning Caspar* was een tijdgenoot van Rembrandt, Hendrick Heerschop (1626/27-1690.) Hij woonde in Haarlem en schilderde voornamelijk onderwerpen uit het Oude Testament en de mythologie. Over de oorspronkelijke bestemming van dit schilderij is niets bekend, maar het is aannemelijk dat het in opdracht vervaardigd is. Te denken valt aan een opdrachtgever uit het katholieke milieu. De Drie Koningen werden immers als heiligen vereerd. De Dom van Keulen, waar hun relieken in een kostbaar gouden schrijn worden bewaard, was een belangrijk pelgrimsoord. Museum Catharijneconvent bewaart papieren amuletten uit de zeventiende eeuw die volgens het opschrift in aanraking waren geweest met deze relieken en "reysende personen" bescherming boden tegen allerlei onheil en kwalen. Toch is het zeer de vraag of dit schilderij een devotionele functie heeft gehad. Niet alleen was Heerschop doopsgezind, de verering van de Drie Koningen had in het protestantse Holland allengs een profaan karakter gekregen. Het feest van Driekoningen (6 januari) werd in alle lagen van de bevolking ongeacht de religie gevierd. Het viereen gebeurde op twee manieren: binnenshuis en buitenshuis. Het driekoningenfeest werd in de familiekring en ook in de kroeg gevierd, waarbij een van de aanwezigen door het trekken van een lot of doordat hij/zij de boon vond in een speciaal gebakken koek, tot de koning(in) van het feest werd gekroond. Het hoogtepunt van deze vrolijke avond was het moment dat de koning zijn eerste slok nam: "de koning drinkt" werd er dan geroepen. Het feest was een populair thema in de schilderkunst en is meermalen vereeuwigd door – het zal niemand verbazen – Jan Steen.

Buitenshuis gingen de driekoningenzangers of sterrenzangers langs de deuren, liederen zingend om lekkernijen of geld op te halen. Het was net als Sint-Maarten vooral een bedelfeest voor de armen. Ze gingen verkleed als koningen en droegen vaak een kroon van papier. Een van hen droeg de ster van Bethlehem, meestal was er ook een bij die



Driekoningenoptocht in Eindhoven 1955 | Foto: Joop van Bilsen

KDC

zijn gezicht zwart had geschminkt. De groepjes werden niet altijd gevormd door drie personen, soms waren het er meer. Deze traditie is tot in onze tijd in verschillende vormen blijven bestaan maar beperkt zich tegenwoordig tot bepaalde streken en steden beneden de grote rivieren en het zijn meestal kinderen die verkleed gaan. Het driekoningenzingen in Midden-Brabant staat inmiddels op de Nationale Inventaris Immaterieel Erfgoed. In Van Driekoningenavond en keuninkje spelen haalt de volkskundige D.J. van der Ven herinneringen op aan de eerste keer dat hij de Drie Koningen tegenkwam. Dat was in 1912 in Nijmegen op de Graafseweg voorbij de spoorviaducten:

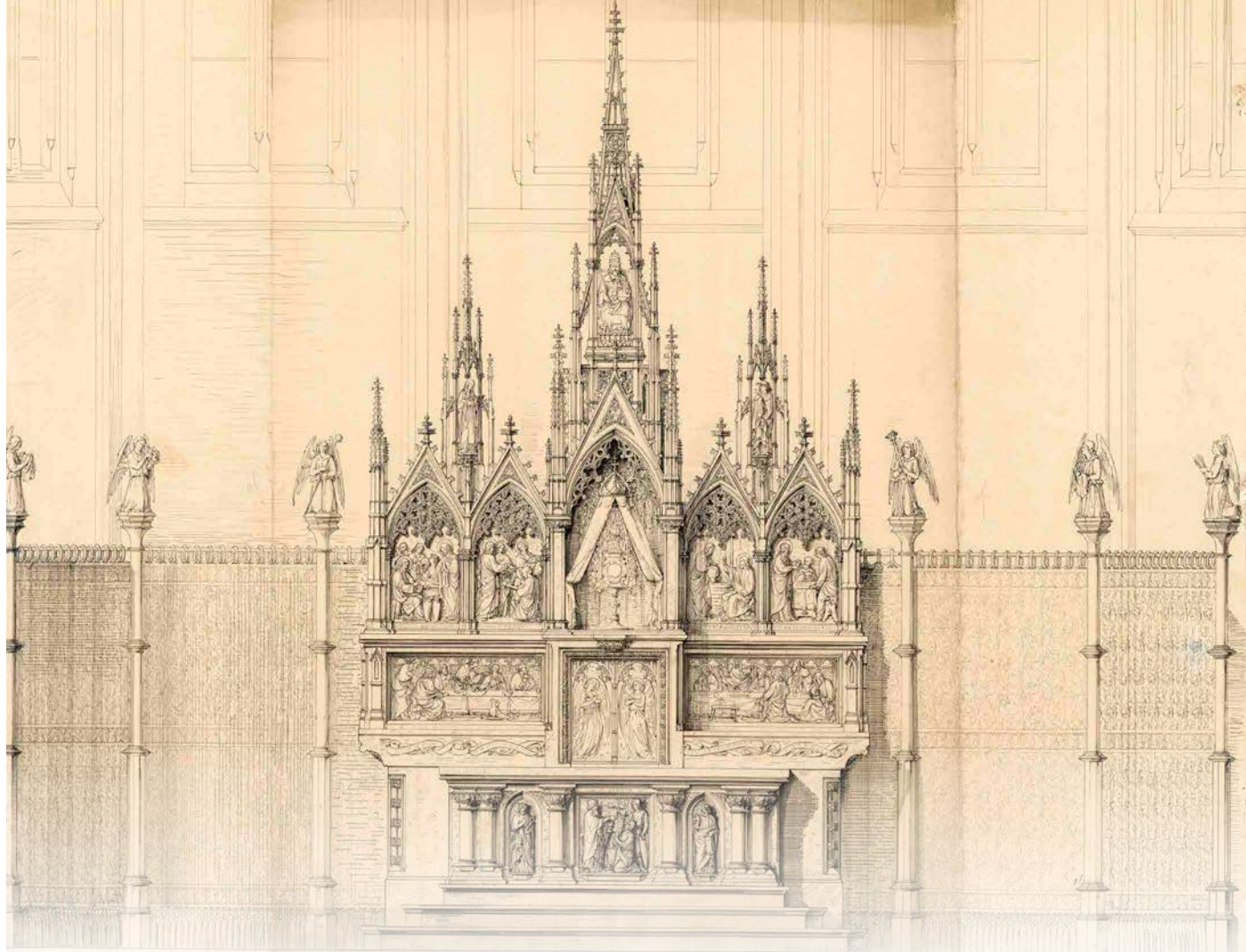
"In den neergutsenden regen vond ik het drietal. Balthasar droop van het water [...] En Melchior zag er wel het allerpotsierlijkst uit! De zwarte koning uit het Moerenland voelde het roet van zijn oolijke jongenssnoet met straaltjes weglopen, zodat zijn wangen onder het flapperend schijnsel van den nog immer fier geheven fakkel, laatste rest van de reeds verregende sterre, er uit zagen als een paar stukjes glanzenden zebrahuid!"

De rol van de zwarte koning is de laatste jaren een punt van discussie geworden. In Spanje, waar El Día de los Reyes Magos een grote feestdag is, gaan er steeds meer stemmen op om de "roetveeg-koning" te vervangen door een zwarte man van Afrikaanse herkomst, wat in veel steden nu ook gebeurt maar in kleine dorpen zonder allochtonen vaak een probleem is. Ook een kerstgroep met louter blanke koningen kan op kritiek rekenen. "Is Balthazar gedeporteerd of aangehouden bij de grens?", vroeg een linkse wethouder van Cádiz zich af. En in het

Franse Hayange werd de burgemeester ter verantwoording geroepen voor het ontbreken van de zwarte koning in de gigantische kerststal. Hij verklaarde dat het geen bewuste keuze was en verwees naar de leverancier die geen Balthazar in zijn assortiment had. Dichter bij ons land ontstond in Kleef ophef over zwart geschminkte kinderen als koning Caspar: *"Blackfacing is niet meer van deze tijd, het is racistisch"*, aldus de fractievoorzitter van de Grünen in *De Gelderlander* van 6 januari 2020. De pastoor vindt de vergelijking met de zwartepietendiscussie in Nederland niet opgaan. "Hier gaat het om koningen, in Nederland om knechten [...] Dat de koningen verschillende huidskleuren hebben, geeft aan dat de zegen van de kerstkribbe voor alle mensen geldt." In het magazine van de redemptoristen werd recentelijk gepleit om met name in het onderwijs het verhaal van de Drie Koningen door te blijven vertellen, juist omdat het er toe doet in deze multiculturele wereld. Van niet-kerkelijke zijde (wllmkalb.blog) is Driekoningen al het feest van de diversiteit genoemd. ¶



↑ De Drie Koningen in Madrid 2018. Balthazar wordt niet langer zwart geschminkt, maar wordt gespeeld door een persoon van Afrikaanse afkomst. Dit is het resultaat van een publiek debat in Spanje dat vergelijkbaar is met de pietendiscussie in Nederland | Bron: Diario de Madrid



Herontdekking van het hoogaltaar

Bijzondere archiefvondsten

over de Petrus Canisiuskerk in Nijmegen

Tijdens haar onderzoek naar de geschiedenis van de Petrus Canisiuskerk in Nijmegen deed kunsthistorica Lillian Waanders een bijzondere vondst in de collecties van het KDC: origineel beeldmateriaal van het hoogaltaar door Edelsmidse Brom. Het (her)ontdekte materiaal geeft nieuwe inzichten in de fascinerende geschiedenis achter deze Nijmeegse erfgoedschat.

Tekst: Lillian Waanders | **Foto's:** collectie KDC (Edelsmidse Brom)

Drie personen zijn stand-by om de tekening uit het archief te lichten. Behoedzaam laverend tussen de stellingkasten brengen wij de enorme map naar een tafel in het depot van het KDC. Eenmaal uitgepakt blijkt de deels opgevouwen tekening zelfs nog groter te zijn: een blad van meer dan een vierkante meter. Het toont in potlood en zwarte inkt een uiterst gedetailleerde voorstelling van een imposant en rijk gedecoreerd, neogotisch kerkaltaar.

***De bovenmaatse
ontwerptekening
had als doel
om te informeren
én te imponeren.***

Een belangrijk deel van mijn onderzoek naar de geschiedenis, de architectuur en het interieur van de St. Ignatiuskerk (tegenwoordig: Petrus Canisiuskerk) in Nijmegen vormt het bestuderen van archiefmateriaal. Bekend is dat het hoogaltaar voor deze kerk in 1899 is ontworpen door Jan Hendrik Brom (1860-1915). Nu beheert het KDC sinds de jaren 1970 het archief van de Edelsmidse Brom (nr. 218), het befaamde Utrechtse familiebedrijf dat van 1856 tot 1962 een toonaangevend leverancier was van voornamelijk kerkelijk edelsmeedwerk.

Foto bovenzijde: ontwerptekening van het hoogaltaar van de St. Ignatiuskerk in Nijmegen door J.H. Brom uit 1899 | **Bron:** KDC BRED-4c1318

Het doornemen van de plaatsingslijst en de tekeningenlijst van archief nr. 218 is dan ook een logische stap in het bijeenbrengen van kunsthistorisch relevante gegevens over dit specifieke altaar. De beknopte beschrijving op de tekeningenlijst geeft voor de identificatie van het altaar als belangrijkste aanknopingspunt de aantekening 'Nijmegen'. De tekening zelf bevestigt de identiteit van de ontwerper, want op de eerste altaartrede, rechts onder, staan de datering en de signatuur: 'Brom Utrecht 1899'. Maar zij roept tegelijkertijd ook de vraag op naar de functie van de enorme voorstelling. En wat, eigenlijk, is die opvallende stelling van zuilen en gordijnen aan weerszijden?

Een altaar voor de Molenstraat

Voor wie bekend is met de Canisiuskerk, is het altaar op de tekening relatief gemakkelijk te herkennen. Het hoogaltaar naar ontwerp van Brom werd vanaf november 1900 opgetrokken in de kerk (toen nog St. Ignatiuskerk geheten) aan de Molenstraat opdat het precies op tijd gereed zou zijn voor de kerstviering dat jaar. Uitgevoerd in marmer en koper komt het altaar tot in details overeen met het middengedeelte van de tekening.

Op het blad staat weliswaar onder de beeldrand in potlood 'No.8 Nijmegen' geschreven, maar er zijn geen handtekeningen, data of andere verwijzingen naar een contract of overeenkomst tussen opdrachtgever pastoor Jan van Helvoort SJ en Jan Brom. De bovenmaatse tekening heeft duidelijk een ander doel: ze lijkt vervaardigd voor representatie, om te informeren en imponeren. In oktober 1899 verschijnt zowel in *De Gelderlander* als in de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* een bericht over een tekening, al enkele maanden te zien in de spreekkamer van de pastorie. Kennelijk was deze bedoeld om geestelijken en parochianen alvast een idee te geven van het majestueuze altaar dat ruim een jaar later zou worden geïnstalleerd. Het is heel verleidelijk het blad in het KDC daarmee te identificeren.

Hoe dan ook is het centrale deel van de tekening duidelijk terug te herkennen in het neogotische hoogaltaar van de Petrus Canisiuskerk anno 2020. In de ruimtes tussen de zuilen op de tombe van het altaar bevinden zich beelden van figuren uit het Oude Testament.

Centraal staat de scène met koning Melchisedek. Hij reikt brood en wijn aan de voor hem knielende aartsvader Abraham. Koning David met zijn harp en de profeet Maleachi met een tekstband in de hand, flankeren het tafereel. Op de bovenbouw sieren twee engelen de dubbele deuren van de tabernakelkast. Aan weerszijden bevinden zich twee scènes. Met elk zes apostelen rond een tafel vormen ze tezamen één voorstelling van het Laatste Avondmaal. De plaats van Christus, doorgaans het middelpunt van de voorstelling, wordt hier ingenomen door het tabernakel.

Het ontwerp was bedoeld om de geestelijken en parochianen alvast een idee te geven van het majestueuze altaar

Meest herkenbaar is Judas Iskariot; hij zit uiterst rechts vóór de tafel met een geldbuidel in zijn linkerhand geklemd. Recht boven het tabernakel torent de zogenaamde 'expositietroon' met daarin een monstrans omhuld door een gordijn. Daar weer boven zetelt God de Vader met bij Hem de duif van de Heilige Geest en het Lam dat op een boek met zeven zegels staat.

Aan weerszijden van de monstrans zijn vier nieuwtestamentische voorstellingen uitgebeeld: links de Bruiloft te Kana en de Wonderbaarlijke Broodvermenigvuldiging, en rechts Jezus en de Samaritaanse vrouw, en de Emmaüsgangers. Boven elk van deze groepen verheffen zich twee ranke, opengewerkte baldakijnen met respectievelijk de heilige Teresa van Avila en Carolus Borromeüs, herkenbaar aan hun attributen.

Tetravela

Tussen ontwerp tekening en uitvoering van het altaar in 1900 vallen maar weinig verschillen op. De opbouw is identiek, net als de keuze voor de heiligen, Bijbelse figuren en taferelen, met hun inhoudelijke verwijzingen naar de eucharistie. De verhalende scènes zijn in de uiteindelijke versie wel wat gevarieerder en expressiever, terwijl de architectonische vormen juist wat minder gedetailleerd zijn uitgewerkt. Verder zijn er in de afgelopen 120 jaar enkele aanpassingen gedaan. Zo heeft het genoemde gordijn in de expositietroon in de loop der tijd het veld geruimd. Nog opvallender is de gordijnenconstructie die zich in het ontwerp aan weerszijden van het altaar bevindt, en waarvan in de kerk nu geen spoor meer resteert. In de tekening hangen gordijnen met ringen aan roeden bevestigd tussen zes zuilen. Op de zuilen staat steeds een engel met een van de lijdenswerktuigen van Christus: de doornenkroon, de azijn spons, de geselkolom, de spijkers en de rietstaf. →



Op een oude foto (z.j.) van het hoogaltaar is nog duidelijk de tetravela (ook 'altaargordijn' genoemd) te zien. Het gordijn is na de jaren 1950 verdwenen. | Bron: KDC Brom-169



Een drietal voorbeelden van de glasnegatieven, die verschillende onderdelen van het Nijmeegse hoogaltaar weergeven. We zien (v.l.n.r.): Koning Melchisedek en een knielende Abraham (Genesis 14:18-20) als centrale voorstelling op het onderste deel van het altaar; de tronende God de Vader met een duif (de Heilige Geest) en het Lam Gods (in de top van het altaar); en één van de zes engelen van de tetravela, met een nijptang en een hamer | Bron: KDC Brom-15467

Uiterst links houdt een engel de Veronicagoek vast. Dat het ensemble bijna in zijn geheel is uitgevoerd, blijkt onder meer uit de vermelding door dominicaan M.C. Nieuwbarn in zijn *Officieele Kerkgids van Nijmegen* uit 1908. In de beschrijving van kerk en altaar (p. 223-247) verbindt hij er de term tetravela (ook wel tetravelum, meer gebruikelijk altaargordijn) aan en duidt de symboliek als 'een sluier voor het H. Sakrament' (p. 63). Hij doelt mogelijk op een reminiscentie aan een (verondersteld) vroegmiddeleeuws gebruik waarin een samenstel van vier gordijnen rond het altaar het heiligste moment van de mis afschermden voor profane ogen. In de setting rond 1900 zullen de draperieën slechts symbolisch verwijzen naar dat oude gebruik, ze worden niet bewogen en alleen aangepast naar de kleuren van het liturgisch voorschrift.

In het laatste kwart van de negentiende en het eerste kwart van de twintigste eeuw blijkt de tetravela een zekere bekendheid te hebben genoten. Zo bestond er belangstelling voor binnen het St. Bernulphusgilde, een vereniging ter verspreiding van kennis over kerkelijke kunst en oudheidkunde opgericht in 1869 te Utrecht. In 1877 verscheen een uitgebreid verslag van een lezing over ontwikkeling en vorm van het altaar, met daarin ook aandacht voor de tetravela, in het tijdschrift van de vereniging, *het Gildeboek* (II, pp. 140-142). Jan Brom zal het hebben gekend, evenals de beeldhouwer en architect Friedrich Wilhelm

Mengelberg (1837-1919), prominent lid van het St. Bernulphusgilde. Beide kunstenaars hebben minstens een keer samengewerkt aan een altaar met zuilen en gordijnen, geplaatst in 1881 in de kapel van het door de jezuïeten bediende internaat St. Willibrordus College in Katwijk aan den Rijn.

De gelijkenis tussen de ontwerptekening en de glasnegatieven is verbluffend

Glasnegatieven en foto's

Op een foto van een kerkdienst in 1952 is de Nijmeegse tetravela nog te zien. Niet lang daarna zullen de zuilen en roeden zijn afgebroken, en de gordijnen en engelen zijn weggehaald. De huidige verblijfplaats van de onderdelen is onbekend, maar bij verder onderzoek in het archief van de edelsmidse Brom in het KDC blijkt er nog een onverwachte herinnering aan te resteren. Ook nu is het een verwijzing naar Nijmegen in de omschrijving op de plaatsingslijst die mijn aandacht trekt: 'Glasnegatieven van een altaar te Nijmegen. z.j. 23 stukken' (Brom-15467). Het kartonnen doosje bevat zowel een glasnegatief van het grootste deel van de tekening als een serie van hoofdzakelijk onderdelen van het altaar in de St. Ignatiuskerk vóór de uiteindelijke assemblage.

Waarschijnlijk zijn de opnames ter documentatie gemaakt in het atelier van Brom. Zes ervan tonen engelen bestemd voor de zuilen. In vergelijking met de ontwerptekening uit 1899 vallen slechts enkele verschillen op in de keuze voor de attributen en de houdingen van de engelen. Zo blijkt de engel met de Veronicagoek te zijn vervangen door een engel met een nijptang en hamer.

De hierboven al genoemde, ietwat raadselachtige nummering 'No. 8' in potlood onder de beeldrand van de tekening komt in de plaatsingslijst van het Brom-archief terug onder de omschrijving 'Foto's van een altaar, nr. 8. z.j. 7 stukken' (Brom-169). Weer blijkt het de moeite te lonen de stukken op te vragen en die zelf nader te bekijken: een ervan is een door de tijd gehavende zwart-witfoto van het pas geplaatste altaar, inclusief tetravela, in zijn volle omvang in het priesterkoor van de St. Ignatiuskerk (zie foto op vorige pagina). Op de achterzijde van de foto staat in potlood geschreven: 'No. 8'. Glasnegatieven en foto's vallen op hun plaats en de gelijkenis met de ontwerptekening is verbluffend. ¶

Nieuwsgierig geworden?

Het archief van Edelsmidse Brom is gedigitaliseerd door het KDC en kan online geraadpleegd worden!

Kijk op: www.ru.nl/kdc



KDC draagt bij aan *geschiedenis 40 jaar CDA*

Tekst: Hans Krabbendam | **Foto:** collectie KDC / KVP

Op 11 oktober 2020 was het veertig jaar geleden dat het Christen Democratisch Appèl (CDA) werd opgericht. Het KDC heeft, als de beheerder van de archieven van diverse katholieke politici en het archief van de Katholieke Volkspartij (KVP), één van de drie fusiepartners, een belangrijke inhoudelijke bijdrage geleverd aan de invulling en de redactie van een website over de veertigjarige geschiedenis van het CDA. De site is ontwikkeld door het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

De website toont de rijke geschiedenis van het CDA. Ze behandelt zeven thema's die onderling verbonden zijn met de periodes van de vijf opeenvolgende partijleiders: geschiedenis, partijleiders, verkiezingen en regeren, programma's, organisatie, partijcultuur en Europa. De informatie kent drie niveaus: speciaal voor deze site geschreven teksten die kernachtig de hoofdpunten samenvatten, de mogelijkheid van verdieping door raadpleging van gedigitaliseerde boeken en artikelen over het CDA en zijn partijleiders en een selectie van de belangrijkste gedigitaliseerde bronnen, zoals verkiezings- en beginselprogramma's, statuten en reglementen, artikelen uit het wetenschappelijke tijdschrift ChristenDemocratische Verkenningen.

De site biedt een overzichtelijk beginpunt voor verdere studie, maar is ook onderhoudend dankzij het vele foto- en campagnemateriaal en de honderden partij-affiches. Het overzicht 'Het CDA in cijfers' geeft de positie van de omvang weer van de invloed op de landelijke politiek van het CDA.

De website is opgezet voor zowel geïnteresseerden in de geschiedenis van het CDA als voor scholieren, studenten en journalisten. Het KDC hoopt dat deze site een stimulans zal geven aan het onderzoek naar de christendemocratische stroming die zo lang de centrale factor was in de Nederlandse politiek.

Nieuwsgierig?

Het resultaat, dat regelmatig wordt bijgewerkt, is bekijken via <https://cda-digitaal.dnpp.nl/> ¶

Foto bovenzijde: KVP-voorzitter Piet van Zeil (1927-2012) (rechts) tijdens een van de laatste partijraden van de KVP voordat deze fuseerden tot de CDA. Op deze bijeenkomst zei hij over de fusie: "Ik zeg heel nadrukkelijk dat ik mij niet ingehuurd voel om alleen maar de begrafenis [van de KVP] netjes te regelen". Aan tafel zitten (v.l.n.r.) Hub Haen, Dien Cornelissen, Hans van den Broek en Thies de Leng. Zutphen 1979 | **Foto:** N.B. Morelis

Vrienden van het KDC

Tekst: Rogier Moulen Janssen



Met veel voldoening constateert het bestuur van De Vrienden van het KDC dat diverse erfgoedgemeenschappen zoveel vertrouwen in het KDC hebben dat ze het in staat stellen om met aanzienlijke bedragen collectievorming en onderzoek mogelijk te maken. Het keurmerk van het Radboud Fonds geeft het vertrouwen dat de donaties echt ten goede komen aan onderzoek en het verspreiden van de resultaten daarvan. Zo wordt de zichtbaarheid van het KDC versterkt.

De auteurs die werken aan twee eeuwen **Katholieken op het Binnenhof** hebben hun eerste hoofdstukken besproken. Opmerkelijk was het grote verschil tussen de eerste generatie katholieke volksvertegenwoordigers in de negentiende eeuw, die probeerden zo 'neutraal' mogelijk te zijn en de eerste generatie in die twintigste eeuw, die zich juist als zeer katholiek presenteerde.

Ruim € 9.000 brachten oud-PPR leden bij elkaar waarmee de kaders van een bundel over de rol van de PPR als partij en maatschappelijke beweging uiteengezet kunnen worden. De auteurs zullen een evenwichtig team vormen van ervaren en jonge historici. Stagiaires, onderzoeksassistenten en scriptieschrijvers hebben zich al ingezet om aan dit project bij te dragen.

Begin november tekenden bestuursleden van de **Stichting Vakbondshistorisch Archief Nijmegen (SVAN)** voor de overdracht van € 50.000 aan het KDC fonds ten behoeve van collecties en onderzoek naar vakbonden. Daarnaast droegen particuliere donateurs bij aan stageplaatsen en publicaties.

Wilt u ook dit soort projecten van het KDC steunen? U kunt uw donatie overmaken op **NL84 ABNA 0248 6906 55 – Stichting Radboud Fonds**, onder vermelding van 'KDC Fonds'. Als erkende ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling) zijn donaties aan het KDC Fonds fiscaal aftrekbaar. Op de site www.radboudfonds.nl vindt u meer informatie over de belastingvoordelen bij een periodieke schenkingsovereenkomst of een legaat. Wilt u meer weten over de manieren waarop u het KDC kunt steunen, neemt u dan gerust contact op met Lisette Pals van het Radboud Fonds (per mail l.pals@ru.nl of telefoon 024-3611424).

Alle donateurs van het KDC Fonds ontvangen viermaal per jaar het Radboud Magazine, het tijdschrift voor relaties van de Radboud Universiteit en natuurlijk ook twee mooie nummers van *Impressie*.

We danken u voor uw bijdragen! 🙏



Dankzij uw steun heeft het KDC nu de middelen om Maaïke Derksen (staand) in te gaan zetten voor ons project ten behoeve van de Indonesische missie-archieven: *Gedeeld Erfgoed delen*. Daarnaast kan ze haar kennis en ervaring nu inzetten bij het onderwijs, om nieuwe studenten in aanraking te laten komen met de missie-geschiedenis.

Colofon

Impressie, Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum. Het tijdschrift verschijnt tweemaal per jaar. Op aanvraag wordt *Impressie* kosteloos toegezonden per post of e-mail.

Redactie-adres en abonnementenadministratie

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen
Tel. nr. 024 - 361 2457
E-mail info@kdc.ru.nl
Website www.ru.nl/kdc

Redactie

Marieke Smulders, Hans Krabbendam, Lodewijk Winkeler, Michaela van Montfort, Gerard Dierick en Jeffry Huntjens (hoofredacteur)

Auteurs

Joep van Gennip, Kristien Suenens, Bert Donks, Cees Willemsen, Michiel Besters, Renate Stapelbroek, Ernesto Rivas Arévalo, Siebe Brockötter, Rick Klein Gunnewiek, Ollie Peijnenburg, Jeroen de Wit, Chris Dols, Johan Oosterman, Eefje Roodenburg, Rolf Hackeng, Tim Graas, Lillian Waanders en Rogier Moulen Janssen

Opmaak en design

Jeffry Huntjens

Omslagfoto

Redemptoristenbibliotheek van Klooster Wittem in 2020

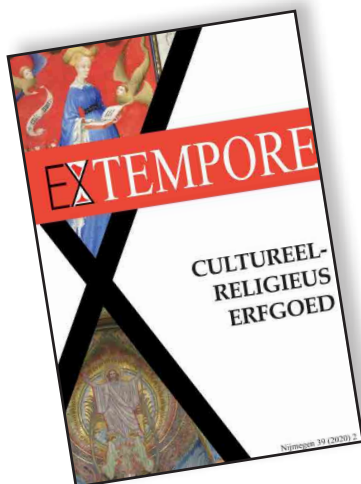
Foto: Sander van Daal

Foto op pagina 3: Niek Stam

Drukwerk

Radboud Universiteit, afdeling Post & Print

Verder lezen?



Themanummer *Ex Tempore* over katholiek erfgoed

Met het verlies van het predicaat 'katholiek' van de Stichting Katholieke Universiteit (SKU) zijn vraagstukken over de betekenis van katholiek erfgoed en identiteit actueler dan ooit aan de Radboud Universiteit. In het nieuwe themanummer van *Ex Tempore* belichten historici en onderzoekers diverse kanten van het cultureel-historisch erfgoed van de universiteit en katholiek Nederland. Verschillende auteurs die u kent van deze *Impressie* hebben een bijdrage hiervoor geschreven.

Ex Tempore is het tijdschrift van de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit. Deze editie kwam tot stand in samenwerking met het KDC en Radboud Erfgoed. Bestel een exemplaar op www.ru.nl/extempore

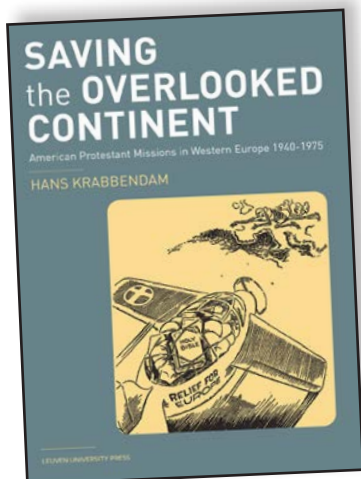
KDC

51

De wondere wereld van boeken, bibliotheken en kloosters

'Nieuwsgierigheid is mijn bedrijf' behoort het devies van elke historicus te zijn. Otto S. Lankhorst volgde ruim 40 jaar dit devies, als bibliograaf, wetenschapper en collectiebeheerder. Zijn nieuwsgierigheid bracht hem onder meer tot onderzoek naar Nederlandse collecties in het buitenland, naar de geschiedenis van de katholieke pers, naar de verhouding tussen het Franse en het Nederlandse boekenbedrijf en naar de collecties van kloosterbibliotheken. Hij verschaftte zich toegang tot de praktijk van het maken van boeken, het dagelijks leven in kloosters, en het wel en wee van een Nederlands gezin in het Russische rijk. Daarvan deed hij verslag in meer dan 140 verspreide publicaties. Een kenmerkend deel is bij elkaar gebracht in deze bundel, die verschijnt ter gelegenheid van zijn pensionering.

Deze bundel is nu beschikbaar bij de boekhandel en de uitgever: valkhopers.nl



Amerikaanse bekeringsijver in het naoorlogse Europa

Na de gruwelijke Tweede Wereldoorlog trok een grote groep protestantse zendelingen vanuit de Verenigde Staten naar Europa om de christelijke wortels van het oude continent te herstellen. Deze religieuze reddingsoperatie haakte aan op de bekende militaire, economische en politieke hulpprogramma's van die tijd. Het bleek een keerpunt te zijn in de religieuze verhoudingen tussen beide continenten. De Verenigde Staten namen de rol van christelijk bolwerk over van Europa, dat voor het eerst in eeuwen weer zendingsgebied werd. In zijn nieuwe boek *Saving the Overlooked Continent* analyseert Hans Krabbendam de werkzaamheden van deze zendelingen.

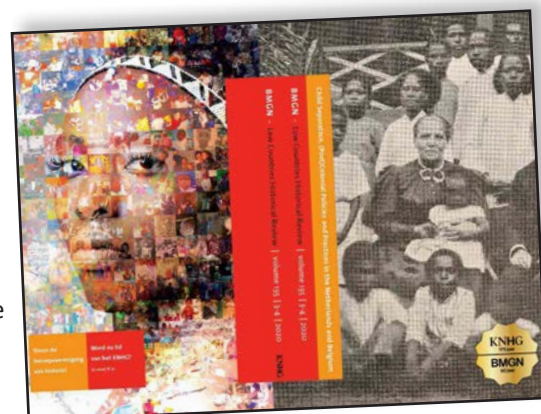
Het boek is nu beschikbaar bij de boekhandel en de uitgever: www.lup.be

BMGN - Low Countries Historical Review

over het scheiden van kinderen in de koloniën

Op 12 november verscheen het nieuwe themanummer van *BMGN - LCHR* (Vol. 135, nr. 3-4). Hierin onderzoeken acht historici, onder leiding van Geertje Mak, Marit Monteiro en Elisabeth Wesseling, de vraag waarom kinderen van hun eigen familie werden gescheiden in Nederlands-Indië en (Belgisch) Rwanda. Specifiek concentreren de auteurs zich op de vraag welke rol missionarissen en zendelingen speelden in zulke 'child separation projects'. Naast bijdragen van hoogleraren Mak en Monteiro zijn er ook stukken van Marleen Reichgelt en Maaike Derksen, beide onderzoekers werkzaam aan de Radboud Universiteit.

Bestel of lees het tijdschrift via: www.bmgn-lchr.nl





Impressie is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en verschijnt tweemaal per jaar.

Kijk voor meer informatie op www.ru.nl/kdc.

Bellen of mailen kan ook: **024 - 3612457** | info@kdc.ru.nl

Radboud Universiteit

